

Demografinė situacija: mitai ir tikrovė

„Liaudies kultūros“ žurnalo viešnia – Socialinių tyrimų instituto
Demografinių tyrimų centro vadovė profesorė habil. dr. Vlada STANKŪNIENĖ.

Dalia RASTENIENĖ. Dabar madinga visaip manipuliuoti demografiniais rodikliais. Pavyzdžiu, kad mes esame mirštanti, emigruojanti tauta ir pan. Ką manote apie masinėje žiniasklaidoje skleidžiamų demografinių duomenų pateikimo patikimumą ir tikslumą?

Vlada STANKŪNIENĖ. Per masinės informacijos priemones skleidžiama informacija apie Lietuvos demografinę būklę pakankamai prieštarina. Dažniausiai ji populistinė, kadangi susirūpinimas sudėtinga mūsų demografine situacija paprastai būna susietas su kokiais nors svarbiais Lietuvai politiniais įvykiais, pavyzdžiu, su rinkimais į Seimą, prezidentus ar į savivaldybes. Va tada ir prieikia parodyti, koks didelis susirūpinimas mūsų tautos likimu. Tada pradedami daryti įvairūs spekuliatyvūs pareiškimai, aišku, dažniausiai remiantis asmeniniu patyrimu, nepasigilinus į demografinius procesus iš esmės, pateikiant neinformatyvius skaičius. Pareiškimų diapazonas būna labai platus – pavyzdžiu, nuo didelio susirūpinimo šeimos pokyčiais, šeimos nykimu ir krize iki vičių sugrįžti į tradicinę, daugiavaike, netgi į agrarinę šeimą, kaip kad buvo senolių laikais. Kai reikalingas parodomasis rūpestis mūsų tauta, labai dažnai manipuliuojama daugiavaike šeima – neva remiamos daugiavaikės šeimos mus išgelbės nuo išnykimo. Bet juk tai mitai. Ar gali pora tūkstančių daugiavaikių šeimų išgelbėti visą Lietuvą? Labai spekuliatyvus, nors ne be pagrindo, pareiškimas, jog esame emigrantų tauta, arba kad mus užplūs kitos tautos. Vis dėlto... apie tai kalbėti reikėtų tik remiantis tikslia informacija.

Dar vienas populistinis pareiškimas – gindami savo munduro garbę, sveikatos apsaugos sistemos valdininkai pabrėžia, esą sveikatos apsaugos reforma duoda rezultatus – mirtingumas mažėja, vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė ilgėja. Taip, šie rodikliai gerėja, bet jie nėra tikslūs. Mes iki pastarojo gyventojų surašymo tiksliai nežinojom, kiek Lietuvoje gyvena žmonių. Giliau paanalizavus duomenis matyti, jog nėra pagrindo čia priskirti sau nuopelnus.

Kasmet vis kitokių mitų sukuriama, vis kitokių spekuliacijų griebiamasi. Kaip minėjau, neretai tai daroma siekiant susikrauti politinjų kapitalą. Antra vertus, mūsų valdininkija, o ir visuomenė gana menkai išmano demografijos klausimus. Nors pastaruoju metu informacijos demografiniai

klausimais paskelbta labai daug. Vien mūsų Demografinių tyrimų centras nuo 1995 metų yra publikavęs 21 knygą.

D. R. O periodikos ar tēstinių leidinių esama?

V. S. Tēstinių leidinių kaip demografinės situacijos monitoringo rezultatus „Lietuvos gyventojai“ pradėjom leisti tik nuo šių metų. Tai pirmas leidinys, kurio tikslas yra didinti valdžios institucijų ir visuomenės informatyvumą demografijos klausimais. Siekiam, kad šis leidinys būtų kuo prieinamiesnis ir suprantamesnis, informaciją pateikiamė glaudai. Mūsų kitos knygos pakankamai specializuotos, bet norėdamas ir jose eilinis skaitytojas gali rasti įvairios informacijos – tiek šeimos, tiek mirtingumo ar migracijos klausimais.

D. R. Kur tas knygas galima įsigyti?

V. S. Jos parduodamos knygynuose.

D. R. Ar Jums nekyla klausimas, kas jas skaito?

V. S. Visų pirma jas skaito studentai ir dėstytojai, dėstantys demografiją aukštosiose mokyklose. O dabar demografija jau daug kur dėstoma. Tačiau... kai lankydama si vienoje valdžios institucijoje pasakiau, kad mes daug informacijos publikuojam, ir iš tiesų teko išgirsti: o kas tas publikacijas skaito?

D. R. Vadinas, neskaito valdininkai, kuriems tai turėtu būti privalus?

V. S. Negalima vieno žmogaus pasakymo priskirti visiems, bet vis dėlto tame daug teisybės. Todėl mes darom viską, kad mūsų produkcija pasiektų skaitytojų. Ir kad visa mūsų turima informacija ar idėjos būtų paskelbta. Taip pat ir šeimos politikos koncepcija. Dar 1996 m. mes parengėm šeimos politikos koncepciją, jai pritarė Vyriausybė, o Socialinės apsaugos ir darbo ministerija buvo įpareigota užtikrinti jos paskelbimą. Deja, viskuo rūpintis teko patiemis. Mes iš lėšų, gautų per tarptautinius fondus, paskelbėm tą koncepciją lietuvių ir anglų kalba. Šias knygas pa-skleidėm ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Parengtoji koncepcija buvo gerai įvertinta užsienyje. Visos kitos knygos taip pat publikuotos iš įvairių tarptautinių projektų lėšų.

O mūsų specialūs tyrimai rodo, kad visuomenė menkai informuota apie vykstančius demografinius procesus. Gal mums reikėtų dažniau pasisakyti per radiją, televiziją, daugiau straipsnių publikuoti masinėje spaudoje, bet... tai at-

ima daug laiko ir nevertinama kaip mokslinė veikla.

D. R. *Tai gal reikia aukotis, kaip piliečiams?*

V. S. Tai kad mes ir taip viską paaukojė. Dirbam be laisvadienų.

D. R. *Kokie pagrindiniai, informatyviausi demografinės būklės rodikliai?*

V. S. Gal aš truputį kitaip atsakysiu. Kokie procesai apibūdina demografinę situaciją? Jie yra trys, sudarantys bendrą demografinę visumą. Tai gimstamumas, mirtingumas, migracija. Šiuos procesus iliustruoja daug rodiklių, bet vieni jų informatyvūs, o kiti – ne. Bèda ta, kad dažnai naudojami neinformatyvūs rodikliai, o išvados daromos rimtos.

Neprofesionalai, vertindami gimstamumą, dažniausiai vartoja bendrajį gimstamumo rodiklį. Tai gimusiuju skaičius, tenkantis tūkstančiui gyventojų. Šis rodiklis yra „silpnas“. Geriausiai gimstamumą iliustruoja suminis

gimstamumo rodiklis. Vaizdžiau sakant, tai vidutinis vaikų skaičius, kuriuos moteris pagimdo per savo amžių.

Pagrindinis rodiklis, iliustruojantis mirtingumą, yra vidutinė tikétina gyvenimo trukmė. Yra ir kitokių rodiklių, bet jie arba labai specializuoti, arba neinformatyvūs, o vidutinė tikétina gyvenimo trukmė rodo, kiek metų išgyventų konkrečiais metais gimęs naujagimis esant tų metų mirtingumui.

Migracija dažniau vertinama absolūciais rodikliais – atvykimai, išvykimai ir migracijos neto, arba migracijos saldo. Žiūrint, kokia tradicija remsimės. Jei angliskaja, vadinsime migracijos neto, jei rusiskaja – migracijos saldo. Neto rodiklis gauamas atėmus atvykimų skaičių iš išvykimų (ar atvirkščiai).

Taigi pagrindiniai demografinę situaciją apibūdinantys procesai yra gimstamumas, mirtingumas ir migracija. Dabartiniu metu šių procesų pokyčiai labai ženkliūs ir dramatiški. Iki pastarųjų politinių, socialinių ir ekonominų pokyčių, t.y. iki neprieklausomybės atstatymo kurj laiką, 2–3 dešimtmečius, turėjom pakankamai stabilią demografinę būseną. Žmonės buvo prisiaiķę prie aplinkos, gyvenimas iš metų į metus smarkiai nesikeitė, buvo pakankamai stabilus. Mes žinojom, kokį išsilavinimą galim iegyti, kaip po to įsidarbinsime (būsim įdarbinti), kokia bus alga, kada galime tikėtis gauti butą, kokios mums gali būti suteiktos sveikatos apsaugos paslaugos... Visa tai buvo reglamentuota ir limituota, bet gana stabilu. Salygos mažai keitėsi, ir demografiniai procesai mažai keitėsi. Gimstamumas buvo pakankamai stabilus, tiesa, mirtingumo kita situacija. Migracijos neto irgi pastovus – į Lietuvą atvykdavo daugiau negu išvykdavo 7–10 tūkst. žmonių.

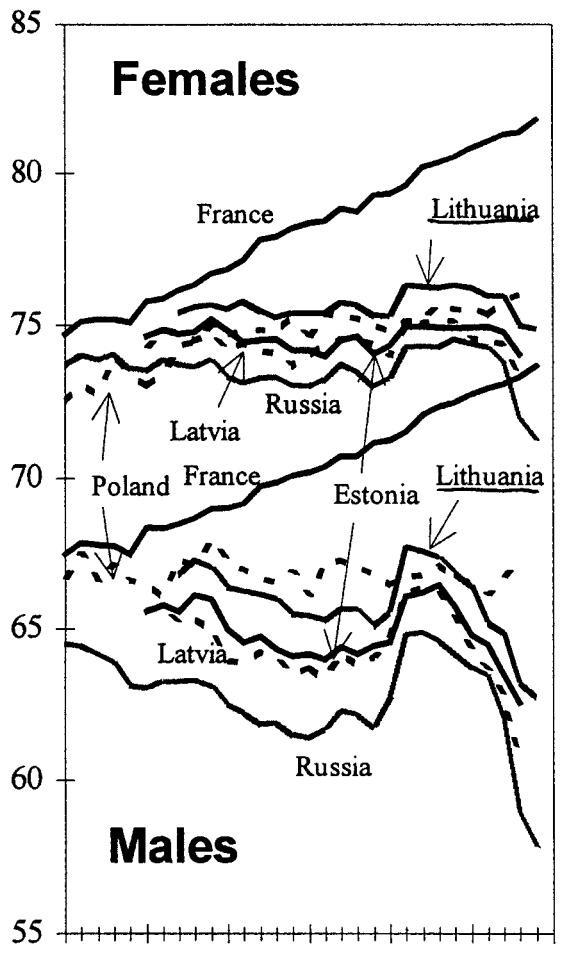
D. R. *Bet atvykdavo kitataučių...*

V. S. Nebūtinai. Kadangi didelę išvykusiu dalį sudarydavo į armiją imami jaunuoliai, tai didelę atvykstančiųjų dalį sudarydavo, atitinkamai, iš armijos sugrįžtantys jaunuoliai. Tam tikra dalis jaunimo išvykdavo mokyti į Rusiją ar kitur, kurie vėliau sugrįždavo. Likusioji dalis, be abejo, – atvykstantys kitataučiai, dažniausiai slavai.

Gimstamumas iki 1990 m. buvo pakankamai stabilus. Su minis gimstamumo rodiklis buvo artimas dviem. Tai reiškė, kad kartu kaita buvo užtikrinta – du tėvus pakeisdavo du vaka. Tiesa, mirtingumo absolūciai kita situacija. Mirtingumas iki 60-ujų metų vidurio Lietuvoje mažėjo, tai buvo susiję su perėjimu iš agrarinės visuomenės į industrinę visuomenę ir vadinamuju epidemiologiniu perėjimu – priežascių, dėl kurių mirštama, pasikeitimų. Iki maždaug 60-ujų metų mažėjo ir taip minimaliu mirtingumas nuo infekcinių susirgimų, kurie paprastai pirmiausia nuskindavo vaikučius. Iki 60-ujų metų dar buvo gana didelis kūdikių iki vienerių metų mirtingumas. Tačiau įgyvendinus skiepijimo sistemą šios ligos buvo jveiktos, be to, gerokai pagerėjo sanitarija, nes mes perėjom į miestietišką gyvenimo būdą, kaimas taip pat vis labiau įgauna miestietišką kasdieninio gyvenimo kultūrą ir sanitariją. Bet nuo 60-ujų metų vidurio mirtingumas pas mus pradėjo didėti. Ir tai būdinga tik buvusiai sovietinei teritorijai, šiek tiek – Vidurio Europos šalims. Reiškėsi vadinamasis sovietinis mirtingumo modelis. Paprastai, kai pereinama iš agrarinės visuomenės į industrinę, mirtingumas mažėja. Tačiau Lietuvoje, kaip ir kito-

1. Vidutinės tikétinos gyvenimo trukmės dinamika Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Rusijoje, Lenkijoje ir Prancūzijoje 1965–1996 m.

Life expectancy (years)

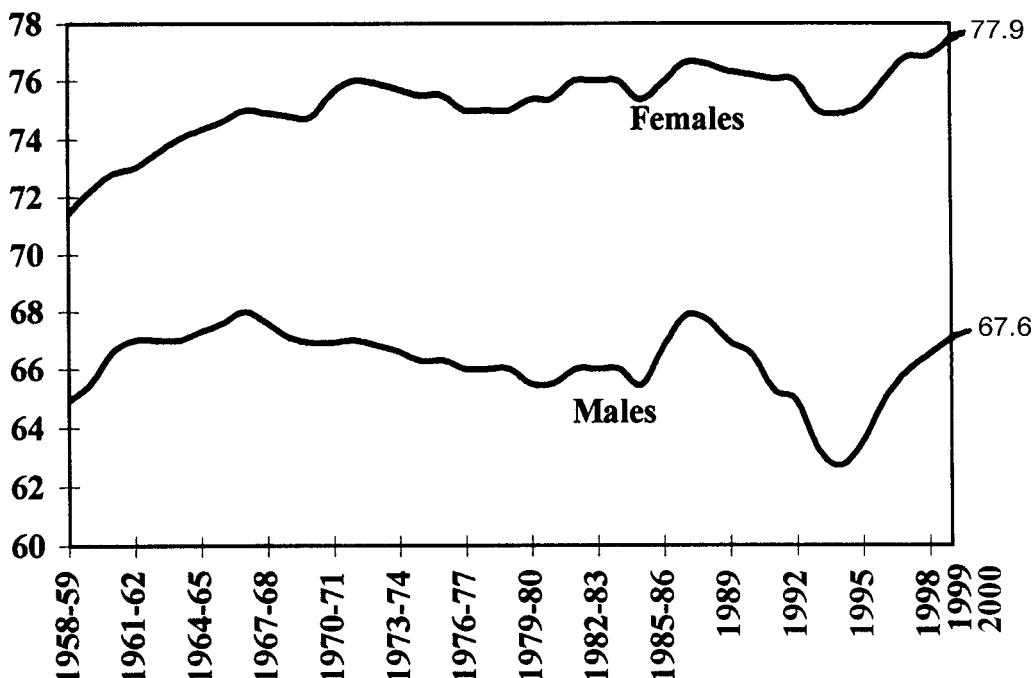

Šaltinis: Mesle, Hertrich, 1997

je posovietinėje erdvėje, mirtingumas, pasiekęs tam tikrą lygį, pradėjo augti. Juk 60-ujų metų viduryje pagal mirtingumo lygį mes buvom netoli Prancūzijos ir kitų Europos šalių. Bet vėliau jose ir toliau mirtingumas mažėjo, o pas mus augo. Nuo 1965 metų. Kodėl? Auga ne visų, auga vidutinio amžiaus ir daugiausia kaimė gyvenančių vyro mirtingumas. Galima įvardinti ir pagrindinę priežastį – alkoholizmas. Moterų mirtingumas stabilizavosi, o vyro pradėjo didėti. Kūdikių mirtingumas toliau mažėjo, čia pažanga buvo akiavizdi. Bet mircių, kurios susietos su gyvenimo būdu, pirmiausia alkoholizmu, gausėjo. Yra ir kitų priežasčių – nesveika mityba, mažas fizinis aktyvumas, rūkymas. Visa Europa aktyviai pradėjo siekti sveiko gyvenimo būdo, o mes, visa tarybinė visuomenė, nepasukom ta linkme. Tik alkoholio vartojimas didėjo iš metų į metus...

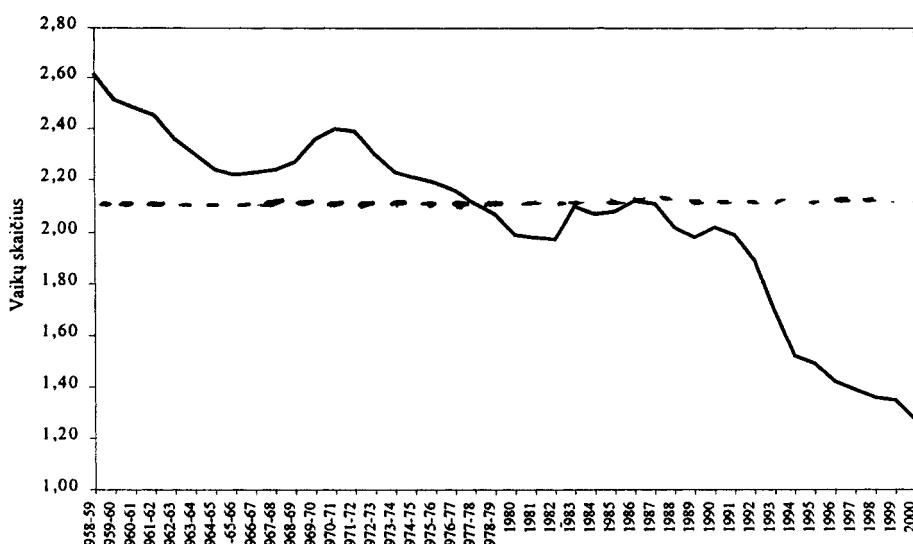
O 1990-ujų metų pradžioje prasidėda demografinė griūtis. Pirmasyk taikiu periodu pradeda mažėti gyventojų skaičius. Pagrindinė priežastis, kodėl 1990 m. pradžioj pradeda mažėti gyventojų skaičius, – tai emigracija. Dėl to ir gimė mitas – mes emigrantų šalis. Bet kas tuo metu emigravo? Tai buvo iki to imigravusių slavų kilmės kitataučių reemigracija. Lietuviai tuo metu nemigravo. Tuo metu vyko tautinių mažumų emigracija. Reemigravo slavų tautybių gyventojai, visų pirma rusai, – į rytus, į Rusiją, o vakarų kryptimi žydai. Tuo metu kitų tautybių gyventojų Vakarai nepriėmė. Priėmė tik žydus. Tai yra oficialioji statistika, ir ji pakankamai tiksliai. Bet nuo 1990-ujų metų vidurio jau kita situacija. Reemigraciniė banga į rytus atslūgo, emigraciniė banga į vakarus taipogi, kadangi kas važiavo, tai išvažiavo, labai nedaug liko žydų, kurie, matyt, ir nežada emigruoti. Va tada prasidėda kita banga – neoficialioji, nelegalioji emigracija, kadangi nuo 1990 metų vidurio atsiranda vis daugiau ir daugiau šalių, kurios leidžia įvyžiuoti be vizų. Kol mes važiavom su vizom, mes niekur nelegaliai negalėjom išvažiuoti. Kai pradėjo galoti bevizinis režimas, prasidėjo mūsų nelegali migracija. Laikinam ar pastoviam gyvenimui – skaičiuosim vėliau. Vis dėlto mes dabar tiki-

2. Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė

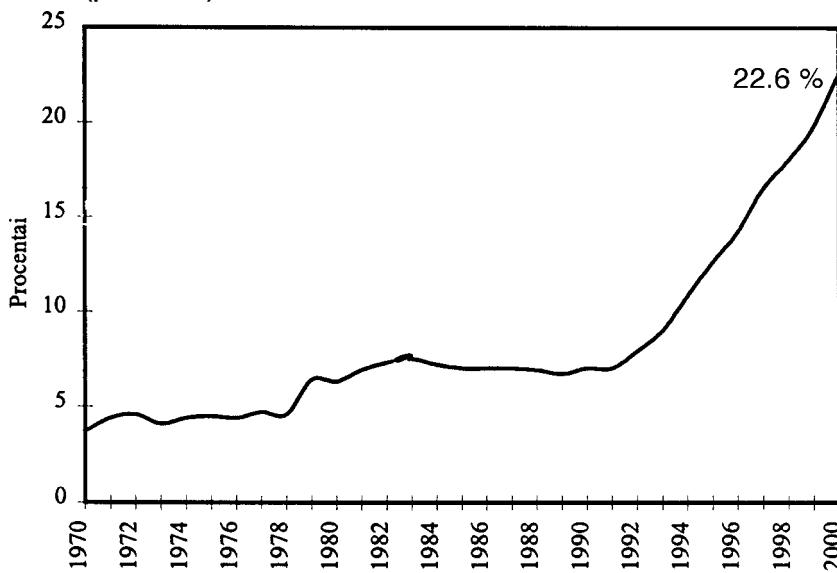
Šaltinis: Demographic yearbook (various years), statistics Lithuania

3. Suminis gimstamumo rodiklis 1960–2000 m. (vidutinis vaikų, kuriuos pagimdo moteris per visą gyvenimą, skaičius)

mės, kad didžiuma išvyksta laikinai, kadangi ne taip paprasta svečioj šalyje išsikurti. Na, dėl aukščiausios kvalifikacijos specialistų, tai gal vienas kitas gauna jo kvalifikaciją atitinkantį darbą, o didžioji dalis dirba paprastus darbus, važiuoja užsidirbtį. Mes turim nelegalią, sakykim, laikiną emigraciją (tikėkime, kad dauguma sugrįš), emigraciją, kuri oficialiojoje migracijos statistikoje neatsispindi. Pagal oficialius duomenis, migracijos neto nuo 1990-ujų metų vidurio praktiškai yra nulinis. Bet kad yra didelė nelegali migracija, parodė ir gyventojų surašymas. 2001 metų gyven-

4. Nesantuokoje gimusių vaikų dalies dinamika 1970–2000 m. (procentais)

tojų surašymo metu mes pritrūkom maždaug 200 tūkstančių žmonių. Pagal einamąją statistiką, 2001 m. pradžioje 200 tūkstančių žmonių turėjo būti daugiau negu surašymo metu balandžio mėnesį užfiksuota. Yra statistinių netikslumų, paveldėtų dar iš sovietmečio, 1989 m. per gyventojų surašymą buvo tam tikrų prirašymų. Bet apie 150 tūkstančių tikrai yra nelegaliai (jei ne visam laikui, tai bent laikinai) emigravę į Europos ir kitas šalis.

D. R. Ar tai daug?

V. S. Labai daug.

D. R. Ir tikriausiai tai yra jaunimas?

V. S. Taip. Dauguma jaunimas. Nors gal teisiniu būtu pasakyti, kad tai žmonės iki 40-ies metų.

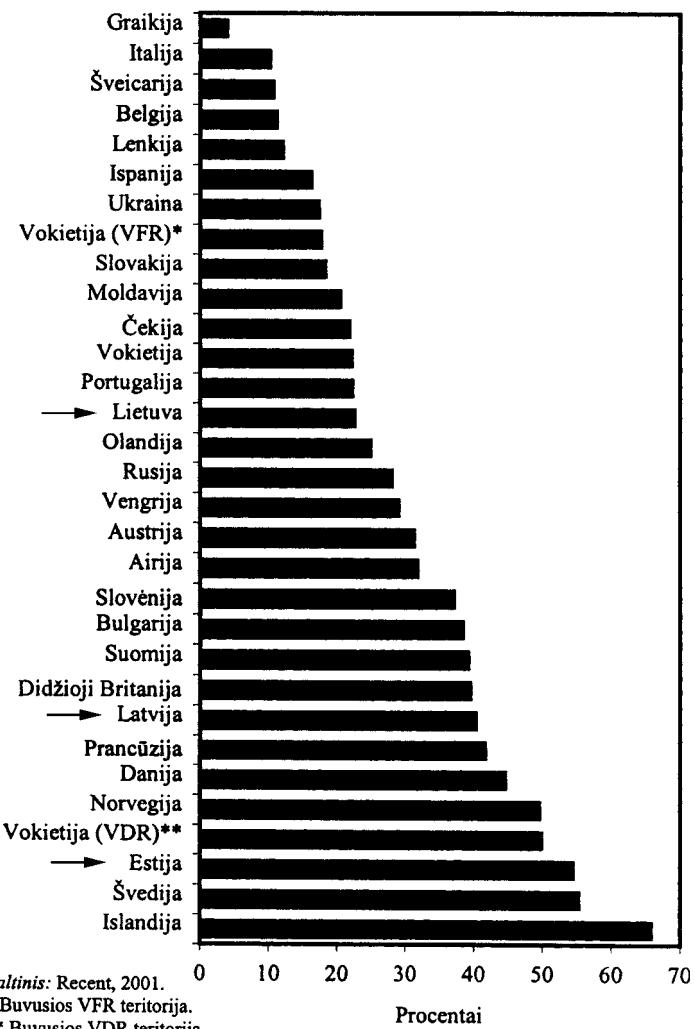
Taigi 1990 m. pradžioje buvo paleistas mitas, kad mes – emigrantų šalis, nors iš esmės tada vyko natūralūs reemigraciniai procesai po nepriklausomybės atgavimo, o dabar mes teigiam, kad emigracija nulinė, bet iš tiesų mes turim didelę nelegalią emigraciją, kurios oficialiai užregistruoti negalim, bet tai rodo surašymo duomenys, tai jaučiam ir pagal savo giminės, draugus, pažįstamus...

D. R. O kaip jūs manote, ar reikia kišti į tuos procesus? O gal nereikia? Kokie yra požiūriai?

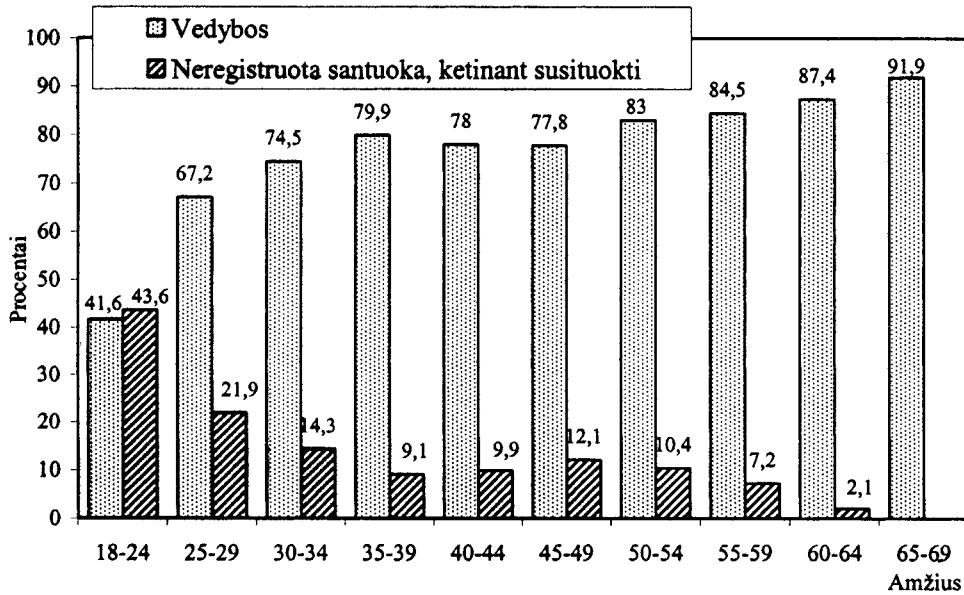
V. S. Aišku, Vakarai kovoja su nelegalais, nors... atsargiai kovoja, jiems irgi paranku turėti pigią darbo jėgą. Taigi jie kovoja, bet prisdengę akis. Mums kovoti reikia ne įstatymais, ne draudimais, ne administraciniemis priemonėmis, kovoti reikia, bet... netiktu čia žodis „kovoti“. Reikia gelbėti situaciją, nes ne iš gero gyvenimo bégama į Vakarus. Tai patys elementariai dalykai – reakcija į situaciją. Kas lemia emigraciją? Emigraciją visų pirma lemia žemesnis gyvenimo lygis, bologesnės gyvenimo sąlygos, nedarbas. Važiuojama ten, kur galima rasti darbo, kur galima užsidirb-

ti, kur galima nors minimalų pragyvenimo lygi sau užtikrinti arba užtikrinti ne tik sau, bet ir savo šeimai, kuri lieka gimtojoje žemėje. Čia pačios elementariausios teorijos, kurios pasitvirtina ne tik pas mus. Tai ką mes turime daryti? Visų pirma turime sudaryti sąlygas, kad jaunimas turėtų darbą. Na, vienas kitas važiuos, laikinai, juk reikia pažiūrėti pasaulio, bet vis dėlto dauguma norėtų išvažiuoti tik laikinai, o įsikurti norėtų čia, norėtų gyventi tarp draugų, giminė ir t.t. Taigi visų pirma reikia darbo. O juk jaunimo nedarbo lygis per 20 proc., tai yra labai didelis procentas. Tad iš esmės reikia sveikint tą jaunimą, kuris nors kitur ieško darbo, jeigu jo čia néra. Bando įsikabinti į gyvenimą, nepasuka į nusikalstamą kelią, nepuola į narkomaniją ir pan. iš nevilties. Su darbu ateina ir pragyvenimo šaltinis, ir gyvenimo lygis, ir visa kita.

5. Nesantuokoje gimusių vaikų dalis įvairiose Europos šalyse (procentais). Paskutiniai turimi duomenys.

6. Nuostatos dėl prioritetinio šeimos kūrimo būdo

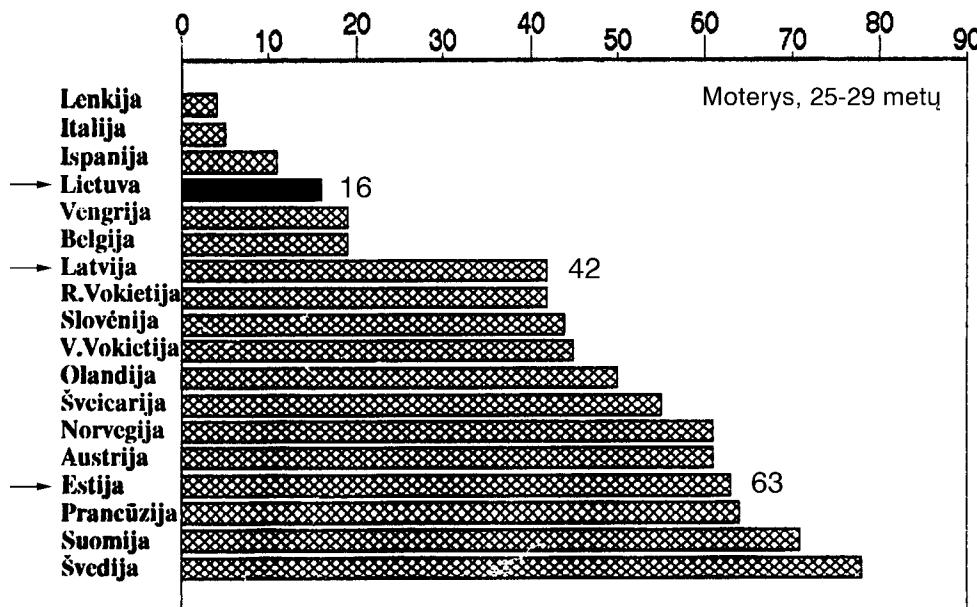

Toliau – kas nutiko su gimstamumu, kaip šeimos gyvybingumo, šeimos socialinės sveikatos rodikliu. Nuo 1990 m. vidutinis vaikų skaičius, kuriuos moteris pagimdo per savo gyvenimą, staigiai pradėjo mažėti. Būtent nuo 1990 m. pradžios iki tol suminis gimstamumo rodiklis, buvęs artimas tai lemingai ribai – dviem vaikams šeimoje, ima mažėti ir dabar sudaro 1,25. Taigi vidutinis vaikų skaičius, kuriuos moteris pagimdo per savo gyvenimą, sumažėjo per pusę. O tai rodo esminius ir didelius pokyčius. Kaip mes juos galim apibūdinti? Kriziu, ekonominį nestabilumų metu, kai žmonės neužtikrinti ateitimi, jie paprastai nekuria šeimų ir negimdo vaikų. Be to, šiuo metu pas mus buvo prarastos ir buvusios minimalios socialinės garantijos – garantija į darbą, į nors minimalų atlyginimą, į bustą (nors minimalų ir neretai igijamą jau brandžiamame amžiuje). Šios

minimalios garantijos pakankamai svarbios. Mes pradėjome perėjimą į rinkos santykių visuomenę. Net ir minimalios savo, savo šeimos gerovės užtikrinimui būtinės atkaklios individuo pastangos, iniciatyva. Šito mes tarybiniu metu neišmokom. Be to, mes patyrėm didžiulę ekonominę krizę 1990 metų pradžioje, dugnas – 1992, 1993-ieji. Tik 1995 metais pradedam kopti į viršų. 1999 metai – su Rusijos krize susieti ekonominiai nestabilumai, vėl ekonominis nuosmukis. Tai akivaizdžiai atispindėti ir gimstamumo rodikliuose. 1990 m. pradžia: ekonominė križė –

gimstamumas sparčiai krenta; 1990 m. vidurykė ekonominis pagyvėjimas – gimstamumo kritimas lėtėja, situacija stabilizuojasi, atsiranda požymiai, kad mes išbrendam iš demografinio nuosmukio; 1999 m. – vėl ekonominė križė, ir vėl gimstamumo kreivė linksta žemyn. Ir dabar gimstamumo kreivė tebesileidžia žemyn. Mes nebetikime ateitimi, ir jaunimas lükuriuoja. Ne tik kad negimdo vaikų, jie nekuria šeimų. Keičiasi vedybų rodikliai. Visą tarybinį periodą mūsų jaunimas anksti vedė, nes tai skatino ir kai kurie pragmatiniai dalykai – anksti vedi, sukuri jauną šeimą, gali stoti į eilę butui (nes kol nevedės, galimybę gauti butą buvo labai mažai), anksčiau stojęs lauki buto, anksčiau sulauksi... Anksti tuokdavosi, anksti gimdydavo vaikus. Santuokystės rodiklis buvo aukštas, praktiškai visi vesdavosi. Na, kad po to skirdavosi, tai kitas dalykas, bet vesdavosi praktiškai visi. Nuo 1990 m., ekonominėi situacijai labai pablogėjus, jaunimas nekuria šeimų, negimdo vaikų, atdeda, lükuriuoja. Bet ne visą amžių galima lükurioti. Vedybos amžius mažiau riboja, bet vaikų gimdymą amžius riboja, deja. Yra fiziologinės ribos. Ilgai lauksi, tai gal vieną vaiką ir pagimdys, o antro trečio, matyt, tikrai jau nebe. Bet jaunimas bijo įsipareigoti, bijo kurti šeimas, auginti vaikus, atsakyti už savo sutuoktinę ar sutuoktinį ir vaikus. Pasižiūrėjęs į Vaikarų šalis, jis mato, kad ten gyvenama gerokai kitaip. Ten šeimos jau nuo 60-ujų metų vidurio eina modernėjimo lin-

7. Pirma partnerystė, kuri buvo neregistruota santuoka (kumuliaciniai procentai)

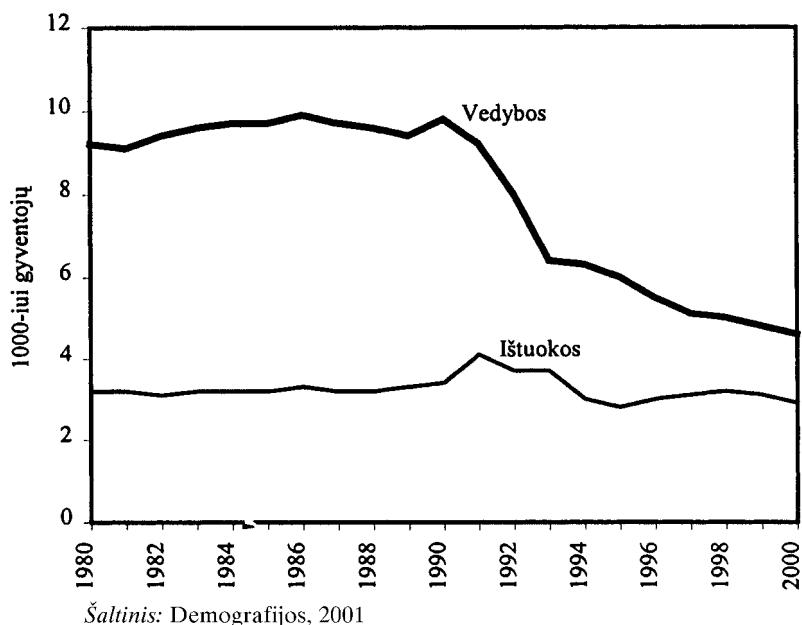
kme. Ten labai gausu neregistrnuotų santuokų. Tai vienas iš modernios šeimos bruožų. Labai dažnai šeimos kuriamos kaip neregistrnuotos santuokos. Pas mus irgi prasidėda šitas procesas. Nors mažėja šeimų, kuriamų oficialios registracijos būdu, bet daugėja neregistrnuotų. Mūsų tyrimai irgi tai rodo.

D. R. O kaip nustatoma, kiek neregistrnuotų santuokų?

V. S. Jei santuokos neregistrnuojamos, jų nerodo ir statistika. Tam reikalingi specialūs tyrimai. 1995 metais mes

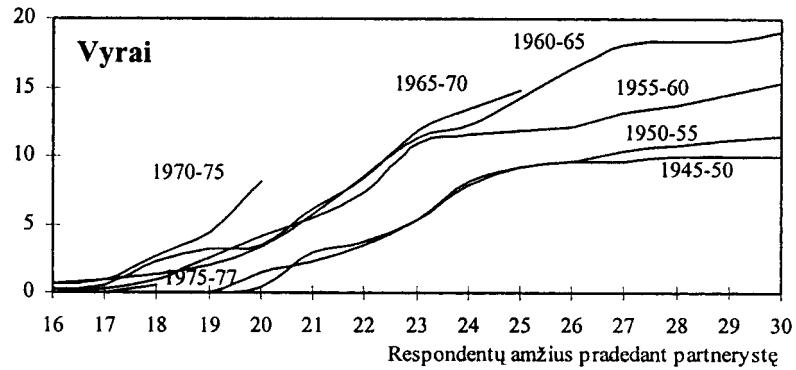
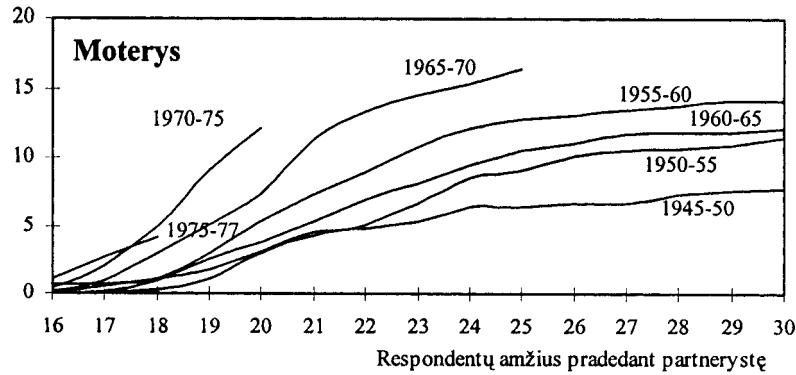
atlikom „Šeimos ir gimstamumo“ tyrimą, tai tarptautinis tyrimas, darytas 23 šalyse. Jis labai sudėtingas. Jame buvo fiksuotos visas santuokos – registruotas ir ne, t.y. visas partnerystės. Klausama – koks jūsų partnerystės tipas. Kada jūs pradėjote gyventi kartu, susituokus ar nesusituokus, nesvarbu. Pas mus į tokį klausimą reaguojama gana jautriai. Užsienyje į tai žiūrima labai ramiai. Kitas klausimas – kada jūs susituokėt. Ir t.t. Ir mes pamatėm, kad šie procesai – neregistrnuotų santuokų plėtimas – pas mus gerokai pasislinkę į priekį. Pažiūrėkime į grafiką (žr. 9 pav.). Horizontalioje ašyje – amžius, kada pradedama gyventi kartu nesusituokus. Kiekviena iš kreivių rodo įvairių kartų santuokinę elgseną, o tiksliau, gyvenimo neregistrnuotoje santuokoje patyrimą. Pavyzdžiu, iš tų, kurių gimė 1945–50 metais, 3 procenatai, būdami 20-ies metų, turėjo gyvenimo neregistrnuotoje santuokoje patyrimą, sulaukę 30 metų – apie 5 proc. Taigi iš dabartinių penkiasdešimtmiečių maždaug 5–6 proc. moterų, šiek tiek daugiau vyrų turėjo gyvenimo neregistrnuotoj santuokoj patyrimą. Iš 1965–1970 m. gimusių, sulaukusiu 24 metų, jau 16 proc. turėjo gyvenimo neregistrnuotoj santuokoj patyrimą. Tai 1995 m. duomenys. Iš 1970–1975 metais gimusių moterų, sulaukusiu 20 metų, gyvenimo neregistrnuotoj santuokoj patyrimą jau turėjo 14 proc. Jaunimas gyvena savo normalų santuokinį gyvenimą, tiktais santuokos neregistrnuojamas. Neįspareigojama visų pirma dėl ekonominės situacijos. Jie neužtikrinti ateitim. Be to, sekā Vakarų patyrimu. O Vakaruose jau nuo 1960 metų vidurio vyksta vadinamasis perėjimas nuo tradicinės prie modernios šeimos. Toks pavadinimas sąlyginis, nes tradicinė šeima dažniausiai susiejama su agrarine visuomenė. O čia turima omeny situacija, buvusi iki pastarųjų pasikeitimų, kai vyravo ankstyvos vedybos, šeima buvo kuriama iš esmės tik vedybų keliu, vaikai gimdavo tiktais šeimoje, gimdavo būdami jauni, vyravo vidutinės šeimos – 2, 3, 4 vaikai. Dabar pereinama prie modernios šeimos. Kaip minėjau, tai prasidėjo nuo 1960 m. vidurio Europoje. Ne visose šalyse tai prasidėjo vienu metu. Pradėjo mažėti vedybų, vedybos atidedamos vyresniams amžiui, daugėja viengungių, daugėja neregistrnuotų santuokų, atidedamas vaikų gimdymas, vis mažiau gimdama vaikų, dominuoja mažavakiškės šeimos, daugėja ne santuokoje gimusių vaikų ir net plinta vadinamoji savanoriška bevaikystė (tyrimo metu įvardijama, kad nežadama visai turėti vaikų). Ir pas mus šis reiškinys jau egzistuoja. 1995 m. „Šeimos ir gimstamumo“ tyrimo metu 10 proc. 18–20 metų am-

8. Vedybų ir ištuokų bendrujų rodiklių dinamika 1980–2000 m.

Šaltinis: Demografijos, 2001

9. Neregistrnuotų santuokų (pirma partnerystė) kumuliaciniai procentai.

žiaus respondentų atsakė, kad visai nenori turėti vaikų. Tai įvardijama kaip savanoriškos bevaikystės fenomeno pradžia. Vakaruose jau geri 3 dešimtmečiai tai vyksta. Ekonominė situacija mūsų šeimas stumtelėjo į tokius pokyčius. Be to, perimame tai, kas vyksta Vakaruose. Jaunimas perima vakarietišką gyvenimo stilį, vertybės, orientacijas, nors tai pakankamai pavojinga. Vakaruose yra sukurta tam tikra socialinė aplinka, garantijos, kurios leidžia taip gyventi ir moterims, – šeimos iširimo metu jos nenušlysi į skurdą. Nutraukus tokią partnerystę – neregistruotą santuoką (o jos dažniau išyra, kadangi ir kuriasi be didelių

10. Šeimos transformacijos požymiai

TRADICINĖ ŠEIMA	MODERNI ŠEIMA
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ankstyvos vedybos ➤ Šeima kuriama vedybų keliu ➤ Vaikai gimdomi jauname amžiuje ➤ Vyrauja vidutinės šeimos ➤ Maža nesantuokinių vaikų dalis 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Mažėja vedybų ➤ Vedybos atidedamos vyresniams amžiui ➤ Daugėja viengungių ➤ Daugėja neregistruotų šeimų ➤ Atidedamas vaikų gimdymas ➤ Mažėja gimstumas/mazavaikės šeimos ➤ Daugėja ne santuokoje gimusių vaikų ➤ Plinta savanoriška bevaikystė

Perėjimas prie modernios šeimos prasidėjo:

⇒ Vakarų šalyse apie 1965 m.

⇒ Lietuvoje – praėjusio dešimtmečio pradžioje (nuo 1990 m.)

(jsipareigojimų), sugebėsi toliau tvarstyti, nepateksi į skurdą. O pas mus, jei moteris sutinka gyventi neregistruotoj santuokoje ir nedirba, ji neturi jokių garantijų ir labai lengvai gali patekti į skurdą

Taip, labai plinta neregistruotos santuokos. Bet pažiūrekim, kaip mes atrodom kitų šalių fone (žr. 7 pav.). Štai to paties tyrimo rezultatai. Čia – moterys, apklausos metu buvusios 25–29 metų amžiaus. Kiek procentų tokį moterų turėjo gyvenimo neregistruotoj santuokoje patyrimą? Lietuvos, kaip jau minėjau, 16 proc., Latvijoje – 42 proc., Estijoje – 63 proc., Švedijoje – per 70 proc. Palyginti su Šiaurės ir net su Baltijos šalim, tai mes esam tiktais to proceso užuomazgoj. O kaip toliau bus, neaišku. Pernai darytas specialus tyrimas rodo, kad mūsų visuomenė dar labai atsargiai priima tuos pokyčius – ir neregistruotos

santuokos instituciją kaip tokią, ir nesantuokoje gimusius vaikus. Bet atsargiai, rezervuotai į tai žiūri vyresnioji karta. Su kiekviena jaunesne karta požiūris į tai darosi vis liberalėsnis. Pavyzdžiu, 18–24 metų jaunimas į klausimą, kiam šeimos formavimo tipui atiduotų pirmenybę (šeima kuriama vedybų keliu, šeima kuriama kaip neregistruota santuoka su ketinimu vesti ir šeima kuriama kaip neregistruota santuoka be ketinimo vesti), atsakoma: apie 44 proc. pirmenybę atiduoda neregistruotai santuokai su ketinimu vesti, apie 42 proc. vedybų keliu kuriama šeimai, tik nedidelė dalis pirmenybę atiduoda neregistruotai santuokai be ketinimo vesti. Taigi vyresnioji karta šiuos pokyčius priima rezervuotai, jaunimas elgiasi visai kitaip (žr. 6 pav.). Tai rodo, kad šis procesas ateityje plis sparčiai.

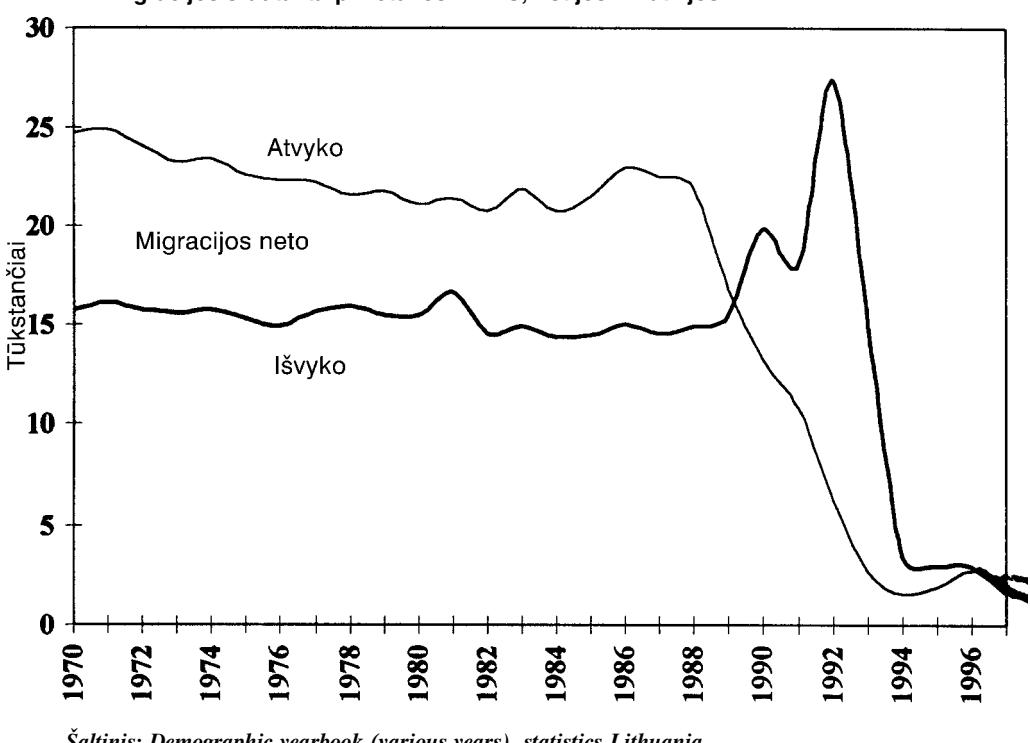
Nuo 1990 m. pas mus labai pradėjo daugėti nesantuokinių vaikų. Šiaip jau pas mus buvo labai mažai nesantuokinių vaikų – 5–7 procentai visų vaikų gimdavo nesantuokoje. Nuo 1990 metų kreivė kyla į viršų. 2001 metais – 25 procentai. Ketvirtadalis vaikų gimsta nesantuokoje. I šį procentą įeina ir vienišų motinų kūdikiai, ir gyvenančiųjų partnerystėje.

Tačiau, palyginti su kitomis šalimis, šiuo požiūriu Lietuva atrodo pakankamai kukliai. Estijoje daugiau kaip 50 proc. vaikų gimsta ne santuokoje.

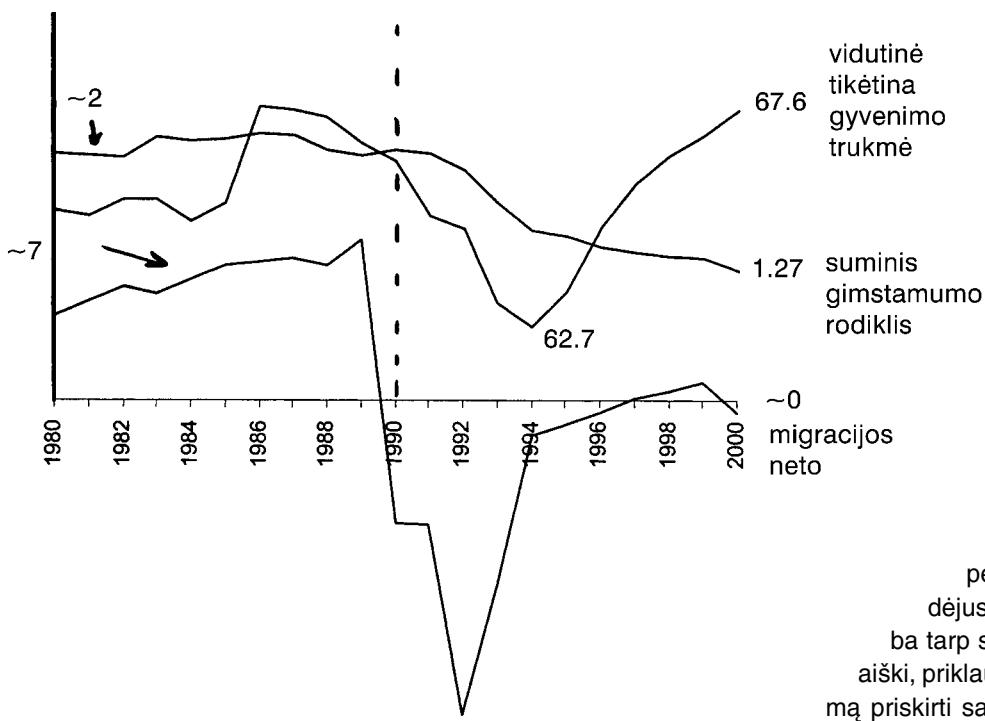
D. R. O daugiausia Islandijoje?

V. S. Taip, daugiausia Islandijoje. Ir gimstumas ten vienas iš didžiausių.

11. Migracijos srautai tarp Lietuvos ir NVS, Estijos ir Latvijos

12. Pagrindinių demografinių rodiklių dinamika

Tai rodo, kad šios visuomenės gyvenimo stilius visai kitoks. Latvijoje nesantuokoje gimstančių vaikų – 40 proc. Pas mus labai sparčiai einama ta linkme, bet gerokai lėčiau negu Europoje ir negu Latvijoje bei Estijoje. Lenkijoje tokiai vaikų mažiau nei Lietuvoje – apie 15 proc.

Apie mirtingumą jau kalbėjome. Nuo 1965 m. pradėjo reikšti sovietinio mirtingumo modelis, pradėjo didėti vyrų mirtingumas, tikėtina vidutinė gyvenimo trukmė mažėja. Kaip minėjau, Lietuva iki 1965 m. pagal vidutinę tikėtiną gyvenimo trukmę buvo artima Prancūzijai. Latvijoje, Rusijoje mirtingumo lygis buvo šiek tiek didesnis, o vidutinė tikėtina gyvenimo trukmę buvo trumpesnė. Nuo 1965 m. visa Europa eina toliau – mirtingumas mažėja, vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė ilgėja. Pas mus moterų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė stabilizuojasi, o vyrų mažėja. 1986–1986 metais. vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė staiga padidėja – tai visas pasaulis jvardino kaip Gorbačiovo antialkoholinės kampanijos efektą. Per keletą metų, kai buvo taikomos antialkoholinės priemonės, vyrų mirtingumas sparčiai sumažėjo. Moterų – trupučiuką. Praėjo antialkoholinės kampanijos vajus, atėjo Nepriklausomybė, – atėjo visai kitas periodas, ir vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė nėrė žemyn – pradėjo trumpėti. Labiausiai – vyrų. Daugėjo mirčių, susijusių su alkoholizmu, o dar savižudybės, nužudymai, avarijos ir t.t. Nuo 1990 m. iki 1994 m. vyrų vidutinė gyvenimo trukmė sutrumpėjo 4 metais. Tai baisu. 1995–2000 metais vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmę augo. Bet tuo metu mes nežinojom tikslaus gyventojų skaičiaus! Didelė dalis buvo išvažiavusi nelegaliai, tai-gi duomenys netikslūs, tad tikėti šiuo augimu... aš juo ne itin tikiu. Buvo pagerėjimas, bet gerokai mažesnis. Tai pa-

tvirtina ir ką tik paskelbtį 2001 metų mirtingumo rodikliai – mirtingumas Lietuvoje vėl didėja.

D. R. O kaip mitas, kad mes savižudžių tauta? O gal tai visai ne mitas?

V. S. Dėl mito, kad mes esam savižudžių tauta, tai... Per šį periodą savižudybių grėsmingai padaugėjo, bet tuo, kad mes patekom į pirmą vietą Europoje, pagal kai kuriuos duomenis, ir pasaulyje užimam pirmą vietą, vaštuo aš netikiu. Jeigu mes elementariausiais metodais pakoreguosim rodiklius, mes pamatysim, kad esam tarp pirmųjų, bet ne pirmieji. Nes akiavazdu, kad dalis nužudymų priskiriamas savižudybėms. Visur taip gali būti. Bet pas mus šis skaičius akivaizdžiai per didelis. Iki pastarųjų pasikeitimų, sudėjus savižudybes ir žmogžudystes kartu (ribą tarp savižudybės ir žmogžudystės ne visada aiški, priklauso nuo to, kiek ištirta, galima ir nužudymą priskirti savižudybei), Lietuvos, Latvijos ir Estijos rodikliai buvo vienodi. Dabar, sudėjus, taip pat vienodi.

Bet iki pastarųjų pasikeitimų savižudybių skaičius Lietuvoje buvo panašus kaip Latvijoje ir Estijoje, šiek tiek mažesnis. Nužudymų skaičius irgi maždaug panašus. Nuo 1990 m. pas mus savižudybių gerokai daugiau, o nužudymų gerokai mažiau. Kodėl? Sudedam kartu – tas pat. Atskiriam – Lietuvos savižudybių kreivė kyla gerokai sparčiau negu Latvijos ir Estijos, o nužudymų pas juos – gerokai daugiau nei pas mus. Taigi galima priešlaida, kad dalis nužudymų neištirta ir priskirta savižudybėms. Ši informacija buvo parinkta savižudybių tyrimo kongresui – reakcija buvo didžiuolė: kur žiūri Lietuvos vyriausybę?

D. R. Dėkoju Jums už pokalbį.

Kalbėjosi Dalia RASTENIENĖ

Demographic situation: myths and reality

There is a focus on the up-to-date demographic situation in Dalia Rastenienė's talk with head of the Demographic Research Centre at the Institute for Social Research professor habil. dr. Vlada Stankūnienė. She provides the reader with the information on the current demographic situation. According to the three main demographic processes the demographic conditions are unfavourable.

A total fertility rate is extremely low – it indicates that children to whom a woman gives birth during the years of her life number 1,25, and this does not secure the replacement of generation. The mortality is rather high and fluctuating, that of men in particular. Although the migration netto is indicated as zero by official statistics the illegal emigration abroad is very intensive. The population census of 2002 showed that approximately 150000 Lithuanian people illegally emigrated abroad.

Namų laimė

Daiva VAITKEVIČIENĖ

Laimė šiandieniniam žmogui yra abstrakti sąvoka, susijusi su asmeniškais išgyvenimais ir individualiai vertybų skale. Kitokią prasmę žodis laimė turėjo tradicinėje kultūroje: mitinė laimės samprata rėmėsi griežtai apibrėžtu vertybiniu modeiliu, socialiai ir religiškai įteisinta koncepcija. Baltų laimės samprata gali būti nagrinėjama dviem būdais – kaip abstraktus sékmės principas ir kaip ši principą įkūnijanti deivė Laima. Pirmasis būdas leidžia atskleisti vertybes, sudarančias laimės sąvoką – tai, visų pirma, pilnatvė (turtas) ir skalsa (gėrybių neišsenkamumas). Antruoju būdu straipsnyje analizuojamas erdvinis Laimos aspektas – jos mitinė ir apeiginė raiška namų erdvėje, namų laimės ribos ir Laimos lokalizacija namuose. Nagrinėjant abstrakcias ir figūratyvinės laimės apraiškas, naujodojamas struktūrinis-semiotinis metodas.

Baltų Laima yra labai svarbi ir įvairiapusiška deivė, ji reiškiasi daugelyje žmogaus gyvenimo sričių. Laima visur būna ir visur dalyvauja, nuo jos priklauso sékmė dirbant žemė, medžiojant, auginant gyvulius, gydant, ieškant nuotakos, kariaujant, ir apskritai gyvenimo laimė. Egzistuoja daug skirtingų laimių, pavyzdžiui, bičių laimė – tokią laimę turinčiam žmogui sekasi bitininkauti, arklių laimė (eina rankon arkliai), prekybos laimė (sekasi parduoti), muzikanto laimė (turi muzikinį talentą) ir t.t. Laimės viena nuo kitos skiriasi ne tik kokybe, bet ir apimtimi, pavyzdžiui, žmogaus *asmeninė laimė* priklauso tik jam pačiam, šeimos laimė aprėpią jau keletą ar keliolika asmenų, moterų laimė skirta visai ištekėjusių moterų bendrijai ir susijusi su gimdymu ir t. t. Šis straipsnis skirtas vienai laimės rūšiai – *namų laimei* aprašyti: panagrinėsime, kokiomis abstrakciomis ir figūratyvinėmis formomis ji aptinkama, kokioje erdvėje lokalizuojama ir kokias vertynes teikia.

1. Pilnatvė

Pirmausia apibūdinkime vertybes, iš kurių susideda namų laimė. Šios vertybės išryškėja verbaliniu pavidalu – laimės linkėjimuose. Žodiniai linkėjimai, derinami su užgérimo ritualu, kadaisi buvo ne mažiau svarbūs kaip apeiginiai veiksmai; jie suvokiami kaip maginės formulės, kurių turinys išsipildo. Panagrinėkime laimės linkėjimus per įkurtuvės – apeigines vaišes, daromas įsikėlus į naują namą. Jų metu „šeimininkai stengiasi iš paskutiniųjų vaišinti, kad tik kiekvienas svetys būtinai palinkėtų“.¹ Anot Vyčio Čiubrinsko, per įkurtuvės linkint svarbiausi yra šie dalykai: kad „būtų pilni aruodai“, „gausi šeimyna“, „troba tvertų be ugnies,

vagies ir karo“, „namas ilgai stovėtų ir gaspadoriai sveiki būtų“, „namie ilgai laimės būtų“, „ilgai ir laimingai naujuos namuos gyventų“.² Išskiria trys svarbūs aspektai:

- 1) saugumas;
- 2) sveikata;
- 3) pilnatvė, arba gausa (turto, valgio, vaikų ir kt.).

Visos šios vertybės sudaro bendrąjį namų laimės sąvoką, tačiau kiekviena jų turi individualią sakralinę orientaciją. Pirmoji funkcija – *namų apsauga* (o ypač apsauga nuo ugnies) priskirtina Žem(è)pačiui. Anot Mato Pretorijaus, „Žempatis yra specialus sodybų dievas, jo žinioje yra ūkio, gyvenamieji ir kiti trobesiai, jis juos saugo ir prižiūri“;³ Žemėpačio prašoma saugoti nuo viso piktoto, o labiausiai nuo ugnies.⁴ Prie pastarosios Žemėpačio funkcijos prisideda ugnies dievybių – Gabijos (namų židinio ugnies) ir Gabjaujo (jaujos ugnies) mitinė veikla.⁵ Antroji vertybė – *sveikata* – yra glaudžiai susijusi su žalčių kultu ir su Žemynėle (žalčiai pučia gyvybę ir sveikatą,⁶ „Žemynėlė duoda ir išlaiko gyvybę žmogui ir gyvuliui, ir visiems gyviems padarams“⁷) bei, anot A. J. Greimo, su Aušveičio, Andojo ir dievaičio Mėnuolio sakralumo sritimi. Ir tik trečioji vertybė, *gausa* ir *turtas*, atitinka išskirtinai Laimos funkcijas. Žmogaus turtas yra jo laimingumo, dalingumo rezultatas; tik dalingas žmogus gali kaupti ir gausinti turtą – jam javai dera, gyvulai veda, pinigai iš namų neišeina ir t.t. A. J. Greimo analizuotoje lietuvių pasakoje AT 737B „Dalinga žmona“ ir AT 739 „Bedalis sūnus“ aiškiai atskleidžiamas skirtumas tarp dalingojo ir bedalio, – pastarasis ne tik negali sukaupti turto, bet ir sukaupto negali išlaikyti. Net jam priklausantis akmuo – pati kiečiausia ir pastoviausia medžiaga – sudyla.⁸ Tokiam bedaliui yra tik vienintelė galimybė – gyventi iš žmonos arba dalingo gyvūno (šuns, avinėlio) dalios.

Turtas, priteklius arba perteklius, yra vienas iš svarbiausių namų laimės požymių. Tuo namų laimė skiriasi nuo labiau specializuotų, smulkesnių laimės rūsių. Latvių tikėjimuose sakoma: „Kiekvienam žmogui sava laimė: vienam bičių laimė, tai jam sekasi bitės, kitam arklių laimė, jam rankon eina arkliai, trečias turi namų laimę, jis tuose namuose gyvena visko pertekės“.⁹ Namų laimė, suprantamą kaip pilnatvę, gausą, pertekimą, turtą, siekiama įgyti apeigomis, kurios vienaip ar kitaip susijusios su pilnumo/tuštumo semantinėmis kategorijomis. Pavyzdžiui, statant naują namą, sunérus apatinį vainiką, jis „aplaistomas“, kad „laimingai trobesys vietoje stovėtų ir būtų visko pilnas“.¹⁰ Manoma, kad svečiams į kurtuvės negalima eiti tuščiomis: „Dykas niekas

neina, neša kažką, kad tik pastatytos trobos nebūtų dykos” (LTR 2387/72); ateina „duona ir druska nešini, kad ‘užtirkintų namams laimę’”.¹¹ Savo ruožtu, šeimininkai stengdavosi priruošti pilną stalą, nes kitaip „naujuos namuos stalas bus tuščias ir patys šeimininkai gyvens skurde”.¹² Pirmasyk šeimai susėdus už stalo valgysti naujame name, šeimininkas visiems padalindavo duoną ir druską, kad visiems duonos užtekėtų ir kad „visada šeimoje būtų sutarimas”, ir „niekam tuo metu nebuvo galima pasišalinti iš namų”.¹³ Perteklius ir šeimos solidarumas šiuo atveju yra simbolizuojami kepalo (visos šeimos namų laimė) dalinimu į dalis (namiškių dalių) ir bendru valgymu, kurio metu nė viena dalis negali būti „išnešta” iš namų.

Laimė kaip pilnatvė gali būti vaizduojama ir vizualiniemis formomis, pavyzdžiu, ritinio ar kamuolio pavidalu. Tokių įsivaizdavimą rodo M. Pretorijaus aprašytas įkurtvių paroty: „Svečias, tik jėjes į pirkią, tuo suvaidina, kad jam pasipynė kojos, griūva lyg netycia ir voliojasi asloje, ritinėjasi skubriai ir sako: „Kaip aš čion ritinėjuosi, taip, Dieve, duok, kad visokia gėrybė, laimė, sveikata ir sėkmė skubriai į šiuos namus ristys!” Bešnekėdamas deda ant slenkščio slapčiomis šeštoką, kurį paprastai paima šeimininkė”.¹⁴ Tokių paprotį paliudija ir XX a. medžiaga iš Šilutės bei Šilalės, plg.: „Per slenkstį, atėjus į įkurtutes, įvirsti kūliu”,¹⁵ „Jėjes į namus per įkurtutes, vartosi ant grindų”¹⁶, „Pirmą kartą įeinančių į namus reikia versti kūliaverstą arba apvirsti”.¹⁷ Ridinėjimasis arba ridenimas yra viena iš Laimos raiškos formų. Kaip teigia latvių mitologė J. Kursytė, ridinėjanti, rideanti Laima yra būdingas latvių dainų motyvas.¹⁸ Ridenimui giminings yra ir girnų sukimas, su kuriuo Laima taip pat glaudžiai susijusi, pavyzdžiu, Laima supyksta pamaciui si girnas sukant priešinga kryptimi, prieš saulę.¹⁹ Tad svečių ridinėjimasis per įkurtutes simbolizuojama per slenkstį įsiritančią laimę ir turtą. Kita vertus, tą patį galbūt reiškia ir ant slenkščio per įkurtutes dedamas pinigas – daiktinė laimės išraiška, kuri tuo pačiu turi ir mitinę ritimosi reikšmę (yra skridinio formos). Laimės kaip turto reikšmę turi į namo pamatus dedamas pinigas – sakoma, kad čia „pinigai ir grūdai jau būtinai reikia įdėti, jei nori, kad namai būtų turtingi, reikalui ir svečiui turėtum”.²⁰

Apvali skritulio forma gali reikšti laimę ir dalią ir kituose mitiniuose vaizdiniuose, pavyzdžiu, su laime ir turtu siejama ménulio pilnatis. I naujus namus persikraustoma esant ménulio pilnačiai. Anot V. Čiubrinsko, „tai turėjo lemti pilną ir turtingą gyvenimą ir gausią šeimą”.²¹ Taip pat ir „vestuves daugiausia taiko daryti pilnatyte, tada jaunieji turtingai gyvensią, jų gyvenimas būsiąs visko pilnas”.²² Maldelėse į jauną ménulį prašoma, kad jis pilnėdamas atneštų „naudų ir gerų loimų” (BILMM p. 17), „sčescj i dalią” (TD IV 476), – pilnėjantis, augantis ménulis yra tiesiog figūratyvinis būdas pilnėjančiai laimei išreikšti. Ar ši koreliacija rodytų, kad reikėtų ieškoti ypatingų mitinių ryšių tarp Laimos ir Ménulio, kvalifikuojamо „laimės ir da-

lios tiekėju” (už kurio figūros, anot Greimo, slypi suverenus dievas, susijęs ne vien su sveikata – apie tai jau užsiminėme – bet ir su dalios skyrimu²³), nėra visai aišku, tačiau tokia perspektyva įmanoma.

2. Skalsa

Norint suvokti, kodėl Laima susijusi su pilnatve, gausa ir turtu, reikia suprasti, kaip mitiškai įsivaizduojamos gėrybių gausos priežastys. Turtas, kuris susikaupia susidarant nuolatiniam gėrybių pertekliui, yra mitiškai reglamentuotas: kaip jau minėjome, sukaupti gėrybes gali tik *dalingas* (turintis *laimę*) žmogus. Tokiam žmogui javai dera, gyvuliai veda, bitės spiečia ir „pinigai iš namų neišeina”. Laimė yra ne reali, o potenciali vertybė, tai mitinis principas, leidžiantis dauginti gėrybes. Jis paremtas dalybine progresija: iš vieno randasi du, iš dviejų – keturi ir t.t. Baltų mitologijoje dalybos principas esmingai susijęs su Laimos veikla: būtent Laima dalina *laimės dalis*, skiria *dalį*. Netgi vienas būdingų Laimos atributų yra peilis, kuris, anot Janinos Kursytės, sietinas su likimo atidalinimo funkcija.²⁴

Taigi Laimės samprata neatskiriamai susijusi su gausa. Tačiau kalbant apie laimę kaip turtą, gėrybių saugojimą ir priteklių, tinkamesnis žodis yra *skalsa*. Apibūdinkime šio žodžio reikšmes.

Lietvių kalbos žodyne *skalsa* turi penkias pagrindines reikšmes, o šeštoji reikšmė yra *Skalsa* „javų derliaus deivė” (LKŽ 12, p. 708). Pradékime nuo galio. *Skalsą* kaip dievybę pirmasyk pristatė Matas Pretorijus „Prūsijos įdomybėse”. Skalsa čia pateikiama XVII a. dar žinomų dievų sąraše greta Žemėpačio, Žemynos, Laimelės, Gabjaujos, Giltinės, Jaučių baubio, Bičbirbio ir kt.²⁵ Tačiau apibūdinamais *Skalsą*, Pretorijus supranta ją veikiau ne kaip deivę, o kaip gausos principą ir vadina *cornu copiae*, t.y. gausybės ragu.²⁶ Pasak M. Pretorijaus, norėdami turėti skalsą, arba „namų laimę” (*Skalsa oder der Haussegen*), nadruviai rengdavo specialią namų šventę, kurios metu kiekvienam žmogui būdavo iškepama po duonos kepalą iš pirmyjų iškultų grūdų ir keletą mažų kepaliukų, skirtų dėti į aruodus, siekiant, kad aruodai būtų pilni rugių ir kitokių grūdų.²⁷ Jokūbo Brodovskio žodyne *Skalsa* apibūdinta lygiai taip pat (*Cornu copiae, Skalsa*), anot Vilhelmo Manhardto, čia pakartotos M. Pretorijaus žinios.²⁸ Pilypo Ruigio 1747 m. žodyne *Skalsos* apibrėžimas kiek platesnis, duodamos dvi reikšmės: „S k a l s a , -os das Glück, gute Gedeyen; das Cornu Copiae”.²⁹ Pirmojoje apibrėžimo dalyje skalsa paaškinta kaip „laimė (sėkmė), geras derėjimas, vešėjimas”, o antrojoje kartojoamas M. Pretorijaus apibūdinimas. Iš šių *Skalsos* apibrėžimų susidaro išpūdis, kad Skalsa yra ne tiek „javų derliaus deivė”, kaip nurodoma Lietvių kalbos žodyne, o gausumo – gausaus ir sėkmingo derėjimo mitinis principas, kuris gali būti vaizduojamas kaip dieviška jėga, pasireiškianti įvairiomis botaninėmis, kulinarinėmis ar kitomis formomis.

Pagal Lietuvių kalbos žodyną, penktoji skalsos reikšmė – „suaugę į krūvą du vaisiai, keimerys“. Jau pati skalsos-keimerio forma reprezentuoja poriškumą – keimerys yra dvejybiskumo, dalybos ir savo ruožtu gausos įsikūnijimas. Dvigubai varpai, dvilypiam riešutui, dvigubam obuoliui ar bulvei – lietuvių *skalsai, keimeriu, sparyžiu, latvių jumiui* priskiriamos derlingumo, vaisingumo, turto ir laimės reikšmės.³⁰ Mitinė skalsos-keimerio vertė yra jo potencialus gausumas, kadangi iš vieno randasi du ir t.t. Tokiu būdu, turint prie savęs poriškumo ženklą, tikimasi ne-

gyvens skaitlinga, sveika šeima ir niekas neliks nevedęs arbata netekėjus.³¹

Ketvirtoji *skalsos* reikšmė, pagal LKŽ, – „pasisekimas, sėkmė“ (reikšmė išskiriama remiantis tik vienu šaltiniu – minėtuoju P. Ruigio „das Glück, gute Gedeyen“). Gali būti, kad čia turima galvoje ne laimė apskritai, bet pasisekimas tam tikroje srityje, derliaus sėkmė.³² Bet kartais žodžiai *skalsa* ir *laimė* keičia vienas kitą ir jų kontekstai labai suartėja, pavyzdžiui, rugių varpas gadinantis grybas *Claviceps purpurea* vadinas arba *skalsa, skalse* (LKŽ 12 p. 708–709), arba *laimė, laime, laima* (LKŽ 7 p. 52–53), – šiam grybui, beje, priskiriama galia skalsinti duoną.³³ Minėtas įkurtuvių paprotys verstis kūlio, tokiu būdu „iridenant“ laimę vidun, žemdirbystės kontekste reiškia ir skalsą, ir laimę, plg.: „Pabagius rugius pjauti, virsta kūlio, kad būtų rugių skalsa, kad geriau derėtų, ir šiaip laimė“ (LTR 780/231).

Trečioji skalsos reikšmė, pagal LKŽ, – „turtas, nauda“. Skalsa kaip mitinis gėrybių gausos principas ir turtas kaip gėrybių sankampa yra dvi to paties reiškinio pusės: procesas ir rezultatas. Galimas dalykas, kad ši reikšmė susiformavo ēmus nebeįšskirti šių semantinių niuansų.

Tačiau pagrindinės skalsos reikšmės yra dvi: 1) „užtekimasis ilgam, neišsenkumas, ekonomiškumas“; 2) „didelis kiekis, gausumas, apstumas“ (LKŽ 12, p. 708). Abi šios reikšmės suponuoja gėrybių gausą, tačiau atspindi skirtingą požiūrį į gėrybes. Pirmuoju atveju kalbama apie mitinį savaiminio pasipildymo procesą, neleidžiantį gėrybėms išsekti (tai argumentuojame plačiau), o antruoju atveju gausa suprantama tik kaip kiekis, perteklius. Apstumas, gausa, pertekimas savaime dar netekia jokių garantijų, kad gėrybės nebus prarastos ar iššvaistytos. Kaip rodo pasakos ir tikrovė, turtą labai lengva prarasti, ypač jei neturi *dalios*. Kur kas didesnė vertybė yra skalsa kita reikšme – ne kaip didelis kiekis, o kaip neišsenkumas. Ši reikšmė susijusi ne su kiekybiniu pervaiziu, bet su išlaikymu, saugojimu, tausoju. Būtent pastaroji orientacija yra ypač „mitologiška“: kas saugotina ir kas palaiko skalsą, suprantama kaip dieviška jėga arba mitinė būtybė. Tai namų šven-

Dvišakių augalų ornamentai ant dainininkės Domicelės Šlapelienės kraitinės skrynos. Rakučių k., Kupiškio raj. B. Buračo nuotr., 1934. LTRFt 161.

išsenkančių gėrybių, plg: „Nešiok skalsą (dvilypi riešutą) piniginėj – visada turėsi pinigų“. Kiti tai apibūdina kaip laimės sąlygą, plg.: „Kas nori turėt laimę, tas turi visuomet su savim nešiotis dvilypi riešutą, tada jis turės laimę“ (LTR 1555/134-359). Koks šios laimės turinys, nepasakyta – tai gali būti ir turto, ir sėkmės, ir vedyninės laimės aspektas, plg.: „Jeigu randa keimerį riešutą, ar dobilą, ar kitą kokį augalą (bet tokių keimerių reikia rasti dyviliaka), tad [reiškia] vyra: mergelė ištékės, apsives“ (LTR 1357/19). Tačiau keimerys siejamas ne tik su santuoka – skaičius du yra visokeriopos gausos, namų turto simbolis, plg.: „Visi trobesiai pradedami statyti šeštadienį ir porinėje mėnesio dienoje. Šeštadienis laikomas laimingiausia savaitės diena, o porinėje savaitės dienoje statoma todėl, kad, jei tvaratai, tai jie bus pilni gyvulių, jei klėtis – pilna grūdų, jei klojimas – niekados nebus stokojama pašaro ir pelės nekultų javų neės, o jei gyvenamasis namas – tai jis bus laimingas,

tenybė, kuri tačiau gali būti išnešta iš namų ar pagrobta. Su tuo susiję daugybė draudimų, perspėjimų ir „tikrų” atsitikimų, kaip iš namų išnešama skalsa, plg.: „Jei kokį gyvulį papjovus, ateina kas nors, tai reikia nei iš gryčią nejsileisti, kad skalsos neišneštų” (BKT 652). Panašiai kalbama ir apie *laimės* bei *turto* „išnešimą”. Kaip rašo M. Valančius, „nekurie ūkininkai, pradédami arti, sėti, šieną, javus pjauti, mėslus vežti, pirmą kartą į ganyklas galvijus išgindami, siunčia vaiką pas susiedą kokį nors daiktą pažyčioti, idant su tuo daiktu ir laimė susiedo prie jų pereitų”.³⁴ Plg.: „Ieinant į naują namą, tą dieną niekam nieko neskolina ir pyksta, jei ateina skolinti kaimynas, nes jei išsineštų ką nors iš namų ar iš kiemo, tai, reiškia, išneša turtų”.³⁵ Tačiau kartais vietoje abstrakcijų pasirodo ir pati Laima, kuri, beje, irgi gali būti prarasta, plg.: „Kad sveš cilvēks iet caur sētu, jāmet tam pakal akmens, tad Laimite paliks mājā” („Jei svetimas žmogus eina per kiemą, reikia jam pavymui mesti akmenį, tuomet Laimelė liks namuose”, LTT 16329).

Prarastos laimės, arba skalsos, ženklas yra nykimas, tuštėjimas ar dilimas, plg.: „Jei pavasarį, pirmąkart išeinant laukan arti, ateina kaimynas ko nors skolinti, reikia neduoti, nes tuomet noragai greit dyla” (LTR 716/167). Panaši laimės neturėjimo išraiška yra dylantis akmuo, paskirtas bedaliui. Dabar akivaizdu, kad akmens dilimas yra mitinės skalsos nebuvimo įrodymas.

2.1. Duonos skalsa

Skalsa kaip „ūkinis” laimės principas realizuojama įvairose srityse. Pavyzdžiu, yra šilumos skalsa: „Inėjė pirtin sako: skalsą šilimai!” Yra drabužių dėvėjimo skalsa (drabužiai negreit sunėšiojami), kurią, beje, galima prarasti drauge su dalia: „Jeigu mergaitė pirmą kartą neš krikštan mergaitę, o jaunikaitis berniuką, tai tada tų asmenų drabužiai labai plyštą. Kiti sako: „Visą dalią atiduoda tam vaikui” (BLVV 491). Tačiau daugiausia duomenų yra apie maisto, o ypač duonos skalsą. Duonos raikymą reglamentuoja daugybė draudimų ir prisakymų, orientuotų į skalsos išsaugojimą, plg.: „Jei duona pas mus kepa nuo pusdienio, tai bakanų tą dieną pradėti (prariekti) negalima – skalsa išeina” (LTR 2235/130); „Vakare prariekus duonos bakaną, kumpelis reikia mesti į maltuvės duris – duona bus skalsesnė” (LTR 716/125).³⁶ Latvių tikėjimuose kalbama apie *laimės* išsaugojimą: „Negerai kitam duoti duonos, kol pats dar nesi jos ragavęs, nes tuomet duonos laimė pereina kitam” (LT

Dvigubas ornamentas ant ąsočio, naudoto vestuvių apeigų metu.
Svidenių k., Kupiškio raj. B. Buračo nuotr., 1934. LTRFt 157.

18728). Laidotuvių kontekste duona siejama su *dalia*: „Lavoną nešant iš gryčios, padėti duonos bakaną ant stalo – dalios neišneš” (BIML 742a).³⁷ Duona daugeliu aspektų susijusi su laime, pavyzdžiu, duonos kokybė atspindi šeimos laimingumą: „Kai pas šeimininkę darosi dar geresnė duonos rūgštis, tai sakoma, kad namuose bus koks džiaugsmas ar pasisekimas, malonumai” (LTR 1277/112), „Jei pyragas susmenga, tai šeimoje nelaimė” (LTR 780/109). Manoma, kad „kas valgo visumet kepalo viršutinės pusės riekę, to visur ir visumet bus viršus ir gyvenimo laimė” (LTR 455b/180–5). Žinant subtilius duonos kepimo niuansus, galima padidinti namų laimę, pavyzdžiu, reikia iškepus duoną „inbesti peili slinkstin, apvožti duonkepi ant peilio, užpilti vandenio – namai bus dalingi” (LMD I 212/109). Laimė – jau dievybės pavidalu – aptinkame ir pačiame duonos kepile, pavyzdžiu, latvių tikėjimuose sakoma: „Duonos negalima badyti pirštais, nes taip išbadysi Laimei akis” (LT 18535). Grei-

čiausiai dėl panašių priežasčių draudžiamą prariekti kepala ne nuo kampelio, o nuo vidurio – „nupjausi namų palaimą” (LTT 18553). Taip pat negalima pjauti peiliu karštos duonos, nes „niekuomet neturėsi šiltos savos riekės valgyti” (LTR 218/1153). Karštos duonos galima tik rankomis nugnybtį arba šaukštu iškabinti – „taip daro, kad būtų duonos skalsa” (LTR 1693/312).

Mitinis duonos kepimo kontekstas leidžia pamažu perėiti nuo abstrakčiosios laimės sampratos prie deivės Laimos. Latvių dainose matome, kad Laimai, užtikrinančiai duonos skalsą, aukojamas pirmasis naujojo derliaus duonos kepalėlis (kaip sakoma ir M. Pretorijaus tekste, *Skalsai skiriami iš pirmųjų iškultų grūdų iškepti duonos kepalėliai*):

Jaunu rudzu maizi cepu, Cepu Laimės kukulīti, Lai Laimiņa gausi deva Jaunai rudzu maizitei.	Naujų rugių duoną kepdama, Kepu Laimės kepalėli, Kad Laimelė skalsą duotų Naujai rugių duonelei.
--	---

LTdz 2721.

Pirmojo duonos kepalėlio, paženklinto kryžiumi, apeiginę paskirtį ir jo sasajas su ugninėmis dievybėmis (Perkūnu, Gabija) yra tekė aptarti analizuojant ugnies raišką duonos gaminimo procese.³⁸ Ištyrus Laimos vaidmenį duonos skalsos srityje, matyti, kad čia susiduria mažiausiai dvi mitinės koncepcijos: (1) transformuojančios ugninės dievybės (Gabija, Perkūnas) kontroliuoja duonos kaip rauginto ir kepto produkto paruošimą; (2) gausų teikianti dievybė (Laima) rūpinasi, kad iš grūdų gaminant keptą produktą, duonos kepile būtų išsaugota grūdų skalsa. Šias dvi skirtinges koncepcijas nėra lengva atskirti sinkretinėje apeigineje simbolikoje, pavyzdžiuui, kryžiaus ženklas ant pirmojo kepalio yra Perkūno referencija,³⁹ tačiau šis kryžius taip pat reiškia ir skalsą (LTT 18312) bei laimę („Ant pirmo kepalio daro kryžių, kad duona būtų laiminga”, LTR 1316/162). Skalsą teikiantys skalsagrūdžiai, atsirandantys rugiuose kaip *ugninių* efektų rezultatas, vadinami skalsėmis, laimomis.⁴⁰ Tačiau kartais Gabijos ir Laimos sakralumo ribos yra gana aiškios, pavyzdžiuui, Laimai skirtas duonos kepalėlis sietinas ne tiek su pirmuoju didžiuoju kepalu, paženklintu kryžiumi (jis pasižymi ugninėmis reikšmėmis ir, anot J. Lasickio, skiriamas Gabijai),⁴¹ kiek su paskutiniuoju mažu kepalėliu – pagrandžiu. Šiam teiginiu iliustruoti pasitelksime zoomorfinių kodų.

2.1.1. Šuns laimė

Pagrandis, mažas kepaliukas iš tešlos pagrandu, pašaunamas į krosnį paskutinis, o valgomas – arba aukoja mas – pirmasis. 1832 m. Latvijoje užrašyta, kad, iškepus duoną, niekas nedrišdavęs ragauti, kol šeimininkė, paėmusi kepalėli ir jį perlaužusi rankomis, tris kartus nenukabindavusi po gabalėli ir neužmesdavusi ant krosnies. Tik po to duoną galima ragauti (LTT 18530). Taip paprastai buvo daroma su pagranduku.⁴² Pagrandukas ir

Lietuvoje valgomas pirmas: kaip rašo Albinas Kriauna, „valgyti pradeda nuo pagrundžio”.⁴³ Bet yra ir aukojimo versija: iškepus šviežią duoną, pagrandukas atiduodamas šuniui – kai kepa pirmą duoną, nuo duonkepės pagrandukus nuskuta ir iškepa šuniui mažytį kepaliuką (LTR 2669/366). Anot Antano Mažiulio, kiekvieną duoną kepant, turi būti pakepta atskira bandelė šuniui, kuri jam paduodama vos tik praaususi”.⁴⁴ Kartais atiduodama net ne bandelė, o patys pagramdai (LTR 1284/87; 2438/24; 5031/234). Taip daroma dėl skalsos ir derliaus: „Jei nebūtų pakepta tokios bandelės, esą duona būtų neskalsi”,⁴⁵

Dvigubos tulpės ornamentai ant pirštinių. Alsėdžiai, Plungės raj.
V. Vaitkevičiaus nuotr., 1995.

„Išgrandžius iš dūnmaišio tešlą, šuniui [reik] atidūti, tai rugiai užderės” (LTR 1284/87).

Kaip šuo yra susijęs su skalsa ir derliumi? Aiškinant etiologiškai, šiandien „šunies dalia žmogus minta” (LKŽ 15 p. 375). Kadai rugių varpos buvę iki pat žemės, bet Dievas, supykęs ant žmogaus, norėjo visą varpą nubrauktį. Šuo prašęs, kad nors jo daliai paliktų, tad dabar rugių varpa tik tokio ilgio, kiek šuo gali apžioti. „Nuo to laiko žmonės ir gyvena iš šuns dalies. Gera šeimininkė, duoną kepdama, ir šuniui pakepa bandelę” (VIKAŽ p. 170). Žvelgiant į šuns ir žmogaus dalias iš etiologinės perspektyvos, sunku ką nors paaškinti, todėl pasitelkime pasakas.

Pasakoje AT 739 bedalis žmogus randa (išgelbsti, nusiperka) dalingą šuniuką („laimėmis apkibusi šuniuką” – LTR 413/28) ir pradeda laimingai gyventi iš šuns dalios (LTR 115/77, 960/298, 2145/21; 552/710; 1038/233). Šuo šioje pasakoje tampa šeimos laime: kadangi nei vyras, nei

žmona, nei vaikai neturi dalios, jie visi gyvena iš šuns dalios. Manoma, kad šuo apskritai yra labai dalingas gyvūnas: kaip sako latviai, „šuo turi devynias laimes” (LTT 29028), „Jei šuo perbėga per kelią, tai devynios laimės, jei katė – devynios nelaimės” (LTT 29027). Iš šunų draudžiama šauti: „Katės, šunies ir šarkos nereikia šauti – savo laimę nušausi, neteksi pasisekimo” (LTR 455b/180-2). Iš naminių gyvūnų šuo ypač susijęs su namų laime: jei šuo išeina iš namų, tai nutiks kas nors blogo, bet jeigu svetimas šuo ateina į namus, tai bus labai gerai (LTT 29016). Nuo šuns priklauso ir ūkinė laimė, plg. priežodžių: „Šunies, katės nemylési – arklio, karvės neturēsi” (LKŽ 15, 384). Šuo yra tarsi zoomorfinis namų laimės įsikūnijimas, jam duodama tai, kas turėtų priklausyti dievams – pirmasis valgomas duonos kepalėlis (pagrandukas) arba pirmieji kąsniai.⁴⁶ Daugelyje M. Pretorijaus aprašytų apeigų aukojamo maisto likučiai atiduodami šuniui, kuriuos jis suėda šeimininko akivaizdoje.⁴⁷ Galima manyti, kad šuniui kaip Laimos patikėtinui atiduodamas aukojamas maistas. Panašią struktūrą – šunį pakeičiant gyvuliais – matome šiame E. Glemžaitės aprašyme: „Seniau šeimininkė, duoną ar ragaiši kepda ma, visuomet pakepdavo raganom „bundalį”, tada raganos tuos namus saugodavo nuo viso pikto. Ją kepdavo dar 1890 metais. Kai raganos bandelės nepasiimdavo, ta da šeimininkė ją supenédavo savo gyvuliams – sulaužydavo į gabalélius ir duodavo kiekvienam”.⁴⁸ Dėl nepakankamo ištirimo anksti būtų tvirtinti, kad raganomis čia pavadinčios Laimos ar Laimė (tokia versija galima), tačiau viena aišku – aukojamo maisto dalinimas gyvuliams ar atidavimas šuniui yra susijęs su jų „laimės dalimi”.

3. Laima viduje

Namų laimė, pasireiškianti pilnatvės ir skalsos aspektais, turi erdvinę perspektyvą: tai mitinis turinys, turintis polinkį plėstis, užpildyti erdvę, nors jo centras, mitinio gaujėjimo principas slypi namų erdvės gelmėje. Šios, siauro-

Skalsą saugo du svirno žirgeliai. Dimšių k., Šiaulių raj. B. Buračo nuotr., 1933. LTR 455a p. 45.

sios, laimės ribos sutampa su gyvenamojo namo (arba ūkinio pastato) sienomis. Apie tai ypač daug duomenų suteikiama latvių tikėjimai. Laimė laikosi pastato viduje, iš kur, jeigu yra nesaugoma, gali išeiti į išorę per namo angas – langus ir duris: „Ant lango nieko negalima laikyti – nei pinigų, nei jokio valgio, nes tuomet visa palaima išeina pro langą” (LTT 17761); „Per slenkstį negalima duoti rankos sveikinantis – išvarysi laimė iš namų” (LTT 28107); „Reik [svečią] palydėti nors per slenkstį, ka dienos neišneštų” (LKŽ 12, p. 1211). Pagrindinė Laimos buveinė yra vidaus ir išorės sandūroje: ties langais ir ties durimis (po slenksciui), – būtent todėl per langą negalima pilti vandens – „pri-

liesi Laimai į akis” (LTT 17768), negalima šluoti per slenks-tį – „užšluosi Laimei akis” (LTT 28041). Ypač didelė reikš-mė teikiama slenksčiui. „Seniau slenkstį laikė žmonės šven-tu dalyku. Negalima ant jo atsistoti, reikia jį būtinai ap-žergti, negalima valyti kojas į slenkstį, negalima trankytis duris į slenkstį”.⁴⁹ Ant slenksčio negalima nieko kirsti, lat-viai sako: „nukirsi Laimei galvą” (LTT 28066). Lietuviai tokiu atveju sako: „Laimei kojas nukirsi”.⁵⁰ Per slenkstį nieko negalima kitam duoti, nes „duodantysis užsmaugia savo Laimę, kuri guli po slenksčiu” (LTT 28092). Negali-ma netgi sédėti ant slenksčio, „ba šunys pjaus” (LKŽ 12 p. 1211): „Ant slenksčio negalima malkų kirsti, nes gali į tro-bą įlėkti pasiutęs šuo” (ELMKF 2826), – čia kaip Laimos zoomorfinis pakaitalas atsiranda šuo. Slenkstis yra namo erdvės riba, sa-koma: „Kol slenksčio ne-peržengei, tol ne svečias” (LKŽ 12 p. 1212).

Slenkstis (bei pa-slenkstė) kaip Laimos bu-veinė ženklina sakralines namų laimės ribas. Tačiau yra ir kita slenksčio funk-cija – jis žymi erdvę san-kirtą, turi iėjimo ir išėjimo reikšmes. Todėl slenkstis ir paslenkstė kartais reiškia Laimos ke-lią į namus: „Paslenkstę visuomet reikia laikyti švarią, nes čia yra Laimės motinos kelias” (LTT 28035); „Šeimininkėms reikia švariai laikyti slenkstį, tuomet Laimė įeina į vidų”, LTT 28036).⁵¹ Pro duris einanti Laima vaizduojama ir latvių dainose:

Lēni, lēni Laima braucia
Gar munomi durovom;
Es pakluoju vylnaneiti,
Laineñ' pībjar sudabren.

Tdz 54823.

Ką gi Laima veikia namuose? Viena jos dieviškų išraiš-kų – šokis. Latvių tikėjimuose sakoma: „Vakare reikia iš-šluoti pirkia, tuomet naktį joje Laimelė šoka” (LTT 10557). Lietvių tikėjimuose Laimą pakeitė Marija, plg.: „Kai ei-ni gulti, tai reikia iššluoti. (...) Mama sakydavo ir mum užduodavo iššluot grindis. Sakydavo: „Marija naktį ateina”.⁵² Rūpestingai iššluoti grindis yra svarbu, kad Laima šokdama ar vaikščiodama nesusibadytų kojų (LTT 10559–

10561): „Naktį gali ateiti Šv. Mergelė Marija pasižiūrėti, kaip šeima gyvena, ir nešluotoje pirkioje gali kojų išidur-ti”.⁵³ Latvių dainose sakoma, kad, palikus nešluotą maltu-vę arba kiemą, Laima suklups ir pargrius – tai, be abejo, turėtų reikštį „sugriuvusia” laimę.⁵⁴ Netgi sašlavos, sušluo-tos nuo Laimos mitinės scenos, išgyja sakralumo aureolę – jos pačios reiškia laimę: „Kas trobą iššlavė, tas turi ir šiuak-les išnešti, nes jeigu kitas išneš, tai išneš kartu ir iššlavusio aslą laimę” (LTR 1555/134-292); „Trobos nešluoja ir išsi-kraustydami iš namų, kad nepakenktų tiems, kurie ateis čia gyventi” (LTR 1555/134-293); „šiuaklės atneš laimę nau-jai atsikėlusiam gyventojui”.⁵⁵ Su aslos sakralumu bei Lai-mos šokiu galbūt susijęs ir ikurtuvių paprotys būtinai pa-

Namo skliautą puošia du šunys. Pamaleišio k., Anykščių raj.

Tykiai tykiai Laima ējo
Pro mano duris;
Aš paklojau vilnos skarą,
Laimelė pribarstė sidabrėlio.

sokti ant naujų grindų: „Jeigu, sako, ikurtuvių nepakelsi, neduosis pirmą kartą jaunimui pasišokti, tai tuomet troba neilgai telaikys” (LTR 1165/71).⁵⁶

Grindys – apatinė namo plokštuma turi projekciją ir vir-šuje – *lubas*. Čia irgi aptinkame Laimos pėdsakų, pavyzdžiu-i, čia Laima (arba ją latvių dainose pakeitusi Mara) vaikščio-ja – ir vėlgi šoka! – per krikštynas:

Laima kāpa jumtas virsū
Kūma dziesmu klausīties:
Ko tie ēda, ko tie dzēra,
Vai ar' Laimu pieminēj'?

LTDz 23551.

Laima lipo ant užlų
Kūmų dainų paklausyti:
Ką jie valgē, ką jie gérē,
O ar Laimą paminėjo?

Māriņa⁵⁷ dancoja
Pa jumtiņiem viena.
Iesim, sieviņas, vesim iekšā.
Kā mēs Māriņu mielosim?
Dosim viņai miežamaizi,
Saldū miežu alutīnu.
LTdz 2355(2).

Marelē šoko
Ant lubu viena.
Eikim, moterys, veskim vidun,
Kuom mes Mareļ pamylēsim?
Duosim jai miežiņu duonos,
Saldaus miežiņu alučio.

Viršutinē namo erdvē turi mitinę motyvaciją ne tik dainose, bet ir papročiuose. Pavyzdžiui, ant aukšto metamas duonos prariekiemas – pirmasis prariektu duonos kepalo kampelis (apie duonos ragavimą ir aukojimą jau kalbėjome skalsos ir laimės aspektu): „Jei vakare prarieki duonos bakaną, tai kampelis reikia mesti ant viršugrycio, kad niekas iš tų namų nemirtų” (BILŽPT 228). Duoną riekti saulei nusileidus paprastai griežtai draudžiama, manant, kad skalsa (laimė) iš namų išeis, arba su gyvuliais nebesiseks: „jautis padvēs” (LTR 426/348), „jei kumelē kumelinga, kumeliukas neis rankon” (LTR 716/168). Tad po saulėlydžio prariektos duonos kampelio metimas ant aukšto privalo turėti rimtą mitinę pagrindą, eliminuojančią grėsmę. Ant aukšto (namo arba ūkinių pastatų) užkeliamą taip pat kūdikio „vieta” (placenta): „Kad vaikas būtų geras gaspadorius, „vietą” išneša klojiman ir pakiša aukštai pastogēn ant kraklų, pačion viršūnėn. Tada vaikui seksis gaspadoriauti ir bus visko pilnas” (BIVV 364). Namo pastogė suprantama kaip žmonių neapgyvendinta mitinė erdvė, kuri kartais išnaudojama atliekant Kūčių burtus, stengiantis sužinoti ateitį ir pan. Sakmės čia lokalizuoją įvairias mitines būtybes – Giltinę, velniają, aitvarą ir kt. Tačiau mus šiuo atveju domina Laimos veikla – vaikščiojimas ir šokis dviejose paralelinėse plokštumose: viršuje ir apačioje.

Turint galvoje, kad Laimos erdvės ribos taip pat yra namo sienos su angomis, susidaro uždara erdvė, iš visų pusių sauganti namų laimę – skalsą, pilnatvę ir turtą.

Namo sienos, kaip ir grindys bei lubos, yra sakraliai įprasmintos. Sienos ir lubos per įkurtuvės laistomas alumi arba degtine.⁵⁸ Statybos papročiuose ypač daug dėmesio buvo skiriama pirmajam rastų vainikui – jį sunėrus iš pirmają sasparą dedama pinigų, grūdų, šventintų žolynų ir kt.,⁵⁹ geriama *pamatinė*,⁶⁰ „laistomas” pirmasis trobesio vainikas.⁶¹ Namo sienos, o ypač jų sujungimai, sasparos, formuojančios namų kertes, gali būti siejamos

ne vien su dievybe (Žemėpatis, Sēnoja, deivai Pagirniai ir kt.), jos svarbios ir kaip namų laimę ribojanti uždara erdvė. Šis aspektas išryškėja tikėjimuose: „Kaip tvartų statai, tai reikia atkirsc apatinia senaja skieda ir nusviesc. Paskui padabat, kakias šerscias rasi gyvulį [t.y. vabalėlį ar kirminėlį – D. V.] pa skiedu: kad raudonas, tai reikia raudonas šerscias laikyt gyvuliai, kad juodas, tai juodos, ir t.t. Ė kap nieka, tai nereikia tan daiktai suvis statyt, ba nesves” (LTR 840/150-44). Pamatinio rasto skiedra šiuo atveju leidžia išsiaiškinti, kokios rūšies laimė bus statomo pastato viduje, sienų apibotoje uždarоje erdvėje.

4. Laimos valdos

Kalbėdami apie namų laimės turinį, iki šiol domėjomės tik vidine namo erdvė. Tačiau Laima aptinkama ir platesnėje teritorijoje, apimančioje sodybos ir dirbamos žemės valdą. Plati erdinė perspektyva gerai matyti latvių dainose, kuriose Laima labai dažnai vaizduojama vaikščiojanti rugių lauke. Laimos veikla pateikiama kaip dieviška globa, atliekant gaubimo, apdengimo iš viršaus judesius:

Laimė brida rudzu laukų,
Zīda svārkus pacēlus;
Kad nolaida zīda svārkus,
Apklāj visu rudzu lauku.

LTdz 2066.

Tav, Dieviņi, labs zirdziņš,
Apjāj manu rudzu lauku;
Tev, Laimiņa, plata sagša,
Apsedz ziedus lasīdama.

LTdz 2077.

Laimē brido per rugių lauką,
Šilko suknias pakēlus;
Kad nuleido šilko suknias,
Apklojo visą rugių lauką.

Tavo, Dieveli, geras žirgelis,
Apjok mano rugių lauką;
Tavo, Laimele, plati skara,
Apdenk žiedus rinkdama.

Akmuo su dubeniu prie iėjimo į seną namą. Bartašiūnų k., Utenos raj. V. Vaitkevičiaus nuotr., 1999. LIIR ng. nr. 71916.

Laimos skara, sijonas ar prijuostė (LTdz 2066 Z var. 3), apdengiantys visą lauką, latvių dainose koreliuoja su Dievo mitinėmis raiškomis: Dievo kepure ir Dievo apsiaustu. Pavyzdžiuui, Laima vaizduojama brendanti per avižų lauką su avižų skarą siauste, o Dievas – per rugių lauką su rugių varpu kepure.⁶² Dievo (kartais Dievo sūnaus, Janio) kepurė yra oro erdvės, dangaus metafora:

Vai, Jānīti, Dieva dēls,
Tavu platu cepurīti!
Visa plata pasaulyte
Apakš tavas cepurītes.

Ld 23510

Vai, Janyti, Dievo sūnau,
Tavo didelē kepurēlē!
Visas platus pasaulis
Po tavaja kepurēle.

Taip pat ir Laimos skraistę, dengiančią rugių lauką, galime laikyti erdvine metafora, ore tvyrančios palaimos (rugių laimės ir skalsos) vizualine forma.

Greta vertikalaus Laimos erdvės matmens – rugių lauko dengimo iš viršaus ne mažiau gerai žinoma kita erdvinė perspektyva – supimas aplinkui, apjuosimas, apėjimas aplink rugių lauką. Būdingas latvių Joninių (Janių) dainų motyvas – vyriška dievybė, Dievas arba Janis, apjoja rugių lauką raitas ant žirgo, o moteriška dievybė, Janių motina arba Mara (kuri, kaip jau minėjome, yra Laimos transformacija), juosia aplinkui rugių lauką aukso juostą:

Kas apjoza zeltu justu
Apkārt manu rudzu lauku?
Mīlā Māra⁶³ apjozusi,
Jāņa nakti staigājot.

Ltdz, 3, 7406

Kas apjuosė aukso juostą,
Aplink mano rugių lauką?
Miela Mara apjuosė,
Janių naktį vaikšiodama.

Analogiška Laimos veikla žinoma iš namų erdvės konteksto: čia ji vaizduojama juosianti aukso juostą aplinkui

visą namą (LTDz 23522 var.1). Tas pats standartinis veiksmas aptinkamas žmogaus asmeninės laimės lygmenyje, pavyzdžiuui, Laima apjuosia juosta gimdančias moteris:

Laima vilka zaļu justu
Devīniem kamoliem;
To apjoza sieviņām,
Laimas pirtī peroties.

LTDz 23035

Laima tempē žalią juostą
Su devyniais kamuoliais;
Ja apjuosė moteris,
Laimos pirtyje besiperiančias.

Akmuo su dubeniu prie klėties. Binėnų k., Pašvitinio sen., Pakruojo raj. J. Treškevičiaus nuotr., 1979. LIIR F1-117, p. 30.

Žvelgiant iš erdvinės perspektyvos, juosimas juosta ir éjimas aplinkui koreliuoja su ankstesne Laimos charakteristika: kaip matėme anksčiau, siaurosios Laimos erdvės ribos sutapo su namo sienų kontūru; Laimos vaikščiojimas pirkioje arba Laimos šokis irgi gali būti suprantamas kaip judėjimas ratu. Todėl Laimą galėtume įsivaizduoti kaip vaikščiojančią aplinkui arba šokančią deivę: tokiu būdu skleidžiamas laimės turinys ir ženklinamos jo ribos. Laima gerai žino teritorines ribas, dėl to nekyla abejonių – pavyzdžiuui, vienoje lietuvių pasakoje apie Laimą ir Giltinę Laima uždega bedalio namus, žengdama „per rubežių“ lauko (BsLPI 4 p. 227). Lietuvių pasakoje „Laimė“ (AT 735) Laimą matome dirbančią turtingojo (laimingojo) brolio laukuose. Paprastai ji vaizduojama renkanti į krūvą rugių varpas – taip simbolizuojamas turtų kaupimas ir skalsa.⁶⁴ Turtingojo Laimos veikla griežtai apsiriboja jos savininko lauku. Su Laimos mitinėmis funkcijomis bent iš dailes galėtume sieti ir ežių, žymintių žemės ribas, mitinę reikšmę. Ežios iki XX a. pradžios vis dar turėjo sakralinę vertę, pavyzdžiuui, čia buvo užkasami šventinto (kadaisė – aukojamo) maisto likučiai – Velykų kumpio kaulai, margučių lukštai ir pan. (BILKŠ p. 148–149). I tai atkreipė dėmesį A. J. Greimas, rašydamas apie Ežiagulį, hipotetinę vėlių dievybės išraišką.⁶⁵ Pagal etiologinių sakmių tradiciją, ežioje (sumetime) guli apartas Dievas, slėpesis nuo jų persekiojančių žydų (BILLS p. 70). Germanų, roménų bei kitų indoeuropiečių religijoje žemės ribos taip pat turėjo sakralinę ir maginę reikšmę, jas žymintys riboženkliai – medžiai, akmenys buvo laikomi neliečiamais, tikėta, kad juos išjudinusieji baudžiami ligomis ir nelaimėmis.⁶⁶ Riboženklių neliečiamumo būta ir lietuviškoje tradicijoje, pavyzdžiuui, S. Daukantas rašė: „Žinoma yra, jog dide-

li ir seni medžiai senovėj buvo ženklais rubežių grumstusse, kuriuos saugojo kai po šventus, nesgi už pakušinimą rubežių ženklų buvo visų smarkiausia koronė, beje, smerčio”.⁶⁷ Dėl žemės nuosavybės ribų juridinių ir sakralinių motyvacijų nekyla didesnių abejonių, tačiau iki šiol nėra tyrinėtas konkretus mitinis turinys, nežinoma, kokia dievybė (ar dievybės) buvo susijusi su žemės valdos ženklinimu ir apsauga. „Kandidatai” – lietuvių Dimstipatis, Žemėpatis, Ežiagulis, Apidėmė, latvių *Mājas kungs*. Laimos galimybės laimėti šią bylą kol kas yra lygiavertės.

4.1. Laimos buveinė

Kur kas daugiau duomenų turime apie Laimos buveines sodyboje. Pasakoje „Laimė” turtingojo brolio Laima pasko vargšui, kur jis gali surasti savają Laimę. Ji paprastai yra vienoje iš šių vietų:

1) medyje: po ažuolu (LTR 4314/357), po egle (LTR 10b/235), berže (LTR 788/102, LTR 260/42), trišakiame medyje (BslP 4 p. 116);

2) prie vandens: paupy (LTR 426/39, LTR 4879/11, LTR 2064/3), paežerėj (LTR 1277/375), pabaly (LTR 2297/32), mariose (LTR 2812/128), vandenye (LTR 4059/352);

3) prie akmens: po akmeniu (LTR 422/85, LTR 4562/9), pagal akmenį (LTR 2064/3), už akmens (LTR 3107/100), ant akmens (DSPŽ 2 p. 263).

Visos šios Laimos buveinės yra mitiškai motyvuotos ir atitinka baltiškųjų kultų elementus: šventieji medžiai, vandenys, akmenys – gerai žinoma religinė realija. Tačiau tik akmuo aiškiai lokalizuojama Laimos buveinę namų arba laukų erdvėje: sode (DSPŽ 2 p. 263), darže („sodyboje ant daržo palei kriausė” LTt 3 p. 191), „lauke už akmenio” (LTR 3107/100).⁶⁸ Laima vaizduojama kaip merga (kartais vyras, vaikas), mieganti po akmeniu, už akmens ar ant akmens. Kitoje pasakoje, AT 737B, Laima yra įsikūnijusi pačiu akmeniu: ji paskyrus bedaliniui, ima mažeti, mažeti, kol visiškai sudyla. Dylančiojo akmens lokalizacija pasaikoje įvairoja, tačiau A. J. Greimas atkreipia dėmesį į tai, kad „tas didelis akmuo randasi sodyboje: kieme, kluone ar priesienyje, taigi ūkininko šeimynos užimamoje erdvėje”.⁶⁹ Mums ypač svarbūs du pasakos variantai, kuriuose bedaliniui pažadamas slenksčio akmuo,⁷⁰ t. y. esantis tarpinėje erdvėje tarp lauko ir vidas, kurią, kaip matėme anksčiau, ypač mėgsta Laima. Akmuo prie jėjimo į namus ar į ūkinius pastatus (svirnų, tvartą) yra etnografinė realija, toks akmuo, kaip ir apatinis vainikas, vadinamas *slenkstiniu* akmeniu (LKŽ 12 p. 1213). Kartais paslenksteje buvo dedamas ne paprastas plokštčias akmuo, bet akmuo su dubeniui.⁷¹ Tokio tipo akmenys su smailiadugniais dubenimis yra kilnojamas valstiečių inventorius, kadaise šie akmenys turėjė sakralinę paskirtį, kuri ilgainiui išblėsusi. Archeologas V. Urbanavičius tokius akmenis sieja su žalčių kultu.⁷² Nesigilindami į painią ir iki šiol neišaiškintą akmenų su smailiadugniais dubenimis bylą, tuo tarpu tik pa-

žymėkime, kad prie slenksčio kartais atsiduria šventieji akmenys. Kitą panašaus patikimumo sugestiją randame Vilniaus jėzuitų 1606 metų vizitacijų ataskaitoje: čia pranešama apie akmenis virš duobių. Eugenijos Ulčinaitės vertimo interpretacija, jų vieta buvusi virš slenksčio duobės: „Tikėdamiesi laimingo derliaus, daugelis laikosi vieno pietaro: virš [slenksčio – E. U.] duobės užrita akmenį, kuriam neša [kaip auką – E. U.] dalį to, ką valgė ar gérė”.⁷³ Nors apie duobę po slenksčiu kol kas nepavyko rasti etnografinių duomenų, vieną kitą užuominą apie ertmės buvimą po slenksčiu arba duobės kasimą matome frazeologijoje ir tauatosakoje, pavyzdžiui, sakoma „iš po slenksčio iškast”, t. y. gauti bet kokiomis priemonėmis (LKŽ 12 p. 1213).⁷⁴ Mūslėse po slenksčiu tūno šunelis (sic!) arba gaidys: „Lojės lojės šunelis šmukšt po slenksčiu. Liežuvis” (LTt 5 6374); „Daili daili kamarėlė, pilna kultuvėlių, po slenksčiu raudonas šunelis loja. Burna, dantys, liežuvis” (LKŽ 12 p. 1213); „Raudonas gaidys gieda po slenksčiu” (LTt 5 6368). Ertmė po slenksčiu paliudija ir laidotuvų kontekstas. Ypatingais atvejais (kai miršta burtininkas, „černoknyžnikas” ir pan.) karstas negali būti nešamas per slenkstę: „Kas užgimsta su dantimis, tas vadinas čiortakryžninku. Toks žmogus numiręs pareina namo, sėda su kitais kortų grajyti. Tokio žmogaus lavoną reikia, iškasus duobę po zomatais (pamatais), taip per zomatą apačią išnešti į kapus” (BIML 721). Tikėjimų kontekstas leidžia manyti, kad ši duobė kasaama po slenksčiu. Žinomas paprotys trauktį per slenkstę karstä. Anot A. Mažiulio, „mirusysis buvo nenešamas pro duris, bet pratraukiama apačia slenksčio ir saugoma sutrenkti karstą į slenkstę”⁷⁵ Visa tai papildomai motyvuoja slenksčio ir paslenkstės reikšmę.

Antra vertus, yra ir daugiau Laimos akmens lokalizacijos atvejų. Pasakose dylantis akmuo aptinkamas dažniausiai kluone (5 var.). Todėl A. J. Greimas, ieškodamas atitinkamų namų kulto elementų, dylantijį akmenį identifikuja su Vilniaus jėzuitų 1600 m. vizitacijos ataskaitoje aprašomais akmenimis „deivėmis”: tai plokščiu paviršiumi akmenys, pridengti šiaudais, laikomi *in horreis* (Greimas verčia *kluonuose*, J. Balys – *svirnuose*) ir garbinami kaip grūdų ir galvijų saugotojai.⁷⁶ Tačiau pasakoje žodis *kluonas* varto jamas ne pastato reikšme – taip vadinama tvora aptverta uždara erdvė, skirianti kluoną nuo kitų pastatų, aikštelię aplink kluoną.⁷⁷ Ši aikšteliė, sudaranti tarsi trečiąjį sodybos kiemą (greta švariojo ir ūkinio), dar vadinama *kluoniena*, *žardiena*,⁷⁸ *apluoku* (LKŽ* 1 p. 199). Dviejuose nagrinėjamos pasakos variantuose akmens vieta būtent *apluoke*.⁷⁹ Nors trūksta duomenų, leidžiančių suprasti kluonienos mitinę reikšmę, tačiau reikia pažymėti, kad ji nesutampa su pačiu kluonu ir tai šiek tiek apsunkina A. J. Greimo atlirką dylančiojo akmens identifikaciją su kluone (pastato viduje) esančiais akmenimis deivėmis. Erdvės atžvilgiu, akmuo kluonienoje labiau koreliuotų su latviškojo *Mājas kungs* (Namų viešpačio) buveine, akmeniu arba ak-

menų krūsnimi, kuri būdavo įrengama po atviru dangumi – sode prie tvoros, aptvare, pievoje, lauke medžiais apaugusioje vietoje ir pan.⁸⁰ Gaila, ši paralelė kol kas mažai ką gali paaiškinti – lietuvių ir latvių namų dievybės bei jų kultai iki šiol beveik nelyginti. Sprendžiant dievų lokalizacijos namų erdvėje problemas, pirmiausia vertėtų atskirai ištirti lietuvių ir latvių namų dievų funkcijas. Kad šių dievų būta ne vieno ir kad jų apeigos buvo diferencijuojamos, rodo A. J. Greimo tirta *Dimstipacio*, *Žemynėlės* bei deivų *Pagirnių* byla, A. Johansono aprašytas latvių *Mājas kungs* kultas bei paskiri istorinių ir etnologinių šaltinių duomenys apie namų apeigas. Savitoje namų erdvės ir namų dievybių terpjė Laima turi savo nišą, kurios pirmuosius kontūrus čia ir pabandėme atskleisti.

Išvados

1. Pagrindinės vertybės, sudarančios namų laimės sąvoką ir susijusios su Laima, yra *skalsa* (gėrybių neišsenamumas) ir *pilnatvė* (urtas). Tai dvi to paties reiškinio pusės: skalsa yra mitinis principas, išreiškiantis gėrybes *in potentia* (galėjimą išlaikyti ir dauginti turtą), o pilnatvė (urtas) – tai *realizuota* skalsa, disponavimas realiomis, apčiuopiamomis vertybėmis. Skalsa – priežastis, o pilnatvė – pasiekmė; neturint skalsos, neįmanoma pasiekti pilnatvės (sukaupti gėrybių).

2. Abstraktūs laimės principai turi kanonines figūratyvinės formos. Pilnatvė, tušumas užpildymas gėrybėmis, vaizduojama ritinio figūra ir ritimosi judesiui: riedantis rutulys, kūliu besiverčiantis žmogus reiškia įriedančią ir erdvę užpildančią laimę, gausėjantį turtą (analogiskai kaip pilnėjantis, apvalėjantis ménou simbolizuoją gausą ir laimę). Priešingai negu pilnatvė, skalsa vaizduojama pasitelkiant keimerio, dvigubo vaisiaus, simboliką – taip išreiškiama dalybinė progresija, daugėjimas dalinantis: iš vieno randasi du, iš dviejų – keturi ir t.t.

3. Abstrakteji namų laimės principai tiesiogiai susiję su deivės Laimos raiška. I namus „išridenama“ laimė koreliuoja su ridinėjančia arba girnas sukančia Laima. Skalsai užtikrinti kepami duonos kepaliukai atitinka Laimai (gausos teikėjai) aukojamą pirmajį šviežių rugių duonos kepalą. Duonos kepalas yra viena iš Laimos kulinariinių formų – dėl to, pavyzdžiu, draudžiama jį badyti pirštais (Laimai akis išbadysi), pjauti nuo vidurio, prariekti saulei nusileidus ir t.t. Atskira apeiginė išraiška – šuniui skiriamas mažas duonos kepalėlis, pagrandukas; šio aukojimo pagrindas yra Laimos ryšis su šunimi – dalingu, laimė teikiančiu gyvūnu (zoomorfine namų Laimos raiška).

4. Laimos skeleidžiamas laimės turinys turi erdinę išraišką. Namo viduje Laimos buvimo vieta sietina su angomis ir ribomis: horizontaliosios ribos sutampa su namo sienomis, o vertikaliosios ribos – su grindimis ir lubomis. Plaćiąja prasme, namų laimės erdvė apima ne tik gyvenamąjį ir ūkinį pastatų vidų, bet ir visą žemės valdą, kiemą bei

naudmenis. Teritorijos viduryje Laimai buvo skirtas kulto akmuo, lokalizuojamas kluonienoje (aptvertoje aikšteliėje prie kluono) arba prie įėjimo (paslenkstėje). Plaćiąjas namų Laimos ribas simboliškai ženklina aplinkui laukus apjuosta mitinė Laimos juosta.

SANTRUMPOS

- AT – The Types of Folktale: A Classification and Bibliography. *A. Aarnes Verzeichnis der Märchentypen* (FF Communications Nr. 3). Translated and enlarged by S. Thomson // FF Communications. – Helsinki. – 1964, No. 184.
- BKT – Biržų krašto tautosaka, užraše Julius Janonis ir Marija Janonienė, parengė Aleksynas K. – Vilnius, 1982.
- BILKŠ – *Balys J.* Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė mėdžiaga ir aiškinimai. – Vilnius, 1993. (Antras papildytas leidimas).
- BILLS – *Balys J.* Lietuvių liaudies sakių. – T. 1. – Kaunas, 1940.
- BILMM – *Balys J.* Liaudies magija ir medicina. – Bloomington, Ind., 1951.
- BILŽPT – *Balys J.* Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: lietuvių liaudies tradicijos. – Silver Spring, Md., 1986.
- BLML – *Balys J.* Mirtis ir laidotuvės: lietuvių liaudies tradicijos. – Silver Spring, Md., 1981.
- BIVV – *Balys J.* Vaikystė ir vedybos: lietuvių liaudies tradicijos. – Silver Spring, Md., 1979.
- BsLP – Lietuviszkos pasakos. Medega lietuviszkai mytologijai. Surinko D-ras J. Basanavicius. – Shenandoah, Pa., 1898. – T. 1; 1902. – T. 2.
- BsPI – Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka. Lietuviškos pasakos įvairios, kn. 4. Surinko Jonas Basanavičius / Parengė K. Aleksynas. – Vilnius, 1998.
- DSPŽ – Podania Žmudjskie, 1–2, zebrai i dosłownie spolszczył M. Dowojna-Sylwestrovicz. – Warszawa, 1894.
- EIMKF – *Elisonas J.* Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje // Mūsų tautosaka. – T. 5. – Kaunas, 1932.
- LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas.
- Ld – Latvju dainas. Pamatdziešmas doc. L. Bērziņa sakopojumā, s. 1 – 6. – Rīgā, 1928 – 1932.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – T. 1 – 18. – Vilnius, 1968 – 1998.
- LKŽ* – Lietuvių kalbos žodynas. – T. 1. – Vilnius, 1941.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LTdz – Latviešu tautasdziešmas, sej. 1. Dziešmas un dziedāšana. Druvā, plavā, maltuvē. Izdevuma zinātniskā vadītāja E. Kokare. – Rīga, 1979. – S. 6: Sadzīves un ģimenes ieražu dziesmas. Bernu dziesmas. Krustības. Sējuma zinātniskais vadītājs K. Arājs. – Rīga, 1993.
- Ltz – Latviešu tautas dziesmas. Izlase, sej. 1 – 3. Kārt. O. Ambainis un citi. – Rīgā, 1955 – 1957.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRFt – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyno fototeka.
- LTt – Latviešu tautas ticējumi, sej. 1–4. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. – Rīgā, 1940 – 1941.

- LTt – Lietvių tautosaka. – T. 3. Pasakos. Medžiagą paruošė L. Sauka, A. Seselskytė. – Vilnius, 1965. – T. 5. Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai. Medžiagą paruošė K. Grigas. – Vilnius, 1968.
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
- TD – Tautosakos darbai. – T. 4. – Kaunas, 1938.
- VIIAŽ – Kaip atsirado žemė. Lietvių etiologinės sakmės / Sudarė ir parengė Norbertas Vélius. – Vilnius, 1986.
- NUORODOS:**
1. Čiubrinskas V. Tradicinių valstietiškų trobesių statybos (įkurtuviu) papročiai // Lietvių liaudies papročiai. – Vilnius, 1991. – P. 82.
 2. Ten pat.
 3. Mannhardt W. Letto-Preussische Gotterlehre. – Rīga, 1936. – P. 578. (M. Pretorius. 6. 1. 5.)
 4. Ten pat, p. 578. (M. Pretorius. 6. 1. 7.)
 5. Greimas A.J. Tautos atminties beišeikant: Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 293–313. – Sk. „Vulcanus Jagaubis”.
 6. Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose // Tautosakos darbai. – 1997, 6–7, Vilnius, p. 321; Kibort J. Istoty mityczne na Žmudzi. 2. – Wisła, 1904, t. 18. – P. 524.
 7. Mannhardt W. Min. veik., p. 577. (M. Pretorius. 6. 1. 1)
 8. Greimas A. J. Min. veik., p. 212–214.
 9. Latviešu pasakas un teikas, s. 13. Pēc A. Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. Šmits P. (Schmidt). – Rīga, 1936. – P. 314.
 10. Mažiulis A. Dusetų krašto statyba ir papročiai // Gimtasai kraštas. – 1937, nr. 1(13), p. 7.
 11. Čiubrinskas V. Min. veik., p. 68–69.
 12. Čiubrinskas V. Min. veik., p. 69.
 13. Čiubrinskas V. Min. veik., p. 68.
 14. Mannhardt W. Min. veik., p. 581. (M. Pretorius. 6. 2. 8.)
 15. Pateikė Šaukienė, Stemplių apyl., Priekulės raj. Užrašė S. Poška 1959 m. Z. Slaviūno rankraščių fondas Lietvių tautosakos rankraštyne, byla „Namų statyba”.
 16. Užrašyta Priekulės raj. ~ 1957–1959. Z. Slaviūno rankraščių fondas Lietvių tautosakos rankraštyne, byla „Namų statyba”.
 17. Pateikė Metrikaitė, Balsių k., Šilalės raj. Užrašė N. Steponavičiūtė 1957 m. Z. Slaviūno rankraščių fondas Lietvių tautosakos rankraštyne, byla „Namų statyba”.
 18. Kursīte J. Latviešu folklorā mītu spogulī. – Rīga, 1996. – P. 206–207.
 19. Ten pat, p. 207; 410–416.
 20. Mažiulis A. Min. veik., p. 7.
 21. Čiubrinskas V. Min. veik., p. 65.
 22. Balys J. Lietvių tautosakos skaitymai. Kn. 2. – Tübingen, 1948. – P. 48.
 23. Greimas A. J. Min. veik., p. 172–173.
 24. Kursīte J. Min. veik., p. 239.
 25. Mannhardt W. Min. veik., p. 541.
 26. Ten pat, p. 545.
 27. Ten pat, p. 586.
 28. Ten pat, p. 610, 612.
 29. Ten pat, p. 612
 30. Vélius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – Vilnius, 1977. – P. 172–173.
 31. Kuktiškės, Utenos r. Užrašė K. Lukoševičius 1956 m. Z. Slaviūno rankraščių fondas Lietvių tautosakos rankraštyne, byla „Namų statyba”.
 32. Dėl semantikos plg. *laima* „brandumas, našumas, derlius”. Žr. Lietvių kalbos žodynas. – T. 7. – Vilnius, 1966. – P. 52.
 33. Plačiau apie skalsę žr. *Vaitkevičienė D.* Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija. – Vilnius, 2001. – P. 75–76.
 34. Valančius M. Raštai. – T.1.– Lituanistinė biblioteka. – T. 11. – Vilnius, 1972. – P. 263.
 35. Z. Slaviūno rankraščių fondas Lietvių tautosakos rankraštyne, byla „Namų statyba”.
 36. Skalsa saugoma ir kitose duonos kepimo situacijose: „Duoną kepant, nereikia durys valioj laikyti, bo skalsa išeis” // Biržų krašto tautosaka / Užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė, parengė Kostas Aleksynas. – Vilnius, 1982. – Nr. 854.
 37. Apie duoną laidotuvėse žr. *Vaitkevičienė D.*, *Vaitkevičius V. Mirtis*, laidotuvės ir atminai // Tautosakos darbai. – 1998, t. 9(16), p. 207–210.
 38. *Vaitkevičienė D.* Min. veik., p. 71–73.
 39. Ten pat.
 40. Ten pat.
 41. Kryžius ant duonos turi ne tik laimės ar skalsos reikšmes, bet ir apsauginę paskirtį: tokį kepalą „paskučiausia ir valgo, kad kryžius saugotų nuo viso pikto iki ta visa duona bus baigtą valgyti” (LTR 1316/162). „Visa pikta” neretai konkretizuojama: kryžius saugo, kad „velnias duonon (kepalan) neilištų” (LTR 1277/176) ir savo dalios nepaimtų (LTT 18326). Velnias paprastai bijo tik Perkūno, su kuriuo siejasi kryžiaus ženklas.
 42. Latviešu konversācijas vārdnīca. – Sej. 1–10. – Rīga, 1931–1934. – P. 25218.
 43. Kriauza A. Duonos kepimas Kupiškio apylinkėse // Gimtasai kraštas. – 1942, Nr. 30, p. 60.
 44. Lietvių enciklopedija. – Bostonas, 1957. – T. 5. – P. 250.
 45. Ten pat, p. 249.
 46. Apie pirmųjų kāsnį atidavimą šuniui – LVIA F. 1135, a. 10, nr. 179, p. 47: „Kai iškepa pirmą šviežią duoną, pirmajį tos duonos kāsnį meta po stalu, o po to patys valgo”.
 47. Žr., pavyzdžiui, Mannhardt W. Min. veik., p. 571.
 48. Elvyra Dulaitienė (Glemžaitė). Kupiškėnų senovė, etnografsija ir tautosaka. – Vilnius, 1958. – P. 379.
 49. Pateikė M. Sudelskiene 1957–1958 m. Z. Slaviūno fondas Lietvių tautosakos rankraštyne, byla „Namų statyba”.
 50. Vyšniauskaitė A. Lietuvio namai. – Vilnius, 1999. – P. 125.
 51. Apie Laimos ryšį su slenkscių plačiau žr. Johansons A. Der Schirmherr des Hoves im Volksglauben der Letten. – Stockholm, Göteborg, Uppsala, 1964. – P. 144–147.
 52. Pasakoja veliuoniškė Elvyra Čelkonienė. Parengė Vaitkevičius V. // Lietuvos valsčiai. Veliuona. – 2001. – P. 1090. Šokanti Laima žinoma ir iš pasakų: pavyzdžiui, neturtingas brolis atranda Laimę – pabaly besivoliojančią bobą, kuri liepusi nusipirkti smuiķą ir groti, o pati šokusi, – taip bedalis tapęs laimingu ir turtingu (LTR 2297/32).
 53. Vyšniauskaitė A. Min. veik., p. 146.

54. Kad slaucijū pagalmių, Šluodama kiemelį,
Pirts celių noslaucijū, Pirties takelj nušlaviau,
Lai Laimiņa nepaklupa, Kad Laimelė nesukluptū,
Pirts celių tecēdama. Pirties takeliu eidama.
- LTdz 22976.
- Plg.: Ak meitina, ak māsiņa,
Slaukī tīri maltuvīti;
Lai mēsliņi nipinās
Pa Laimiņas kājiņām.
Ltz 1 4240.
55. Anykščiai. Užrašyta ~1958–1958. Z. Slaviūno fondas Lietuvių tautosakos rankraštyne, byla „Namų statybą”.
56. Čiubrinskas V. Min. veik., p. 81.
57. Latvių dainose Laimā dažnai keičia Mara – tai krikščioniškosios Marijos intervencijos rezultatas. Plačiau žr. *Biezais H. Die Hauptgöttinnen der alten Letten*. – Uppsala, 1955. – P. 91–104; 304–325.
58. „Kad namas būtų atsparus gaisrui, tai pilama ant lubų, ant sienu degtinė ir kt.” LTR 987/16.
59. Mažiulis A. Min. veik., p. 6.
60. *Pamatu* buvo vadinamas „pirmasis rastų vainikas, uždėtas ant fundamento. *Pamatinė* – „išgertuvės, padėjus namo pamatus”. Žr. Lietuvių kalbos žodynas, t. 9. Vilnius, 1973. – P. 285–286.
61. Mažiulis A. Min. veik., p. 7.
62. Senkviča B. Jāni – vasaras saulgrīži. – Stockholm, 1969. – P. 45.
63. Dėl Laimos, vailkščiojančios Joninių naktį: „Es redzeju Jāņu nakti /Laimes māti staigajot: /Zīda svārki mugurā, /Zelta kurpes kājiņā”(„Aš regējau Joninių naktį /Laimės motiną vaikščiojančią: /Šilko suknios ant pečių, /Aukso kurpės ant kojų”). LTdz 16872.
64. Pagal kitą, modernesnę, versiją, Laima perneša į laimingojo brolio lauką rugių pėdus iš nelaimingojo brolio lauko (LTt 3 191) arba nuskabo ir perneša varpas (BsLP 1 p. 116).
65. Greimas A. J. Min. veik., p. 64.
66. Muller-Bergstrom W. Grenze, Rain; Grenzstein // Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Herausgegeben von H. Bächtold-Stäubli, E. Hofman-Krayer. – Bd. 1-10. – Berlin, Leipzig, 1930/31, Bd. 3. – S. 1141-1142.
67. Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. – Parengė Birutė Vanagienė. – Vilnius, 1993. – P. 102.
68. Žinodami, kad pasakose turtingojo brolio Laimė būna rugių lauke, galime manyti, kad neturtingojo brolio laimė, mieganti „lauke už akmenio”: lokalizuojama taip pat rugių ar kitų ja-vų lauke, t. y. dirbamoje žemėje.
69. Motyvo analizė pateikiama A. J. Greimo studijoje apie Laimą, žr. *Greimas A. J. Min. veik.*, p. 212–217.
70. LMD I 571/4 ir VU BR F1 D-493.
71. Matulis R. Istoriniai akmenys. – Vilnius, 1990. – P. 29–37.
72. Urbanavičius V. Šliaužiojanti dievybė // Mokslas ir gyvenimas. – 1985, nr. 7, p. 14.
73. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996. – T. 2. – P. 632.
74. Plg. juokavimą: „Gaspadinė badu miršta, reik ją po slenksčiu pakasti” (LKŽ 12 p. 1211).
75. Lietuvių enciklopedija. – Bostonas, 1953–1985. – T. 28. – P. 135. Plg.: „Seniau traukdavo grabą per langus ir slenksčio apačias, reiškia, kad jis sugrižęs nerastu durų” (BIML 720).
76. Ten pat.
77. Butkevičius I. Gyvenvietės ir sodybos. Valstiečių gyvenamieji pastatai. Valstiečių ūkiniai pastatai // Lietuvių etnografijos bruozai. – Vilnius, 1964. – P. 194, 277.
78. Ten pat.
79. Viename iš jų žodis *apluokas* paaškina žodžio *kluonas* reikšmę ir rašomas skliausteliuose: kluone (apluoke), žr. BsLP 1, p. 104–105, nr. 6.
80. Latviešu pasakas un teikas. – S. 13. – P. 205.

Happiness of home

Daiva VAITKEVIČIENĖ

The understanding of happiness in its perfection is one of the most important characteristic features in the religion of the Balts. The deity Laima embodying the perception of happiness is expressed in a multitude of variations. Thus different kinds of happiness exist, for example, happiness of man, happiness of home, happiness of the cattle, happiness of trade etc. The article provides an analysis of different manifestations of the happiness of home. The *skalsa* (an inexhaustibility of wealth) and *pilnatvė* (fullness) (riches) contain the core values forming the concept of the happiness of home which have a close connection with Laima. These are two sides of the same phenomenon: by the *skalsa* the mythic principle is meant expressing the wealth *in potentia* (a capacity of safeguarding and multiplying the property) and fullness (property) is the completed *skalsa*, it is the managing of the real and tangible values. The *skalsa* is presented through the symbolics of *keimeris*, i. e. the double fruit – such is the expression of the divisible progression, the increase through division – two originate out of one, four – out of two and etc. In order to secure the *skalsa* specific little loaves of bread are baked, which are offered to Laima. Sometimes for the purpose Laima is replaced by its zoomorphic form: a little loaf of bread (scraping) which is offered to the dog – a beast that is sharing, lucky and giving pleasure.

The content of the happiness of home contains a spatial expression. In the inside house the presence of Laima is linked with openings and bounds: the horizontal bounds coincide with the walls of the house, and the vertical ones – with the floor and the ceiling. In its broadest sense the scope of the happiness of home covers not only the inner space of the dwelling houses and farm buildings but also the whole domain – the courtyard and the arable land. Within the territory of the farmstead the place for the cult of Laima used to be arranged – it was a peculiar stone which was located in an enclosure by the barn (on the fenced ground by the barn) or at the entrance (by the threshold).

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Gauta 2002 05 10, spaudai įteikta 2002 08 06

Gyventojų migracijos ir subjektyviųjų veiksnių įtaka antroponimų kaitai XIX a.

Petras KALNIUS

Objektas – etnodemografiniai ir etnokultūriniai procesai XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios Lietuvoje. Tikslas – išnagrinėti, kaip migruantys gyventojai, išpažįstantys skirtinges religijas bei kalbantys skirtingomis kalbomis, skirtingą kultūrą paribiuose daro poveikį naujosios aplinkos, kurioje jie apsigyvena, gyventojų etninio tapatumo žymėms. Metodas – etninių identifikacijos ir lyginamosios analizės. Išvada – minėtu laikotarpiu net lokaliniu pobūdžiu gyventojų migravimas, ypač – susijęs su persikelimais gyventi kitur po vedybų, etninių kultūrų paribiuose neišvengiamai kėlė demografinės mažumos gyventojų onomastinę asimiliaciją.

Gyventojų migracijos reikšmė etninių bei lokalinių kultūrų kaitai, tarpusavio sąveikoms, transformacijoms, etnokultūrinių reišinių difuzijoms yra gerai žinoma. Migracijos padariniai ypač matomi paribio kultūrose, kur migrantai, be-siskiriantys nuo vietinių gyventojų kultūrinėmis charakteristikomis, kiekybine dinamika, dažnai sukuria kritinę naujos kultūros masę, o ši toliau katalizuoją fundamentalius etnokultūrinius pokyčius: didesnio ar mažesnio arealo vietinių gyventojų perėjimą į kitą konfesiją, sparčią etninę asimiliaciją, fizinės antropologijos nauju požymių (kai kada – ir rasiinė miksciaciją), nauju valstybinių teritorinių darinių susiformavimą arba šimtmečius gyvavusiuju žlugimą.

Reiškinys, kai migracija sukelia tik kai kuriuos atskirus etnokultūrinius pokyčius, kaip antai onomastinę asimiliaciją, mokslui taip pat gerai žinomas, tačiau nėra plačiai tyrinėtas. Ryši tarp gyventojų migracijos ir onomastinės asimiliacijos bei galimybes spręsti apie asmens etninę priklaušomybę pagal antroponimus yra aiškinęsi arba darbuose minėjė užsienio autorai Nicole Lapierre,¹ Attila Paládi-Kovács,² F. Dölger,³ J. Vin.⁴ Lietuvoje šioje srityje daugiau yra dirbę kalbininkai, tyrinėję Rytų Lietuvos, Baltarusijos lietuvių pavardžių slavėjimą (Zigmas Zinkevičius,⁵ Alvydas Vidugiris,⁶ Ona Vaičiulytė–Romančiuk,⁷ Vitalija Maciejauskienė⁸), apie Lietuvos ir Latvijos paribio lietuvių ir latvių antroponimų sąveikas bei gyventojų migracijos įtaką šiam procesui rašė Aleksandras Vanagas.⁹ Onomastinės asimiliacijos klausimą yra palietę kalbininkai, nagrinėjė bendruosis antroponimų kilmės ir klasifikacijos klausimus (A. Vanagas,¹⁰ K. Kuzavinis ir B. Savukynas¹¹), apie tai trumpai yra užsiminę istorikai (Jerzy Ochmański,¹² Leonas Mulevičius,¹³ Kazys Misius¹⁴), bet beveik nieko šioj srity neėra nuveikę etnologai.

Klausimas, kiek tam tikros žmonių populiacijos bei at-

skirų individų antroponimų kaita gali būti susijusi su mechaniniu žmonių judėjimu (migracija), etniškai mozaikiškų teritorijų arba net mažesnių teritorinių bendruomenių susidarymu, nėra nei kurio konkretaus kultūrinio regiono, šalies, nei tik moderniosios visuomenės klausimas. Tačiau būtent moderniojo nacionalizmo kaip ideologijos atsiradimo epochoje, stipriai veikiant tautinės vienybės ir bendros tapatybės įgijimo idėjomis, asmeninio identifikavimosi gyvenamojoje aplinkoje poreikiai, pastangos ir apraiškos tam-pa ne tik visuotiniu kultūriniu, bet ir politiniu reiškiniu. Būtent tada susipina asmeninės tapatybės paieškų aspiracijos su įstatymu reglamentuotu, dažniausiai unifikuotu valstybės pavaldinių identifikavimu. Kaip tik tada šalių parlamentuose, vyriausybėse, mokslinėse institucijose svarsotomi imigrantų pilietybės įgijimo kriterijai, reikalavimai, privalomoji naujujų piliečių tapatybę patvirtinant atrubutika, taip pat – vardų bei patroniminių pavardžių rašyba pilietybė patvirtinančiuose dokumentuose.

Dar daugiau rūpesčių, nepatogumų, galvosūkių valstybių (ypač – imperijų) ideologams sukelia autochtoninių kultūrių mažumų siekiai išsikovoti, priversti monarchijas, parlamentus ir vyriausybes suteikti jiems teisę disponuoti turimais paveldėtais, jų etninę kilmę patvirtinančiais ir tokią tapatybę žyminciais atributais, tarp jų – ir antroponimais. Kitais atvejais (dažniausiai tai būna demokratinėse valstybėse) – imigrantai patys reikalauja suteikti jiems bendrapilietinės, bendranacionalinės tapatybės išorinius žymenis (panašiai kaip ir daugumos šalies piliečių rašomus ir tariamus vardus ir pavardes). Nes naujieji piliečiai patys trokšta niekuo neišsiskirti iš valstybės senbūvių, taip bandydami palengvinti savo socialinę adaptaciją (įsidarbinti, pradėti verslą, daryti politinę karjerą ir t.t.).

Kaip šis uždavinys išsprendžiamas, priklauso nuo dviejų tapatybių santykio, išyjamos ar norimos išsaugoti tapatybės prestižumo ir t.t. Suprantama, kai kurios iš čia paminėtų motyvacijų yra būdingos tik moderniosioms demokratinėms visuomenėms, tačiau socialinio saugumo jausmo motyvas, ypač vykstant religinėms kovoms, teritorijų aneksijoms ir brutaliam jų integravimui į valstybės užkariautojos sudėtį, buvo reikšmingas ir iki tautų (nacių) atsiradimo. Taigi, nagrinėjant onomastinės asimiliacijos klausimą, būtina labai aiškiai atskirti asmenines, savanoriškas tapatybės žymių keitimo aspiracijas nuo administracinių, politinių jėgų, prievara keičiančių tapatybės simbolius, siekių. Negalima laikyti tapa-

čiais dvieju dalykų: kai pats individas nori ir per valdžios institucijas siekia išorine forma (savo, vaikų vardais ir pavardėmis) priserinti prie gyvenamosios aplinkos (tarkime, siekia vardus ir pavardes germanizuoti, rusifikuoti, polonizuoti, lituanizuoti ir t.t.) ir kai to siekia valstybė arba įtakinių visuomenės ar politikos veikėjai, politiškai spausdami, juridiskai įpareigodami antroponimų subjektus (taigi vardų ir pavardžių turėtojus) subendranacionalinti vardus ir pavardes, patiemis žmonėms to nesiekiant ir nesutinkant.

Europa žino daugybę tokio pobūdžio pavyzdžių. Tai – pietų slavų antroponimų prievertinė turkizacija viduramžiais, o vėliau, Naujaisiais amžiais, slavų etninėse žemėse gyvenusių turkų antroponimų bulgarizacija, Transilvanijos vengrų romanizacija, ukrainiečių, gudų, lietuvių antroponimų polonizacija arba rusifikacija, vakarinių lietuvių germanizacija ir t.t.

Tačiau etnologams kur kas įdomesni yra pirmojo pobūdžio reiškiniai – individualūs siekiai, orientacijos ar aspiracijos keisti, modifikuoti savo pavardes, vardus, kad neišskirtų iš priimtinos kultūrinės socialinės aplinkos, arba (rečiau) – kuo labiau išsiskirtų iš nepageidaujamos, nepriimtinos kultūrinės aplinkos. Šie pasirinkimai yra neišvengiamai susiję su kultūrinės, pilietinės integracijos ir etninės asimiliacijos reiškiniais. Nesvarbu, ar antroponimų keitimas būna primestas iš viršaus, ar jį lemia asmeniniai pasirinkimai, jis turi neišvengiamų kultūrinių pasekmų.

Tiesa, daugelyje modernių visuomenės pastebima, kad motyvacijų keisti savo antroponimus turi ne vien migranti, bet ir vietiniai gyventojai. Tai dažniausiai būna susiję su jiems nepriimtina paveldėto antroponimo semantika. Nes, kaip žinome, atsirandat pavardėms (tautose jos atsirado gana skirtingais istoriniai laikotarpiai), pavardžių sudarytojai žemųjų (neprivilegiuotų) sluoksnių žmonėms kartais suteikdavo pavardes, atspindinčias individu fizinių trūkumą, kalbos defektą, negarbingą poelgį, fiziologinį aktą ir t.t. Modernioje visuomenėje, tapę lygiateisiais piliečiais, tokiu pavardžių paveldėtojai neretai kreipiasi į valdžios institucijas, prašydami pakeisti jas, aplinkinių supratimu, – šlykščias, negarbingas, juokingas.

Tokias motyvacijas kartais pateikia ir imigrantai, nors jų turimos, istorinėje tévynėje įgytos ir paveldėtos pavardės pa-minetųjų odiozinį niuansų galėjo ir neturėti, tačiau nepageidautinas prasmes ar skambesį kartais įgyja naujojoje kultūrinėje kalbinėje aplinkoje. Antai Prancūzijoje, kaip nurodo Nicole Lapierre,¹⁵ tokią situaciją susidaro Šiaurės Afrikos šalių arabams persikelus gyventi į Prancūziją, ir jie kreipiasi į valdžios institucijas, kad šios leistų jiem savo patronimines pavardes frankizuoti.

Vis dėlto etninių, kalbinių, konfesinių, politinių mažumų antroponimų keitimo motyvacijas kur kas dažniau padiktuoja socialinės ir kultūrinės adaptacijos naujojoje aplinkoje poreikiai ir būtinybė: siekiant įsidarbinti, padaryti profesinę karjerą, tuokiantis, gimus vaikams ir t.t. Tuo tarpu skirtinį etninių bendruomenių apgyventų teritorijų pa-

ribiuose dažnesni atvejai, kai su demografinės daugumos antroponimais siekiama supanašeti socialinio saugumo jausmo sumetimais. Taigi savanoriškai antroponimus keičia individai, atsižūrę svetimos etninės bendruomenės apsuptyje. Taip atsitinka migrantams ar visai etninių bendruomenei, tapusiai kitos, gausėnės etninės bendruomenės anklavu, arba kai užimama jų teritorija, inkorporuojama į kitos valstybės sudėtį.

Etniniai lietuviai į Naujuosius amžius atėjo jau kaip demografiškai negausi, be to, valstybės požiūriu, suskaldyta, nebeturinti savo valstybingumo bei patyrusi intensyvia emigraciją bendruomenė. Lietuviai yra ne tik buvę administravimo būdu priversti keisti antroponimus, jie juos keitė ir savo noru (ypač Mažojoje Lietuvoje ir paribyje su slavis), nors, suprantama, vykdomos tautinės diskriminacijos ir prievertinės asimiliacijos sąlygomis savanoriškas pasirinkimas yra sąlyginis.

Etninių bendruomenių paribyje į gausėnė bendruomenę patekė migrantai pirmiau asimiliuojami kalbiškai, pasikeičia jų savimonė, bet dar ilgai išlaikomi paveldėti antroponimai. Etnologas Attila Paládi-Kovács pateikia pavyzdžių, kaip XVIII amžiuje į Vengrijos miestus ir miestelius iš Čekijos ir Slovakijos imigravę amatininkai naujose vietose sukurė dideles bendruomenes. Tačiau vengriška aplinka ir cechai, kuriuose vyravo vengrų kalba, per vieną kartą asimiliavo kitataučius, ir tik jų pavardės bei kai kurie profesinės terminijos žodžiai liudijo apie jų užsienietišką kilmę.¹⁶

Tačiau asimiliacijos eiga ne visada būna tokia. Žinoma atvejų, kai vienoje ir toje pačioje šalyje, pavyzdžiu, Prancūzijoje, tuo pačiu laikotarpiu vieną etninių mažumų, susidariusių iš imigrantų, nariai pirmiausia visiškai asimiliuojasi kultūriškai, bet per dvi ar tris kartas išlaiko savo patronimines pavardes, būdingus vardus. Tuo tarpu kitų mažumų nariai, priešingai, pirmiau skuba pakeisti, suprancūzinti savo antroponimus, kad galėtų greičiau adaptuotis naujoje aplinkoje ir visiškai frankizuotis, niekuo neišskirti iš aplinkos.¹⁷ Visiškai logiška, kad didelės šalies viduje skirtinį dydžių etninių teritorijų paribiuose šie procesai gali vykti kiek kitaip. Ypač, kai negausi etninė populiacija yra šalia kitos, daugiamiljoninės.

Turima medžiaga apie asimiliacinius procesus lietuvių ir slavų etninių teritorijų paribiuose liudija, kad dažniau procesas vyko taip: pirmiau įvyksta kalbinė, kartais ir visiška etninė asimiliacija su savimonės ir etnonimo pakeitimui, o antroponimai, teikiantys informacijos apie kilmę, tėvų ir protėvių tautybę, dar išlieka ilgokai. Pavyzdžiu, nors rusų valdininkai beveik absolūčiai ignoravo antroponimų rašybą pagal lietuvišką ir lenkišką fonetiką, lietuvių ir gudų apgyventų teritorijų paribyje surašytose dvarų inventoriuose, revizijose, švietimo institucijų mokinį sąrašuose dažnai aptinkame antroponimų su lietuviškomis šaknimis, daug rečiau su lietuviškomis galūnėmis, kurias to meto raštvedžiai „nubraukdavo”, nerašydamo pavardės taip, kaip surašinėtojui galbūt ją tardavo apklausiamasis. Tieki lietuviš-

kos, tiek lenkiškos pavardės buvo rašomas pagal rusiškąją fonetiką. Net žemaičių ir kuršių pavardžių baltiškosios galūnės nebuvo rašomos.

Lietuvių ir gudų paribyje kalbinė asimiliacija daugeliu atveju buvo pirmesnė negu onomastinė. Tą rodo ir faktas, kad individai, kurių pavardžių šaknys buvo lietuviškos kilmės (o kartais ir galūnės užrašytos pagal lietuviškąjį fonetiką), gimtają kalbą nurodydavo ne lietuvių, o lenkų, gudų, rusų. Tokia padėtis, kaip pastebi kalbininkas Z. Zinkevičius, daro labai rizikingu dalyku pagal antroponimus spręsti apie to meto žmogaus etninę savimonę, tačiau lingvistinė antroponimų šaknų ir priesagų analizė kalbininkams leidžia nesunkiai nustatyti tokį žmonių etninę kilmę.¹⁸ Manau, tai yra vienas iš daugelio įrodymų, kad etninė asimiliacija turi savo etapus, o vienas iš jų – kai asimiliuojamieji individai (etninės bendruomenės ar jų dalys, atskiro populiacijos) tam tikrą laiką pabūna „nesvarumo būsenoje”, lyg ir niekieno žemėje, kai jų tapatybės klausimas patiemis yra neaiškus ir daugeliu atveju neviešinamas, nemalonus.¹⁹

Remiantis analogiška medžiaga, yra pagrindo taip pat manyti, kad susidarius tam tikroms sąlygomis, procesas gali rutuliotis kiek kitaip. Etninių teritorijų paribai iškyla ne tik kaip onomastinės asimiliacijos prielaidos, bet ir kaip tokio reiškinio veiksniai. Paribių vietovėse dažni vedybiniai ryšiai tarp skirtingų etninių bendruomenių narių turi didelę įtaką ne tik kalbos, savimonės pokyčiams, bet ir onomastinei asimiliacijai. Vedybiniai ryšiai jau iki tautų (nacių) susiformavimo turėjo kelis būdingus bruožus. Pirma, tai akivaizdus santuokų socialinis ir religinis endogamišumas, kuris néra ryškiai išreikštasis tais atvejais, kai skirtingoms etninėms bendruomenėms priklausantys vedybų partneriai yra tos pačios konfesijos. Antra, net iki nacių susiformavimo, esant kur kas mažesniams gyventojų mobilumui bei silpnesei migracijai, gyventojų vedybiniai ryšiai niekada neapsiribojo vien savo kaimo bendruomene arba tik besiribojančiais kaimais. Be abejo, kalbant apie platesnį vedybinio partnerio paieškų arealą ikiindustrinėje visuomenėje, pirmiausia turimas galvoje laisvųjų valstiečių ir kitų laisvųjų gyventojų didesnis mobilumas, persikėlimas po vedybų gyventi į kitą vietovę.

Straipsnyje remdamiesi daugiausia buvusios Vilniaus gubernijos Ašmenos ir Lydos apskričių medžiaga, bandysime pateikti konkretių duomenų apie gyventojų mechaninių judėjimų, susijusų su vedybomis, ir antroponimų kaitą kultūriškai heterogeniškose šeimose XIX amžiuje.

Kaip žinome, XVIII a. pabaigoje Lietuvą ijungus į Rusijos imperijos sudėtį, Ašmenos apskritis carinės administracijos buvo traktuojama kaip negincijama etnografinės Lietuvos dalis, nors gyventojų dauguma jau nebekalbėjo lietuviškai. Ašmena ir apie ją esančios teritorijos iėjo į 1796 m. sudarytą Lietuvos, o nuo 1801 metų – Vilniaus gubernijos sudėtį.²⁰ Nors Ašmenos apskritis XIX amžiuje dar labiau sugudėjo, tačiau jos etninis mozaikišumas jokiui būdu nebuvo išsklaidytas, ižiūrimi gana aiškūs monoetniškų bei dvikalbystės išplitimo plotų kontūrai.²¹ Tiksliau – didžiausią ap-

skrities dalį sudarė gana monoetniški gudų apgyventi plotai, iš vakarų prie jų šliejosi padrikos teritorijos su vyraujančia lietuvių kalba, o visur paribiuose vyraovo dvikalbės bei trikalbės pereinamosios žemės.

Tokia etnolinguistinė, etnodemografinė struktūra nedaug te pakitusi išliko iki XX a. pirmosios pusės. Ji ir nulėmė dažnā buvusios Ašmenos apskrities pietvakarinio pakraščio administracinės priklausomybės keitimą. Antai 1939 m. Sovietų Sajunga, nustatydama jos ir Lietuvos valstybinę sieną, viša carinės Rusijos laikais buvusią Ašmenos apskritį priskyrė sovietinei Gudijai, tik buvusį šios apskrities Dieveniškių valsčių bei dalį gretimo Surviliškio valsčiaus palikdama Lietuvai. O vokiečių okupacinė valdžia 1942 m. šią apskritį, išskyrus kelis rytinius valsčius, priskyrė Lietuvos generalinei sričiai, bet buvusį Dieveniškių valsčių ir minėtają Surviliškio valsčiaus lietuviškąją dalį – prie naujai sudarytos Eišiškių apskrities. 1944 m. sovietai buvusią Ašmenos apskritį padalijo tarp dviejų sovietinių respublikų – Gudijos ir Lietuvos.²² Šiuo metu Lietuvai priklausančioji buvusios Ašmenos apskrities dalis žinoma kaip „Dieveniškių kyšulys” ir beveik visiškai sutampa su carinės Rusijos sudėtyje buvusios Ašmenos apskrities Dieveniškių valsčiaus ribomis.

Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad carinės Rusijos valdymo laikotarpiu valsčių ir bažnytinė parapijų ribos nebūtinai sutapo. Neteisinga manyti, kad carinė administracija valsčių ribas stengesi nustatyti atsižvelgdama į etninių bendruomenių ribas. Maža to, palyginę ano meto valsčių administracines bei vyraujančių konfesinių bendruomenių parapijų ribas, matome, kad jos taip pat nesutapo. Taigi gyventojai administracines, kultūrinės įtakos požiūriu daugeliu atveju buvo subordinuoti kelioms vietinėms institucijoms – caro valsčiui, dvarui ir katalikų parapijai, kurių centrali neretai buvę skirtingose vietose. Etniškai ir konfesiškai mozaikiškose teritorijose tokia padėtis dar labiau prisideda prie kalbų ir kultūrų maišymosi.

Aiškiau yra kitka: bažnytinės parapijas apimančios teritorijos, konfesiniu požiūriu būdamos kur kas homogeniškesnės negu valsčiai, tokios buvo ir etniniu požiūriu. Tą rodo ir faktas, kad po sukilių (1831-ųjų, o ypač po 1863 metų) carinė administracija „Lituania Propria” ribose pirmiausia naikino katalikiškas parapijas, kuriose lietuviškai kalbantys gyventojai nebesudarė daugumos. Pavyzdžiu, 1832 m. buvo panaikinta greta Dieveniškių parapijos buvusi katalikiškoji Norviliškių parapija,²³ kurios didesnioji dalis dabar įeina į Lietuvai priklausančio Dieveniškių kyšulio rytinę dalį. Norviliškių parapijai (dabar – Dieveniškių seniūnijai) priklausiusiuose Urelių, Daulėnų kaimuose, kaip ir pačiose Norviliškėse, jau tuo metu būta daug gudų, o Daulėnuose dar būta ir didžiarusiai. Jų etninę priklausomybę rodo ir XIX a. sudarytieji etnografiniai žemėlapiai, teigiantys, kad minėtose vietovėse jau buvo išplitusi lietuvių ir gudų dvikalbystė.

Tačiau, pripažinę, jog didžiuliame lietuvių ir gudų paribio areale asimiliacija pirmiausia palietė kalbą, negalime

atmesti ir prielaidos, jog tam tikruose mažesniuose židiniuose šis procesas galėjo vykti lygiagrečiai su onomastine asimiliacija arba pastaroji galėjo būti netgi kiek pirmesnė. Onomastinės asimiliacijos pirmumą prieš kalbinę lémę trys veiksniai: per visą XIX a. (kai kur net iki XX a. vidurio) išsilaiküsi labai skirtinga lietuvių bei gudų paribio kaimų etnodemografinė struktūra (dažnas atskirų teritorijų ne tik etninis, bet ir konfesinis mišrumas), mišrių santuokų daugėjimas bei caro valdininkų propaguota visų etninių bendruomenių nariams primesta antroponimų rašyba pagal rusų kalbos tradiciją. Panagrinėkime kiekvieną iš šių veiksnų atskirai.

Ne tik pagal XIX a. pabaigos duomenis sudaryti etnografiniai žemėlapiai, archyvinė to meto medžiaga, bet ir XX a. vidurio oficialioji statistika liudija, kad Ašmenos apskritijoje per visą tą laikotarpį išliko etnodemografiniu požiūriu skirtingai susiformavę kaimai: iki XX a. vidurio šalia etniškai mišrių ir visiškai suslavėjusių išliko gana daug beveik grynaus lietuviškų kaimų, kuriuose lietuviai sudarė 90 ir daugiau nuošimčių gyventojų. Net jei pripažinsime, kad vienur kitur gyventojų surašinėtojai per 1942 m. surašymą „patempė“ duomenis lietuvių naudai, neabejotinai lietuviška tuo metu buvo didesnė Dieveniškių valsčiaus kaimų dalis: visiškai be kitataučių (arba dideliame gatviniame kaime jų būta vos vienas kitas) tada buvę Žižmai, Kaziuliai, Pupiškės, Rimašiai, Grybiškės, Saurainiai, Senieji Miežionys, Padvarės, Lastaučikai.²⁴ Daugiau kaip 90 nuošimčių lietuvių gyveno Didžiuoliuose, Poškonyse, Pulkėje, Skraičionyse, Biliuose, Stalgonyse, Maciučiuose, Ščedovščinoje, Pajurgelionyse, Milkūnuose.²⁵ Jei šie kaimai per 1942 m. gyventojų surašymą buvo gana lietuviški (tegul net ir su mažesniu lietuvių procentu negu fiksavo surašinėtojai) – ar jie galėjo būti mažiau lietuviški prieš 60–80 metų?

Turėdami omeny, kad buvusioje Vilniaus gubernijoje mažinis lietuvių slavėjimas, kaip įrodė H. Turska, vyko XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir kad prieškario šios vietovės įėjo į Lenkijos sudėtį, tad jos lietuvėti tikrai negalėjo, turėsime sutikti, kad minėtieji kaimai išsilaike grynaus lietuviškų per minėtajį 60–80 metų laikotarpį. Juose būdinga tai, kad daug gyventojų su vienodomis pavardėmis. Caro raštvedžių užrašinėti tévavardžiai liudija, kad tai dažnai brolių ir pusbrolių šeimos, susidariusios netolimoje praeityje skylant didelėms neišsidalijusioms šeimoms, kurios šiose vietovėse gyveno nuo seno. Dideliuose, 100–200 gyventojų turinčiuose kaimuose dažnai esti tik 5–6 pavardės. Antai nuo pat XVIII a. pabaigos visą XIX amžių trečdalį Ašmenos apskrityje Žižmų kaimo gyventojų sudaro Šilobritų sodybos, kelios Butrimų, trečdalį Kaziulių kaimo – Staniuliai, beveik tiek pat Piaseckių, kelios šeimos Baniulių. Pusę didelio Katkuškių kaimo – Palioniai, kelios šeimos Gebenių ir t.t.²⁶ 1926 m. sudarytame Dieveniškių parapijos gyventojų sąraše vienodų pavardžių nuošimtis jau ne toks didelis.²⁷ 1942 m. šių kaimų gyventojų sąrašo „atskiedimas“ kitokiomis pavardėmis dar didesnis.²⁸ Lygindami trečiosios, antrosios ir jauniausios kartos tų pačių šeimų antroponimus, šeimos galvų žmonų var-

dus, aiškiai matome, kad kaimų gyventojų antroponimų įvairovės didelijas yra susijęs su vedybine migracija. Tą patvirtina ir Dieveniškių parapijos XIX a. pabaigos bažnytinės metrikų knygos (santuokų įrašai).²⁹

Šių kaimų gyventojų pavadžių, įrašytų XIX a. dvarų inventoriuose, revizijose, bažnytinėse metrikų knygose, sugretinimas su 1942 m. surašymo metu fiksuočių šeimų pavardėmis ir jų bei tėvų, senelių gimtaja kalba, liudija, kad yra kultūrinis tēstinumas, kad XIX a. tokį šeimų antroponimų turėtojai tikrai buvo lietuvių tautybės, būdami monoetniški, kaimai tuo pačiu buvo ir monokonfesiški, kiekviename iš jų gyveno apie šimtą (dažnai – daugiau kaip po 200) gyventojų, buvo daug tos pačios etninių bendruomenės jaunimo, todėl juose per visus tuos keliausdešimt metų gana nedaug atsirado etniškai, o juo labiau – konfesiškai mišrių santuokų. Šiuo požiūriu ypač dékinga padėtis buvo tų lietuviškų kaimų, kurie ribojosi su didesniais lietuviškais kaimais. Tokiais atvejais etninių endogaminijų ryšių geografija buvo dar plati, tinkamo vedybinio partnerio pasirinkimo iš savo etninių bendruomenės narių tarpo galimybės dar didesnės. Iš 1942 m. surašymo medžiagos, kurioje labai gausu duomenų etninių procesų studijoms (yra duomenų ne tik apie šeimos narių vardus, pavardes, tautybę, gimtają kalbą, bet ir – kaip moka kitas kalbas, kur gimę), matyti, kad į tokius monoetniškus lietuviškus kaimus per vedybas atsikėlė kitataučiai jokio slavizacijos efekto praktiškai nesukėlė ir buvo patys juos supančios aplinkos lituanizuojami.

Tuo tarpu kitaip klostési padėtis kaimuose, kur XIX a. pabaigoje lietuvių nebesudarė daugumos arba kur jie daugumą sudarė, bet kaimai buvo apsupti jau suslavėjusių kaimų. 1942 m. duomenys, žiūrint į šeimos narių amžių, jų gimtasis ir išmoktas kalbas, mišriose šeimose parinktas vaikams tautybes, rodo, kad vedybų keliu į tokius kaimus atsikeliantys kitataučiai per pastaruosius keliausdešimt XX a. pirmosios pusės metų jau nenumaldomai lenkė mišrias šeimas lenkiškos arba gudiškos kultūros link.

O kaip galėjo onomastinę asimiliaciją anksčiau negu kalbinę sukelti ne tik etniškai, bet ir konfesiškai mišrių valsčių, skirtą konfesinių bendruomenių gretimių kaimai? Aptariant gyventojų judėjimo įtaką onomastinei asimiliacijai, būtina atsakyti į klausimą, kaip XIX a. susiklosčiusi etnodemografinė padėtis galėjo paveikti gyventojų antroponimus. To meto archyvinė medžiaga (dvarų inventoriai, dvarų revizijos bei įrašai bažnyčių metrikų knygose) leidžia pagrįstai teigti, kad labai svarbū vaidmenį suvaidino vedybiniai skirtinių teritorinių bendruomenių gyventojų ryšiai. Nors to meto gyventojų mobilumas dėl visiškai suprantamų priežasčių buvo daug mažesnis negu, tarkime, XX a. antrojoje pusėje, vis dėlto vedybinių ryšių geografija niekur neapsiribojo vien savo kaimo bendruomene, kad ir koks didelis kaimas būtų. Tai labai aiškiai matyti ir buvusioje Ašmenos apskrityje. Pavyzdžiu, XIX a. vidurio bažnyčių metrikų knygos rodo, kad Dieveniškių valsčiuje kas antra santuoka sudaryta tos pačios parapijos, tačiau skirtinių kai-

mū su tuo kintinių ir kas ketvirta penkta santuoka – tarp skirtinės parapijoms priklausančių vedybinių partnerių.³⁰ Panaši, nors ir ne taip akivaizdi, situacija matoma ir gretimose Graužiškių, Norviliškių, Surviliškio, Geranainių parapijose. Etninių teritorijų paribiuose su vedybomis susijusi gyventojų migracija kartu reiškė ir intensyvų skirtinę etninių, o kartais ir skirtinę konfesinių bendruomenių gyventojų maišymąsi, tuo pačiu – heterogeniškų šeimų pagal šiuos požymius daugėjimą.

Tačiau šalia to matome ir kitą reiškinį: po sukilių pradėtos stačiatikinimo ir nutautinimo kampanijos sėkmę konkrečiose vietovėse ilgus dešimtmečius lémė jos pradžioje nusistovėjęs etnodemografinis *status quo*. Miesteliuose ir paribio Lietuvai būdinguose dideliuose gatviniuose kaimuose, kurie tokios kampanijos pradžioje buvo konfesiškai ir etniškai mišrūs arba turėjo net nedidelę pagal šiuos požymius išskiriančių gyventojų dalį, gyventojų vedybinė migracija sukėlė akivaizdų onomastinės asimiliacijos efektą. Tuo tarpu dideliuose monoetniškuose kaimuose žymesnės onomastinės asimiliacijos nepastebima iki pat šių teritorijų prijungimo prie Lenkijos XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje. Taip atsitiko daugiausia todėl, kad net iki nacių (tautų) susikūrimo egzistavusioms konfesinėms bei iš dalies etninės endogamijos sąlygomis dideliuose monoetniškuose kaimuose buvo kur kas daugiau galimybų rasti tinkamą vedybinį partnerį neišeinant už savo etninės ir konfesinės bendruomenės ribų.

Lietuvą įjungus į Rusijos imperiją, kurios civiliniai įstotymai sudarė sąlygas per mišrias santuokas palaipsniui didinti stačiatikių tikybą išpažistančių skaičių, vis labiau buvo varžomos „kitatikių“ teisės. Pavyzdžiui, XIX a. pradžios Senato ir Sinodo išaiškinimuose, kaip turi būti registruojamos konfesiškai mišrios santuokos, nuolat būdavo pabrėžiama, kad mišri stačiatikio ir „kitatikio“ santuoka turi būti atliekama pagal stačiatikių bažnyčios apeigas.³¹ Dalis dvasininkų ir susituokiančių šių draudimų ir apribojimų, matyt, nepaisydavo, todėl nuolat buvo griežtinama kontrolė. Tai laikotarpis nuo 1795-ųjų iki 1834 metų.³² Laipsniškas stačiatikybės prioritetų įtvirtinimo šeimos teisėje procesas XIX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje galiausiai baigėsi labai aiškių teisinių nuostatų suformulavimu, atsi-spindėjusiu valstybės teisiniuose dokumentuose „Svod zakonov Rossijskoj imperii“ bei „Svod zakonov zapadnych gubernij“. Juose jau buvo aiškiai skelbiama, kad Vakarų gubernijose stačiatikiams tuokiantis su kitatikiais būtinai reikėjo eparchijos archijerejaus leidimo, santuoka turėjo būti įforminta tik stačiatikių cerkvėje, laikantis jos nuostatų ir su jos apeigomis.³³ Istaigoms ir dvasininkams buvo uždrausta priiminėti prašymus leisti registruoti su stačiatikiais mišrias santuokas pagal kitos tikybos apeigas. Nustatyta, kad tikybiskai mišri santuoka, kurioje viena šalis stačiatikių tikybos, negalioja tol, kol ji neįforminta stačiatikių cerkvėje. Iš tokų santuokų gimę vaikai turėjo būti tik stačiatikiškai krikštijami ir auklėjami.³⁴

Suprantama, krikštijant pagal stačiatikių apeigas, daug dėmesio buvo skiriama ir krikštijamo vaiko vardui. Konfesiškai mišriojo Ašmenos apskrities stačiatikių ir katalikų, stačiatikių ir unitų bei katalikų ir unitų šeimose gimę vaikai dažniausiai buvo krikštijami tipiškais slaviškais vardais: Tatjana, Avdotja, Prakseda, Bogumila, Varvara, Osip, Mark, Varfolomej, Gavrilo, Vladislav, Fiodor, Jegor, Dorofej, Vasilij ir panašiai. Monokonfesiškose katalikų šeimose, kur tėvų pavardės buvo tokios kaip Grigonis, Gaidzis, Butrim, Kuklis, Daržinkievič, Šuneiko, Pukiel, Žamoic (beje, tokios pavardės XIX amžiuje ir dabar itin paplitusios Dieveniškių parapijos kaimuose), vaikai išimtinai krikštysti vardais Petronella (dažniausiai su dvimi „l“), Katriuta, Dominicela, Uršulita, Ievuta, Mateuš, Justin (kartais – Ustin), Jurgel, Martin, Baltromej ir panašiai. Nors tai daugeliui tautų būdingi krikščioniški vardai, tačiau, kalbininkų tvirtinimu, jų darybos formos yra lietuviškos.³⁵ Be to, šeimose, kur tėvų katalikų pavardės buvo slaviškos šaknies, tikybiskai mišrioje santuokoje įstatymu reglamentuotas stačiatikybės prioritetas taip pat daug prisidėjo prie tolesnio tų pavardžių laipsniško keitimo, suteikiant joms grynaus slaviškas formas: Koziol, Žuk ir t.t.

Kaip prie onomastinės asimiliacijos galėjo prisidėti ir carinė antroponimų rusinimo politika, rašybos tvarka? Tai tyrinėjė užsienio etnologai laikosi nuomonės, kad vietovėse, kur pavardės ir vardai asimiliacijos menkai paliesti, įtaka buvusi menka. Tačiau ten, kur etninę kilmę berodo pavardės, asimiliacijos procesas jau giliai išišaknijęs.³⁶ Jeigu tai taikysime XIX amžiaus – XX a. pradžios Ašmenos apskrities valkarinių valsčių gyventojams, tarp kurių net valdininkai dar turėjo nepakeistus minėtus lietuviškos fonetikos krikščioniškus vardus, turėsime pripažinti, kad jų šeimose etninės asimiliacijos procesas nebuvo toli nužengęs. Veikiausiai jose buvo kalbama lietuviškai.

Pasiremdami H. Turska, beveik galime teigt, kad lietuvių kalba XIX a. etniškai mišriose šeimose buvo labiau toleruojama negu prieškarinės Lenkijos valdymo laikotarpiu, kai, anot minėtos autorės, lietuvių kalba jos pačios stebėtose mišriose lietuvių su lenkais šeimose XX a. keturtajame dešimtmetyje buvo netoleruojama ištisies isteriskai.³⁷ Tačiau XIX a. carinių valdininkų pavardės jau buvo surusintos (kaip, beje, ir visoje Lietuvoje, net Žemaitijoje). Tačiau esminis skirtumas tarp paribio lietuvių su gudais ir Žemaitijos tuo laikotarpiu buvo tas, kad Žemaitijoje (ir visos Kuno gubernijos monoetniškuose lietuviškuose plotuose) pagal rusiškąją rašybą rašomų pavardžių patys gyventojai nepriėmė kaip jų tapatybę išreiškiančio antroponimo, tik juos pakentė kaip brutalios valdžios primetamas. Neslavizuotų Lietuvos teritorijų valstiečiai, žemaičiai ir aukštaičiai, tuoju po nepriklausomos Lietuvos atkūrimo 1918 m. noriai rašėsi savo pavardes pagal lietuviškają fonetiką. Tai matyt iš visų atskiriančios Lietuvos valstybės dokumentų ir periodinės spaudos. O etniškai atmieštuose lietuvių bei gudų paribio kaimuose, net ir vėliau keletą kartų keičiantis valdžioms,

patys gyventojai savo pavardes keisti į tokias, kurias kadai-se jų šeimoje gimtaja kalba turėjo jų tėvai ar seneliai, jokių norų ar interesų nebeturėjo.

Etninių lietuvių savimonės pokyčius XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje rytiame etnografinės Lietuvos pakraštyje tyrinėjė autoriai (Z. Zinkevičius,³⁸ V. Čekmonas,³⁹ B. Kuzmickas⁴⁰) yra daugmaž vienigos nuomonės, esą vien dėl to, kad lenkų kalba tuo metu buvo prestižinė katalikų kalba, suaugusieji ir mokyklų mokiniai stengési pasirodyti ja kalbantys (ypač valdininkų, kunigų apklausų metu), nors neretais atvejais daugelis iš jų tą kalbą temokėjo kaip antrają, išmoktają, o ne gimtają, kai kada – tik šiek tiek. Taigi prieš šimtą metų žlugusios valstybės teritorijoje matome labai akivaizdžią kalbinę mimikriją, atsiradusią dėl nepalankaus nusistatymo, neigiamo požiūrio į negausiųjų etniui bendruomenių kalbas bei apskritai į kalbų įvairovę. Tačiau kalba – tik vienas išorinis etninės tapatybės požymis. Yra ir kitų, labai svarbių. Tai specifinės fonetikos ir rašybos antroponimai.

Gal galėjo būti ir taip, kad XIX amžiuje rytiame etnografinės Lietuvos pakraštyje prasidėjus etnokultūriniam virsmui, prestižiška buvo tik vadintis lenku, mokėti lenkų kalbą, bet ir toliau toleruoti savo vardą ir pavardę, kurie nebuvovo lenkiški? Veikiausiai ne. Tačiau vardo ir pavardės pakeisti neįmanoma per vieną dieną, vos panorėjus. Tai padaroma tam tikromis progomis: registruojant bažnyčioje santuoką (ypač tuokiantis su kilusu iš kitos parapijos, gerai lenkiškai kalbančiu, „normalią“ pavardę ir vardą turinčiu sutuoktiniu), registruojant gimusius vaikus, per gyventojų surašymus, išsiimant nuosavybės ar kokius nors asmens dokumentus. Z. Zinkevičius mini labai dažnus prieštaravimus tarp gimtosios kalbos ir pavardės kilmės⁴¹ (kai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje aiškiai lietuviškos šaknies ir su lietuviška galūne pavardės turėtojo gimtoji kalba buvo nurodoma ne lietuvių, o turinčiojo slaviškai skambančią pavardę ir vardą gimtoji kalba buvo įrašyta lietuvių). Tai, beje, matyt daugelyje anotometo dokumentų, kur fiksuojama asmens kalba. Todėl atrodo, kad daugeliu atvejų antroponimai buvo slavizuoti anksčiau negu svetimoji (ne tėvu) kalba tapo pagrindinė, o kartais – jos net gerai neišmokus.

Negalime pamiršti ir kito labai svarbaus antroponimų kitimo veiksnio: kai caro valdininkai, rašydami vardus ir pavardes, juos kartais radikalialai, kartais nuosaikiai surusindavo. Maža to, rytiame Lietuvos paribyje šis veiksnys yra susipynęs ir su pačių gyventojų noru savo antroponimus slavizuoti. Atidžiau panagrinėjus gausią archyvinę medžiagą iš įvairių Lietuvos apskričių, paaiškėja gana įdomi detalė: rūsindami vietinių gyventojų vardus ir pavardes caro valdininkai skirtinguose etnografinės Lietuvos regionuose laikėsi ne visai vienodų principų. Kuo toliau į vakarus, o ypač – kuo labiau monoetniška (lietuviška) apskritis, tuo nuosekliau joje rusifikuoti vietinių gyventojų antroponimai.

Tuo požiūriu Lietuvos vietoves ir valdininkų laikseną netgi galima salyginai sugrupuoti: 1) Vilniaus gubernijos ry-

tinės ir centrinės apskritys, kur lietuviai jau daug kur buvo mažuma arba dauguma tik mažuose plotuose (kaimuose), kaip inkliuzai apsuptyose didelio slaviško masyvo arba prie jo tiesiogiai besišliejančiuose. Čia akivaizdus beveik totalinis lietuviškų antroponimų fonetinis rusifikavimas (vardai verčiami ir rašomi pagal rytu slavų fonetiką, pavardėms beveik visada pridedamos rytu slavams būdingos priesagos -ovič, -evič,⁴² beveik visada nubraukiamos baltiškos galūnės -us, -is, -as; 2) apskritys, kuriose dauguma gyventojų lietuviai, bet yra jau aplenkėjusių kaimiečių, atsikėlusiu rusų arba šiaip stačiatikių bei sentikių. Ten taip pat intensyvus antroponimų rusinimas, bet kas kelintoje ar kelioliktoje lietuviškos kilmės antroponimų turėtojų šeimoje pavardės ir/arba vardai užrašomi ir pagal lietuvišką sąskambį; 3) apskritys ir valsčiai, kurie iki mūsų dienų išliko gryna monoetniški (lietuviški), nėra ir nebuvu susidarę jokių rusų ar lenkų gyventojų populiaciją, nebuvu stačiatikybės įsitvirtinimo. Raštant pavardes čia akivaizdus painiojimas, kladžiojimas tarp lietuviškos ir slaviškos fonetikos, tačiau beveik visada pagal rusišką fonetiką rašomi vardai. Visi antroponimai vis tiek vienaip ar kitaip suslavinti, netgi Vakarų Žemaitijos valsčiuose, kuriuose ir pagal carinę statistiką niekada negyveno rusų, nebuvu lenkakalbių valstiečių. Todėl paviršutiniškai sprendžiantys pagal užrašytus antroponimus galėtų net su sidaryti nuomonę, kad vietovėje gyvena absoluti dauguma lenkų ir rusų, o lietuviai tesudaro ketvirtadalį.

1857 m. Ašmenos apskritys⁴³ Bokštų dvaro inventoriuje minimos tokios šeimos galvų pavardės: Tomaš Lapuc, Stepan Lapuc, Benedikt Šemeta, Osip Šemeta, Josif Lapuc, Teodor Mišuta, Piotr Žemuic (ši pavardė labai dažna XIX a. Ašmenos ir Lydos dvarų inventoriuose bei revizijose, tik beveik visada rašoma Žamoic), Ivan Matjasevič, Semion Šemeta, Micail Breiva, Ivan Karol, Lavrentij Lapuc, Ivan Lapuc, Michail Lapuc, Piotr Šemeta, Bazil Švaič, Ivan Mikiška, Stanislav Mikiška, Luka Audzevič, Michail Buchlis, Teodor Riškevič, Ivan Rymaško, Danilo Laukevič, Leon Budzko, Martin Mikutel, Lukijan Buklis, Ivan Mikutel, Leon Viršin.⁴⁴

Kiek kitaip – Lydos apskritys Kaniavos dvaro (nūnai – Varėnos rajono dzūkiška apylinkė, turinti ir 26 proc. nelietuvių tautybės gyventojų)⁴⁵ 1855 m. inventoriuje: Vikentij Rudevič, Kazimir Tiakorj, Piotr Tiakorj, Andrej Marcinko, Martin Suždel, Andrej Bernatovič, Osip Bernatovič, Matvej Jodkevič, Kazimir Molis, Kazimir Turonis, Matvej Mackevič, Matvej Romaško, Andrej Kaziukevič, Michail Stanis, Michail Turonis, Jurij Miliunis, Semion Bigel, Matvej Rudzis.⁴⁶ Beveik panaši padėtis ir Peikiškių⁴⁷ dvare, kurio lokalizacija pagal dabartinį teritorinį administracinį suskirstymą būtų dabartinių Zarasų ir Utenos rajonų paribyje, 1845 m. inventoriuje išvardijamos čia gyvenusių šeimos galvų pavardės: Michail Žičko, Venedikt Liuko, Ustin Čačis, Silvestr Berčis, Ustin Augustis, Izidor Žičko, Vikentij Žolnier, Silvestr Skaudil, Anton Čačis, Stepan Vaicys, Viktor Žičko, Andrej Poliputis.¹⁸ Vilniaus gubernijos Trakų apskritys Darsūniškio dvaro

(taigi visai arti Kauno) 1846 m. inventoriuje: Jakov Matakas, Vavžinec Tamašynas, Jan Lapinskij, Antonij Reinis, Michail Lapinskij, Piotr Prakuda, Bartolomej Radkanis.⁴⁹

O štai antroponimų rašyba Kauno gubernijos buvusio Novo–Aleksandrovsко (Zarasų) apskrityje Sriubiškių dvaro (tarp Pandėlio ir Skapiškio) inventoriuje: Michail Grikėnas, Vikentij Zalubas, Osip Zalubas. Anton Jurev Zalubas, Anton Matvejev Zalubas, Osip Baltušanis, Ivan Zalubas, Avgust Grikėnas, Jurij Zalubas, Semion Zalubas, Kazimir Grikėnas, David Grikėnas, Fadej Strubiškis, Anton Zalubas, Stanislav Strubiškis, Kazimir Zalubas, Venedikt Zalubas, Dominik Zalubas, Osip Grikėnas, Mateuš Grikėnas, Anton Grikėnas, Ivan Grikėnas, Ustin Zalubas, venedikt Strubiškis, Stepan Zalubas, Ivan Grikupėnas, Tamoš Baltušanis, Michail Zalubas.⁵⁰

Dar didesnę painiavą, bet kartu ir „naujų vėjų” randa me Kauno gubernijos Telšių apskritys vakariname pakraštyje buvusio Nausėdų dvaro (Ylakių valsčiuje?) 1853 m. sudarytame inventoriuje. Net prieš Pirmajį pasaulinį karą, kaip nurodo oficialioji to meto statistika,⁵¹ šiame Telšių apskritys valsčiuje nebuvvo nė vienos stačiatikių cerkvės ar sentikių maldos namų, nebuvvo ir pačių stačiatikių ar sentikių (taigi ir rusų tautybės gyventojų), nebuvvo ir sulenkėju sių valstiečių populiacijos. O minėtame inventoriuje randame tokius dvaro valstiečių, šeimos galvų, antroponimus: Marijana Močiulska, Josif Komšlitis, Liudvik Mišeikis, Josif Derkintis, Marcijona Voitkevičiuvna, Ivan Stankevič, Josif Ušnilo, Ignatij Buividz, Liudvik Januš, Josif Zaleskij, Josif Bugailo, Frane Venclavskis, Anton Venskevič, David Markevič, Konstantin Markevič, Ignacy Rudaševič, Anton Šveikovskij, Ivan Jundzilo, David Višnevskij, Katerina Zaleskaja, Vincentij Steckij, Piotr Steckij, Josif Rimkevič, Vincenty Rudovič, Frane Kančevskij.⁵² Įdomu tai, kad šių asmenų (kaip, beje, ir kitų Telšių apskritys dvarų valstiečių) ir jų šeimos narių vardai iš esmės tokie pat kaip ir valstiečių, gyvenusių tuo metu Ašmenos ir Lydos apskrityse: vyru, be nurodytų, – Kazimir, Jan, Francišek, Domink, Jakov, Lavrentij, Leon, Pavel. Moterų – Jozefa (rytuose dažniausiai Jozefata), Leonora, Ana, Katerina (rytuose dažniau – Ekaterina), Liudvika, Petronelia, Rozalija, Uršula, Barbara (visi jie tuo metu buvo labai paplitę nuo Baltijos jūros iki Vilniaus gubernijos rytinio pakraščio, bet rytuose beveik visada – ne Barbara, o Varvara, ne Uršula, o Ursula (arba Usulia), ne Rozalija, o Roza, rečiau – Roža).

Pateikti pavyzdžiai liudija, kad tuometinėse monoetniškose lietuviškose teritorijose antroponimai autentiškai buvo užrašomi dažniau. Tą iš dalies lémė gal ir pačių antroponimų subjektų nusiteikimas ir negaléjimas įsivaizduoti, kad jų tapatybę nusakantys asmens ženklai (vardai ir pavardės) gali būti išreiškiami kaip nors kitaip negu pagal jų gimtosios tarmės sąskambį. Ir visai kitoks pačių antroponimų turėtojų nusiteikimas demonstruoti, ginti paveldėtų pavardžių ir vardų sąskambį bei tarimą galėjo būti lietuvių ir gudų paribyje XIX a. antrojoje pusėje, ypač tose vietovėse, kur lietuvių

jau buvo tapę mažuma. Sutiki su slavizuojamais jų antroponimais jiems veikiau atrodė ne tik natūralu, bet ir parantru, norint prisitaikyti prie supančios kultūrinės aplinkos, kuri lietuviškumo apraiškoms darėsi vis nedraugiškesnė. Tačiau kartu negalime atmeti prielaidos, kad kiekvienu atveju tiek rytiniam paribyje, tiek Žemaitijos vakaruose daug galėjo lemti ir kiekvieno antroponimus fiksavusio caro valdininko (liustratoriaus, revizoriaus, valsčiaus raštininko ir t.t.) asmeninė erudicija, pakantumas nerusiškai kultūrai ar kitoks nusiteikimas. Tuo, manau, galėtume paaiškinti ir iš pavyzdžių matomą tam tikrą nenuoseklumą užrašant net tuos pačius vardus ar pavardes.

Sugretinus visus straipsnyje paminėtus faktus, yra rimtas pagrindas manyti, kad lietuvių bei gudų paribio kaimuose, XIX a. pabaigoje pradėjusiouse smarkiai slavėti, lietuvių kilmės gyventojai su caro valdininkų jiems primesta jų antroponimų rašyba ir tarimu susitaikė anksčiau nei visiškai prarado bet kokias lietuvių kalbos žinias. Kitaip sakant, onomasinė asimiliacija tam tikrose vietovėse realiai galėjo nežymiai užbėgti už akių kalbinei asimiliacijai, katalizuoti ją, būti bendros etninės asimiliacijos pradžia. XIX a. dar buvusiouse monoetniškuose lietuviškumo plotuose asimiliacijos procesas tokia sekā vargu ar galėjo klostytis, tačiau ji visiškai reali lietuvių ir gudų paribio buvusiouse konfesiškai bei etniškai mišriuose valsčiuose, kaimuose. Suprantama, šiai hipotezei įrodyti reikia platesnio, nuodugnesnio tyrimo. Tačiau nėra beveik jokių abejonių, kad prievertinio nutautinimo salygomis etniškai mišriose teritorijose migracija neišvengiamai sukelia tikybiskai bei etniškai mišrių šeimų palikuoniu onomasinę asimiliaciją proteguojamos kultūros nau dai. Etninių teritorijų paribiuose, kur etniniai skirtumai dažnai reiškia ir konfesinius, kur nevalstybinėmis laikomų konfesijų administracija netoleruoja labiau nei kitur, o valstybinė palaikoma ir introdukuojama į egzistuojančią kitokią kultūrinę terpę, ten kaip tik susidaro salygos atsirasti diskriminojamų konfesinių ir etninių bendruomenių narių norui keisti savo išorines simbolines reprezentacijas – vardus ir pavardes, kad nepalankioje socialinėje aplinkoje neišsiskirštų, dauguma priimtų juos kaip savus, o ne svetimus, kitokius. Tokiomis salygomis asimiliuojamos etninės bendruomenės nariai per gana trumpą laiką priima valdžios institucijų jiems suteiktas jų antroponimų formas kaip natūralius, tikrus jų tapatybės ženklus.

NUORODOS:

1. Lapierre N. La francisation des noms // Ethnologie française. XXIII – Paris, 1993, Nr. 2, p. 207–214.
2. Paládi-Kovács A. Ethnic Traditions. Clases and Communities in Hungary. – Budapest, 1996. – P. 106–107.
3. Dölger F. Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. – München, 1948. – P. 187.
4. Вин Ю. К вопросу об этнографической структуре сельской общины в южной Македонии. // Демографические процессы на Балканах в средние века. – Москва. Калинин, 1984. – С. 65–84.

5. Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. – Vilnius, 1977; Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. – Vilnius, 1993. – P. 83, 88; 249–250; Zinkevičius Z. Apie lietuvių pavardes kitakalbiuose šaltiniuose // *Lituanistica*. – 2001, Nr. 1(45), p. 93–95.
6. Vidugiris A. Etnolingvistinė Pietryčių Lietuvos padėtis XX a. pirmojoje pusėje // *Lietuvos rytai*. – Vilnius, 1993. – P. 125.
7. Vaičiulytė–Romančiuk O. Tirkiniai vardai Gervėčių apylinkių tarmėje. – Vilnius, 1996.
8. Maciejauskienė V. Dieveniškių pavardės // *Dieveniškės*. – Vilnius, 1995. – P. 459–461.
9. Vanagas A. Latviškos pavardės Lietuvoje // *Kalbų ryšiai ir sąveikos*. T. XXVIII. – Vilnius, 1989. – P. 62–68.
10. Vanagas A. Mūsų vardai ir pavardės. – Vilnius, 1982.
11. Kuzavinis K., Savukynas B. Lietuvių vardų kilmės žodynas. – Vilnius, 1987.
12. Ochmański J. Litewska granica etniczna na wchodzie od epoki plemiennej do XVI w. – Warszawa, 1981.
13. Mulevičius I. Dvaras ir kaimas XVIII–XIX a. // *Dieveniškės*. – Vilnius, 1995. – P. 19–41.
14. Misius K. Dieveniškių krašto kaimai: istorinis ir geografinis žodynėlis // *Dieveniškės*. – Vilnius, 1995. – P. 41–77.
15. Lapierre N. La francisation des noms... – P. 210.
16. Paládi-Kovács A. Min. veik. – P. 107.
17. Lapierre N. Min. veik. – P. 207–214.
18. Plačiau apie tai žr.: Zinkevičius Z. Apie lietuvių pavardes kitakalbiuose šaltiniuose // *Lituanistica*. – 2001, Nr. 1(45), p. 93–95.
19. Tokio likimo susilaukę etnosai gali būti aptariami, pavyzdžiu, sprendžiant labai sudėtingą klausimą, ar etnosai apskritai gali išnykti, ar jie tik pakeičia savo egzistavimo formas? Ši tik iš pirmo žvilgsnio keistą klausimą 2001 m. Vilniuje vykusioje tarpautinėje konferencijoje kėlė profesorius iš Peterburgo Aleksandras Mylnikovas ir laikėsi nuomonės, kad net asimiliuoti etnosai neišnyksta.
20. Kvilklys B. Mūsų Lietuva. T. 1. – Vilnius, 1989. – P. 249.
21. Rozwadowski J. Mapa języka litewskiego w gubernii Wileńskiej // Materiały i prace Komisji językowej akademii umiejetności w Krakowie. – Kraków, 1904.
22. Kvilklys B. Min. veik. – P. 250–251.
23. Kvilklys B. Min. veik. – P. 270.
24. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R – 743, ap. 2, b. 1369–1407. Analizei imti visi kiekvienos bylos lapai.
25. Ten pat.
26. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau LVIA), f. 515, ap. 12, b. 16, 1. 908–1064; f. 515, ap. 15. b. 628. 1. 1–199; f. 525, ap. 2, b. 1911, 1.36–130;
27. LVIA, f. 604, ap. 1, b. 8194, 1. 3–194.
28. LCVA, f. R – 743, ap. 2. b. 1369–1407. Analizei imti visi kiekvienos bylos lapai.
29. LVIA, f. 604, ap. 51, b. 61, 1. 17–498.
30. Ten pat.
31. Sideravičius J. Santuokos ir šeimos santykų teisinis reguliavimas Lietuvoje 1795–1840 metais // Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV–XIX a. – Vilnius, 1981. – P. 103–117.
32. Ten pat. – P. 108.
33. Ten pat. – P. 108–109.
34. Ten pat.
35. Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. – Vilnius, 1977. – P. 227–242.
36. J. Vino tyrinėtoje Makedonijoje, matyt, dėl kitaip negu carinėje Rusijoje tvarkytos raštvedybos, pietų slavų, turkiškas ir graikiškas pavardes buvo kur kas lengviau atskirti ir pagal tai identifikuoti tiriamųjų etninę priklausomybę.
37. Turska H. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. – Vilnius, 1995. – P. 142–143.
38. Zinkevičius Z. Apie lietuvių pavardes... – P. 93.
39. Čekmonas V. Lietuvos lenkų tautinės sąmonės raida // *Lietuvos rytai*. – Vilnius, 1993. – P. 110–114.
40. Kuzmickas B. Tautos kultūros savimonė. – Vilnius, 1989. – P. 110–114.
41. Zinkevičius Z. Apie lietuvių pavardes... – P. 93.
42. Ten pat. – P. 94.
43. Aptardami to meto etnografinės Lietuvos (ypač Vilniaus gubernijos) gyventojų antroponimų turėtojų etninę priklausomybę, ją tiesiogiai susieti su antroponimų fonetine sandara negalime. Ta pastebi ir kalbininkai (Žr. Zinkevičius Z. Apie lietuvių pavardes kitakalbiuose šaltiniuose... – P. 93–95). Antroponomai, ypač jų šaknys, rodo žmogaus tik etninę kilmę, o savimonė gali būti labai įvairi, nelygu kiek toli paženges etninės asimiliacijos procesas.
44. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 1855, 1. 9–122.
45. Lietuvos Respublikos pagrindinių tautybių gyventojai. – Vilnius, 1991. – P. 46.
46. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 1310, 1. 9–89.
47. Vietovardis, atrodo, iškraipytas caro valdininkų.
48. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 1754, 1. 15–23.
49. LVIA, f. 252, ap. 4, b. 769, 1. 9–20.
50. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 1778, 1. 19–39.
51. Русский поселения Ковенской губернии. – Вильна, 1909. – C. 136–142.
52. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 6145, 1. 17–22.

How the migration of people and subjective factors effected the alteration of the anthroponyms in the 19th century

Petras KALNIUS

On the basis of the archival material the article provides an analysis of the alteration of proper names of the people who in the 19th century inhabited the area on the Lithuanian–Byelorussian border. The author's aim is to provide a description of how the migration of the people, who belonged to different ethnic and confessional communities, effected this process, how it was influenced by the orthography tradition of the anthroponyms advocated by the tsarist Russia as well as the differing attitudes in transforming their anthroponyms of the locals themselves who lived in different cultural environment.

The ascertainment has been made that the conscience of the people in monoethnic, the Lithuanian–populated areas was slow to respond the advocated policy of russinating anthroponyms and essentially was not effected by it. Meanwhile in the areas which covered the Lithuanian–Byelorussian border, where the migration of the people representing diverse cultures was very intensive, the acceptance of the forced Slavic orthography of anthroponyms was more rapid including particularly the area where in the second half of the 19th century ethnic Lithuanian became a demographic minority. The assumption can be made that in some places on the border the linguistic assimilation was proceeded by the onomastic assimilation and was stimulated by it.

Dichotominės struktūros kaip pagrindiniai polifoninio teksto elementai Vytauto P. Bložės kūryboje

Erika DRUNGYTĖ

Straipsnio objektas – Vytauto P. Bložės eilėraščiu vienas struktūros principų, kurį galima įvardyti dichotominiu, arba binarinių opozicijų kombinavimu. Straipsnio tikslas – parodyti, kaip archajiškiausi mitinės sąmonės dichotominių archetipai interpretuojami originaliojoje kūryboje, kaip jų pagalba kuriamas savitas poetinis pasaulio modelis. Metodas – analitinis, komparatyvistinis. Išvados – poetas Vytautas P. Bložė, sumaniai pasinaudodamas lietuvių ir kitų tautų folkloru bei mitais, išesdamas į eilėraštį gerai visiems iš minimų šaltinių pažįstamas figūras (ypač pamėgtos: avelė, aviniukas, ériukas, vilkas, dvyniai), sukuria savitą ir paradoksalų polifoninį tekstą, kuriame daugia balsumo efektas pasiekiamas manipuliujant tik keliomis figūromis – jos keičiamos vietomis, joms su teikiamos atvirkštinės semantinės reikšmės (pavyzdžiui, tradiciinių binarinių porų pozityvios figūros įgyja negatyvių reikšmę), viena dengiama kita arba viena sulydoma su kita ir pan. Bložės eilėraštyje susitinka įvairių laikotarpiai ir kultūrų ženklai, tačiau nesunku pastebeti, jog dominuojanti ir visa jungianti ašis yra dzenbudistinė filosofija, kurios atraminis principas yra komplementarumas, arba papildantis priešybų santykis, akivaizdžiai išreikštasis in ir jan simbolika.

Šiame straipsnyje mëginsime apžvelgti V. P. Bložės poezijoje ryškų dichotomijos principą, kuriuo vadovaudamasis poetas kuria specifinį poetinio pasaulio modelį. Reikia pažymeti, kad opozicijos, kaip dualistinės pasaulio sąrangos pamatas, visų pirma fiksuojamos mitinėje pasaulėžiuroje, yra viena svarbiausiai tautosakos tekstu atramų. Bložės poezijoje mitinės ir tautosakinės medžiagos panaudojimas tampa vienu „atskaitos taškų”,¹ o kai kuriuose kūriniuose – dominante („Raliavimai”). Todėl mums svarbu ne tik atpažinti ir sugretinti pirminį šaltinių bei poetinių tekstuose semantinius bendrumus, bet ir pasekti, kaip poezijos kalba transformuoja kai kuriuos archetipus, simbolines reikšmes,² kaip ji išeina iš tradicinių priešpriešų fiksavimo inercijos. „V. Bložės opozicijos yra itin nepatvarios. Vieinė poetų kūryboje jos paslankios, nuolat papildomos naujomis prasmėmis, bet jas vis dėlto galima atpažinti (...). O V. Bložė, dar iki galo nesuformulavęs opozicijos, jau dengia ją kita. Bent kiek skaidresnis prasminiu atžvilgiu poetinis teiginys – motyvas tuo pat jungiamas su nauja prasme, įsilieja į naują, netikėtą kontekstą”³ ir kuria daugiamatę erdvę, įvairiaplanį „bložiškos” pasaulėžiuros modelį.

Viena dažniausiai eksplotuojamų figūrų V. P. Bložės kūryboje yra avis (aviniukas, avytė, ériukas). Nors avis ir jeina į lietuvių tautosaką⁴ (rečiau pasitaiko dainuojamajoje, dažniau – pasakojamojoje, pavyzdžiui, pasaka apie sesutę Ele nunę ir broliuką Joniuką, pavirstantį avinéliu), tačiau néra tokia populiarū figūra kaip, pavyzdžiui, karvė. Bet bendrame pasaulio mitų kontekste simbolinis avies vaidmuo neabejotinai yra vienas ryškiausiai, o prasminiai atitikmenys – vieni pastoviausiai.

Pirmiausia pažymėtinas pozityvus šio gyvūno pradas: „begalinis gerumas, auka; jausmų pastovumas, nuoširdumas, švelnumas, subtilumas, nekaltumas, paprastumas; meilė, gailetingumas, atlaidumas; paklusumas, kantrumas (...)”⁵ ir t. t. Semantinį avinélio, pražuvusios avies kaip simbolio lauką aktyviausiai išplėtė krikščioniškoji mitologija (Dievo avinélis – pats Kristus; paralelė tarp paklydusio žmogaus ir paklydusios avies, kurios atradimas ir grąžinimas į bandą tampa palygini mo kulminacija), nors ir kitose mitologijose šiam gyvūnui skirti ypatinges dèmeses: vienas iš devynių musulmoniškojo rojaus gyvūnų yra avinas; aukos ir nekaltumo, nesuteptumo simbolis Senajame Testamente – avinélis; aukos simbolis senovės Graikijoje – baltas avinélis (taip pat Hermio numylėtinis); avinas hinduizme – ugnies dievo Agni „žirgas”, etc.

Labiausiai išplitusi yra avies ir vilko opozicija, ir šiandien gyvai atispindinti priežodžiuose, palyginimuose (pavyzdžiui, „Vilkas avies kailiu”). Pažymétina, kad semantinė opozicija fiksuojama jau pačioje šių žodžių etimologijoje.⁶ Simbolinė vilko reikšmė pirmiausia sietina su šiam gyvūnui priskiriamais negatyviaisiais pojūtėmis („tamsa, naktis, žiema; alkis, baimė; nuožumas, plėšumas, kraugerišumas”⁷). Vilkas, vilkolakis lietuvių tautosakoje ir mitologijoje užima labai svarbią vietą (beje, šiai figūrai lietuvių priskyrė pakankamai daug pozityvių bruožų, sakralizuotos simbolikos⁸).

Vieną tokią opoziciją reprezentuoja 8-asis Bložės „Raliavimų” eilėraštis. Pirmiausia avies ir vilko poetiniai personažai yra sugretinami, įtraukiami į vieną semantinį giminystės lauką:

oi buryte avyte
mano sesute Elzyte
kaip man tave pamatyti
kai mane pavertė vilkeliu

(P, 9)

Binarinė pora šiuo atveju nėra savaiminė, bet atsiradusi įsikišus kažin kokiai prieškai jégai ir nulémusi opoziciją, kuriuos neturėtų būti :

oi buryte avyte
mano sesute Elzyte
mes vél į žmones atvirsim
baigsis kerai ir burtai
(P, 10)

kol mes į žmones atvirsim
į žmones, greta gulédami
greta greta mylédami
vienas kitą apsikabindami
(P, 11)

Taigi galutinis tikslas, siekiamybė yra brolystés idéja arba, perfracuojant Bibliją, idilinis rojaus modelis, kai avis ir vilkas kartu ganysis. Tačiau opozicija egzistuoja. Tik poetas ją piešia ne vienaplanę, o susidedančią iš kelių galimų variantų. Vienas jų – sesutė-avytė yra nuskriaustoji, bet skriaudėjai – broliai (vadinasi, tie, kurie yra kartu su sesute, ne vilkai): „ eisiu eisiu aplink pasauli / ieškosiu tavęs nuskriaustosios / broleliai tau nepaduoda / duonos anei riekelés” (P, 9). Dar viena gretutinė opozicija kuriama tarp vilko ir sesutės aplinkinių, šeimynykščių: „pasiguldysiu / ant kailio, kurio šunes neperžengia”, „ kai aš naktį atsélinau / išnešt iš bažnyčios Elzytę / šunes piktą mano kvapą pajuto / sukélé tévus ir brolius” (P, 10). Taip atsiranda savo – svetimo priešprieša, kuri tuoju pat papildoma padalijimu į priešingas erdves: „mušė mane, mušė / kas rožančiais, kas pagaliu / ištrūkau aš į žaliai giria / nieko nebepamiršdamas”, „aš girioj girelėj / pilkas vilkas pagoniškas / tu pastoriaus kaimenėje / lauki eilės prie dievo stalo” . Tradicinį supriehinimą geras – blogas, šventas – pagoniškas šiame kontekste paneigia galimybės „vilkas avies kailiu” atmetimas : „nemoku dėvēt avies kailio / piemeniui įsimeilint”. Tokiu pačiu principu paneigiamas inertiskai pozityvus baltos spalvos simoliškumas: „kvepės tavo kailinėliai / panelėms baltoms ant krūtinės / aš Jonas Jonelis / draskysių paneles baltasias”.

Taigi aptariamame eiléraštyje sukuriamas opozicijų kompleksas, išaugęs iš pamatinės vilko – avies priešpriešos, kuri galima suskirstyti į keletą binarinių porų: avytė – vilkelis (sesuo – brolis), vilkas – šunes, brolis – tévai ir broliai (svetimas – savi), giria – bažnyčia, pagoniška – šventa (dieviška), pilka – balta, Jonas Jonelis (vilkas) – panelės. Svarbu pastebėti, kad, išskyrus pirmąją porą, visų porų kairiosios pusės, tradičiai turinčios sudaryti negatyviųjų simbolijų bloką, tekste atstovauja pozitiviosioms reikšmėms (ir atvirkščiai – dešiniosios pusės). Vadinasi, ir pati pagrindinė vilko – avies opozicija subyra, o abi figūros lyg ir nebegali būti priešinamos. Taip atsiranda poetinis paradoksas.

Panašiai konstruojamos ir kitos vilko – avies binarinės poros – teiginiu prieštarauja kitas teiginys, o pastarajam opnuoja trečias : „oi mano avyte / mano likimo sesute”, „oi mano avytéle / aš vilko plėšiko vaikas / aš vilko vilkelio plėšikas / klastūnas ir pasakorius” (P, 17); „békite, vaikeliai, békite, éryčiai / békite nepasibègdami”, „tai aš nutykojau juodą vilkelį / mano avytę sudraskiusi // aš tas vaikelis, aš tas vilkelis / vilko-

lakių ménèséis” (P, 21); „atsivedžiau tave, vilkutį, apsiëriavau” (MKL, 58); „dvidešimt tris ériukus / atsives ji per vieną parą dvidešimt tris kartus / kareivių išniekinta. Neišnyks. Unija jus išgelbės / dvidešimt tris ériukus laižys vilké po kryžiumi (MKL, 140). Galime sutikti su S. Žuko mintimis, jog „V. Bložė ši erdvė domina dėl to, kad čia egzistuoja kita poetinė logika, kuri yra iracionalesnė, laisvesnė lyginant su šiuolaikinio meninio mąstymo dėsniais”.⁹ Tačiau norėtusi paprieštarauti tokiam teiginiu: „Poetui ne tiek svarbi pati tautosakos paulio logika, kiek galimybė laisvai pereiti nuo realistinių vaizdavimo principų prie tautosakinės poetikos ir atvirkščiai”.¹⁰ Kaip tik tautosakos, mitinė logika ir yra tas šaltinis, kuriuo pasinaudojus galima kurti tokią „iracionalią”, paradoksaus turtingą, neretai siurrealistinę poetinę kalbą (ir atsisakyti vyruvusio tautosakos panaudojimo poezijoje kaip stilizavimo, citavimo, tropų imitavimo): „Visos stebuklinės pasakos, mitologinės dainos, daugelis tautinių priežodžių ir posakų yra sudaryti atvirkštine logika – metafora metaforos pabaigoje”; „Mitiniame pasaulyje veikia visiškai kitoks mąstymo ir pasaulio suvokimo būdas, kasdienybės požiūriu – nelogiškas, nerealus ir neįmanomas”.¹¹

Bet Bložės eiléraščių pasaulis taip pat ne visuomet sudėtingas ir painus, kartais loginiai ryšiai tarp priežasties ir pasiekmės né nereikalauja jokio papildomo aiškinimosi. Taip, pavyzdžiu, sukonstruota viena ériuko ir vilkiuko opozicija „Miko Kėdainiškio laiškuose sau pačiam”:

kad tapo nuo to, nuo miltų, nėščia, ir kad atsives
baltaijį avinėlį, atpirkimo ériuką, visų skriaudoms ir atgailai
arba mane, atseit vilkiuką, jeigu pastos
nuo šétono

(MKL, 60)

Kitas dualistinės pasaulio sąrangos motyvas, kuriuo ne kartą pasinaudoja poetas, yra dvynių motyvas. Mitai apie dyvinius daugiau ar mažiau yra žinomi, o dvynių kulto liekanos iki šiol atispindi pasaulio kultūrose. Indoeuropiečių mitologijoje broliai dyvynai (Ašvieniai, Dioskūrai, Jumis) buvo vadinami Dievo sūnumis, dažniausiai veikiančiais išvien žmonių labui. Tačiau laikoma, kad daug archajiškesnės yra tos mitų formos, kuriose ryškus antagonistinis dyvynų charakteris: „vienas brolių priskiriamas prie viso, kas gera ar naudinė, kitas – prie viso, kas bloga ar blogai padaryta”.¹² Dažniausiai vienas brolis siejamas su šviesos, gėrio, dangiškuoju pasauliu, o kitas – tamsos, blogio, požemio sritimi. Mitas apie dyvinius sumišus ir įsiliejus į vėlesniąsias kultūras, ši tema „surišama su žmogaus antrininko tema (arba jo šešlio...)”.¹³

V. P. Bložės poezijoje dyvyniai taip pat žymi dvipolę būti, dualistinę žmogaus prigimtį:

(...) dyvyniai
žaidžia skirtingais žaislais, ir kiemas
pily padalintas ir padalintas
šventorius: ir tas nekantrus
laukimas kažko lig
mirties tartum paukščių

bemiegę ir baltą naktį
tavęs padalinti atskridusią
(...)
(...) O gal jau tu
nebe tas? Gal jau tu
nebe tas? Gal jau svetimas
ir daiktams, kurie ateina
gimtaja kalba, Siamo
dyyniai, o tarp saveš
nesusikalba

(P, 38 – 39)

Šio eilėraščio kontekste išryškėja du binarinių opozicijų aspektai. Pirmas dalijimas apima makropasaulį (kiemas, šventorius), antrasis – mikropasaulį (santykis su pačiu savimi). Poetas šių dviejų sistemų neišskiria, nedaloma visuma yra savame suprantama definicija. Tačiau vykstantis skilio proceso išorinėje erdvėje atispindi vidinėse subjekto būsenose (arba atvirksčiai). Pasaulio vientisumas paryškintas gimtosios kalbos ir Siamo dyvnių figūromis (t. y. aliužija į absolutų identiškumą, besalygišką atpažinimą). Dyvniai, Siamo dyvniai šiuo atveju yra atitinkmo homogeniškos, vienalytės visumos, kurios skilimas suardo natūralią koreliaciją tarp identiškų ar tiesiog neatsiejamų vieno reiškinio pusią. Nedalomą erdvę, ontologiniai ryšiai susietų objektų, dyvnių dalijimas, skėlimas, perskyrimas yra disharmonijos, antagonistinės sąmonės išraiška („medžių šakos trinasi, tarpusavy, dyvňės ir priešai“) (Ž, 40).

Svarbiausių klausimu aktualizuojant šią dyvišką prigimtį tampa antagonistinėje sąmonėje iškilusių prieštaravimų santykis. Subjekto santykis su pačiu savimi. Todėl natūralu, kad sprendimai organizuojami kaip laike išsidėstę dialoginės struktūros:

mes prirakinti prie to, kas mes buvom, ir laisvi nuo to, kas būsim
o kas esam? o kas? valties dugne
išeina jauna mergaitė méniesienoje ir stovi ant tilto
ir laukia gržtančio tévo, brakonieriaus, kurs perskrodžia savo
sąmonę
ji pavirsta į ruko statulą, ji ten stovës ligi ryto
dievo motinai pasivaidentusi, kad išnyktų, vél saulei tekant
kada sugrižta lakštingalos iš tinklu, ir mane kažkas pakelia iš
valties dugno
ir pastato priešais save ir mes apskabiname
tai aš skriaudžiau tave, prikéliau tave, išsiūbavau, nes nesu –
deginami
abu dyvniai, kiek panašūs, kiek nepanašūs
tu méniesienoje, aš tamsoj, aš matomas sau, tu ne
bet tu galingesnis už mane, tu, kuris manęs nė neklausi
kas aš tau? kas tu man?

kokėl mes išsiskyréme? — — — — —
(Ž, 51 – 52)

Cituojamame fragmente ryški budistinės filosofijos įtaka: akcentuojančios karmos dėsnis („prirakinti prie to, kas mes buvom, ir laisvi nuo to, kas būsim“), sąmonės pastangos suvokti pasaulį ir save („o kas esam?“) bei jos paklydimai. Vie-

nu svarbiausiu paklydimu budizme yra laikomas proto tamsumas, užtemimas, kai jis atskiria Tuštumą ir Aiškumą vieną nuo kito: „Mūsų protas atpažista „savają tuštumą“ kaip aš, o tai reiškia, kad Aiškumą patiriame kaip kažką, nuo to aš atskirta, skirtinga. Tas dualistinis padalijimas į aš bei „kažkas kita“ tampa užtemimo aspektu“.¹⁴ Užtemės protas atspindį laiko pačiu objektu, prie jo prisiriša, o tai ir yra kančių, begaliųjų atgimimų rato priežastis. Taip eilėraštyje ryškinamos dvi skilusios sąmonės pusės, paradoksaliai gretinamos dvi galimybės viename: tévas ir brakonierius (mylintis, duodantis pradžią gyvybei ir žudantis, nepaisantis etikos normų), mergaitė ir dievo motina, kuriai ta mergaitė vaidenasi (atpažystame atvirkštinį mitą apie mergelės Marijos vaidinimą), aš ir tu, kuriu vienam priskiriama Saulėta, kitam tamsioji pusė.

Dualistinė sąmonės prigimtis, skylantis „aš“, vidinis konfliktas koncentruojamas iškalbingoje dyvnių figūroje. 10 – asis „Raliavimų“ eilėraštis, sukonstruotas poetinio paradokso būdu, geriausiai ir tiksliausiai iliustruoja dichotominį principą:

augo sodžiuj sūneliai du
abu buvo dyvynukai
kur vieno nebūdavo
kitas jি pavaduodavo
ir pamilo mergaitė vieną iš jų
kurj – pati nežinojo
tie susiginčijo
vienas kitą užmušė
ir kad save krauju nesuteptu
užmuštuoju pasivadino
tačiau mergaitė jau žinojo kurj
ji myléjo

(P, 12 – 13)

„Vélesniosiose dyvnių kulto stadijose dyvnius garbino, tačiau vienas iš jų buvo siejamas su binarinės simbolinės klasifikacijos negatyviaja eile. Dualūs dyvnių simbolai įkūnija dvi poliarines priešybes.“¹⁵ Tačiau šiame Bložės eilėraštyje yra ne tiek priešinama, kiek mėgina viena dengti kitu. Pagrindiniai paradokso *du yra viena* akcentai pateikiami antrajoje ir penktajoje strofose. Jei néra vieno, ji pavaduoja kitas, vadinasi, visada yra, tuštuma negalima. Pasivadinti vienas kito vardu taip pat reiškia susikeitimą vietomis, pavadavimą, dengimą. Paskutinioji strofa dar labiau tankina paradoksą – mergaitė žinojo, kurj myléjo, bet ji nežinojo apie susikeitimą vardais, vadinasi, ji myli ne tą, kurj pažinojo kokiu tai vardu.

Taigi dyvniai V. P. Bložės poezijoje, užimdami ypač svarbią vietą, pirmiausia yra skilusios sąmonės, susidvejinimo (aš ir kitas manyje¹⁶), taip pat neišvengiamos priešybių traukos, koegzistavimo ženklas. Iš tos dualistinės prigimties randasi ir laiskai sau pačiam. Kuriam? Vienas be kito yra neįmanomi: „man be tavęs / kaip tau be manęs / teks žūt, nes be manęs tu esi niekas, kaip ir aš / be tavęs / esu“ (MKL, 145).

Priešybių jungimas į viena dar atviriau pertekiamas „Miko Kėdainiškio laiške sau pačiam“: „dvi mano avelės dyvynės mano melžiamos, kurias / pravardžiavau Marija Magda-

lena, nusitraukė / neperkeltos pievoje, abi vienu lenciūgu / už aerodromo prireštos” (MKL, 28). Bibliniai personažai, dvi skirtingos moterys jungiamos dvynių figūra, avelės metafora. Ir jų jungtis, sujungimas nepertraukiamais saitais („lenciūgu”) taip pat yra ženkliška. Reikia pažymeti, kad principo „du yra viena” (arba viena be kita neįmanoma) ištakos yra daoistinėje filosofijoje, ir lakoniškiausia bei talpiausia jo vizualinė išraiška yra *jan* ir *in* simbolis. Remdamasis priešybų santykiu, „kvantinės fizikos, o vėliau ir viso modernaus mokslo bei gamtos filosofijos pagrindinį postulatą 1927 m. suformulavo kvantinės mechanikos pradininkas danų fizikas Nilsas Boras. „Didžioji Tiesa yra Tiesa, kurios priešybė taip pat yra Didžioji Tiesa”.¹⁷ Apie tiesą galima kalbėti tik tuomet, kai egzistuoja binarinės poros, priešybų santykis. Tiesos néra tuomet, arba ji yra pusiau tiesa, kai regima tik viena reiškinio pusė. Svarbiausia visų struktūrų modelio ašis ir yra dviejų koegzistavimasis viename. Poetas Vytautas P. Bložė, perémęs pagrindinius dzen budistinės pasaulėžiūros principus, jais naudodamasis kuria poetinio pasaulio modelį, nors detalės yra multikultūrinės, įvairių laikų ir civilizacijų archetipai.

PAAIŠKINIMAI:

P – Polifonijos. – Vilnius, 1981.

Ž – Žmonės. – Vilnius, 1984.

MKL – Miko Kédainiškio laiškai sau pačiam ir kiti nežinomi rankraščiai, rasti senų grūvanių mūrinių namų pastogėje. – Vilnius, 1986.

NUORODOS:

1. Žukas S. Tautosaka dabartinėje lietuvių poezyjoje. – Vilnius, 1983. – P. 214.
2. Apie pasąmonėje glūdinčius archetipus kaip universalias psychinių schemų konstantas, aktualizuojamas meno kūriniuose, žr.: Jung K. G. Archetypy kolektivnogo bessoznatelnogo // Jung K. G. Psychologija bessoznatelnogo. – Moskva, 1994. – S. 135–165. – Rusų k.
3. Žukas S. Tautosaka dabartinėje lietuvių poezyjoje. – P. 216.
4. Labiausiai avies figūra akcentuojama vestuvių rituale kaip marčios atributas. Žr.: Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. – Vilnius – Chicago, 1990. – P. 272.
5. Kopalinski W. Słownik symboli. – Warszawa, 1991. – P. 291.
6. Plg.: „Vienas dažniausiai avių apibūdinimų įvairose kalbose yra „ei-nanti”, t. y. daiktas, kuris pats eina, kurio nereikia nešti ar vesti” T. 1. – P. 59; (...) žodis vilkas yra tos pačios kilmės, kaip ir verbas vilkti. Vilko apibūdinimas šios šaknies žodžiu yra palyginti naujas ide. reiškinys. (...) Pradžioje vilkas (resp. jo pirminė forma) buvo pseudonimas („plėšrūnas, grobikas”).” T. 2. – P. 530. Žr.: Karulis K. Latviešu etimologijas vardnica. – Riga, 1992.
7. Kopalinski W. Słownik symboli. – P. 462.
8. Pažymėtina, kad lietuvių mitologijoje vilkas – kartais geležinis vilkas, kartais varinis vilkas sutinkamas iš pirmo žvilgsnio netikėtomis aplinkybėmis: jis yra arba pats meilužis – gundytojas, įkalbinės sereri atsisakyti nuo incestinio gyvenimo su broliu, arba pagalbininkas herojaus, išvykusio ieškoti „panos” arba „karalaitės” svetimoje šalyje ar kitoje karalystėje”. Žr.: Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. – P. 123.
9. Žukas S. Tautosaka dabartinėje lietuvių poezyjoje. – P. 216.
10. Ibid. P. 216 – 217. Plg. kitą nuomonę išskyrimą dėl V. P. Bložės poetinės logikos (M. Martinaičio mintys ir R. Pakalniškio pastauba): „Šitas „aš”, matyt, tyčia yra ironizuojamas, pajuokiamas. Kartais jis tiesiog nei šis, nei tas (...). (...) nelieka nei psichologinių,

nei kokių kitų motyvų”. Žr.: Martinaitis M. Triptikas apie tris // Šiuolaikinės poezijos problemos. – Vilnius, 1977. – P. 367. „Tik kažin ar V. Bložės „žiūrintysis” iš anksto apibrėžtas, „skurdus”, „dažnai dar tyčia sumenkinamas ir kvailinamas”, pasyvus? Savo lyrinį „aš” V. Bložei rūpi praturtinti, išplėsti, o ne paneigti”. Žr.: Pakalniškis R. Lietuviai poema. – Vilnius, 1981. – P. 219.

11. Голосовкер Ю. Логика мифа. – Москва, 1987. – P. 166–167.
12. Мифы народов мира. Энциклопедия. – Москва, 1987. – Т. 1. – P. 174.
13. Ibid. – P. 176.
14. Plg. su viena budistinių maldų: „Savo pačių pasiromy, niekuomet neegzistavusi, / pripažiustum objektu, / Savo sąmonę, dėl nežinojimo, / vadiname „aš”, / Dėl prisirišimo prie dualizmo / klaidžiojame begaliniuose pasikartojančiuose gimimuose.” Žr.: Rinpoche T. Sutry i tantry. Drogi buddyzmu. – Krakow, 1994. – P. 36.
15. Ivanovs V. Pāris un nepāris. – Rīga, 1990. – P. 103 – 104.
16. Dar plg.: „kai supratāi kad kažkas žūri pro ventiliacijos groteles / sienoje, klasēje / supratāi bet netikējai tuo: antras tavo aš, tylintis / šnabždantis, iš pasāmonės”. MKL, 26.
17. Siliņš E. I. Lielo patiesību meklējumi. – Rīga, 1999. – P. 13 – 14.

Dichotomic structures as the key elements of the polyphonic text in the creation of Vytautas P. Bložė

Erika DRUNGYTÉ

Lithuanian poet Vytautas P. Bložė is the most prominent figure in the context of polyphonic poetry. Still, the principles observed by the writer in creating a peculiar and specific model of a poetic world have never been under a thorough study in literary criticism. One aspect – dichotomic structures by the variation of which Bložė is constructing the multisided space of a poem is highlighted in the article. The poet is in search for the references in folklore and mythology, for it is the mythic world outlook that can represent dualistic oppositions as the background of the world structure.

Bložė's most favourite poetic figures are the sheep (the lamb) and the wolf. Both in Lithuanian creation as well as in that of other nations permanent oppositions are commonly maintained by their symbolic meanings. In the creation of Bložė, however, these figures undergo changes in respect to their shapes, semantic meanings, and their functions are usually exchanged. One opposition is covered by the other and the latter – by the third one, every branch constantly intervenes into a different context and thereby a plait of paradoxes is women. It is so close to the mythic logic and the logic of folklore, i.e. reverse logic – a metaphor at the end of the metaphor.

We have highlighted another figure of twins which is of no less importance in the poetry of Bložė. A dualistic conscience, the inner conflict, the problem of the splitting „self” (I and I – that is another) is revealed through it. In this context, however, the twins appear as an echo of the mythic cult of the twins and in addition, the principle of the daoistic philosophy „two are one” (in other words the existence of one with the absence of the other is impossible). Thereby the idea (taken over from the dzen buddhistic world conception) claiming that the core of all structures in the model is, the coexistence of two in one as if is made pure.

Žemaičių Kalvarijos atlaidai

Rita BALKUTĖ

Žemaičių Kalvarijos miestelis, įsikūręs prie Varduvos aukštupio, garsėja Kalvarijos atlaidais, kurie vyksta liepos mėnesį, ir stebuklinguoju Dievo Motinos paveikslu. Pasižiūrėti į šį unikalų reiškinį atvažiavau ir aš, gerokai prieš prasidėdant atlaidams. Jau nuo plento švietė baltutėlė bažnyčia, ant šv. Jono kalno matėsi koplytėlės, vienas prie kito glaudési namai. Miestelis gyveno įprastą gyvenimą. Nužvelgdami atvykėlius, centre stovinavo ir šnekūčiavosi vyrai, jaunimėlis gurkšnojo alų, moteriškės vaikščiojo iš vienos parduotuvėlės į kitą, kurių miestelyje buvo net penkios. Klebono rūpestis buvo koplytėlės. Iki atlaidų kai kurias reikėjo paremontuoti, įstatyti duris ar perdažyti.

Vaikščiojau po miestelį ir mėginau įsivaizduoti, kaip čia viskas pasikeis po kelių dienų, koks gyvenimas čia buvo prieš keletą ir daugiau metų. Norėjosi pakalbinti čia gyvenančius varduvuškius ir išgirsti, kaip keitėsi ne tik Žemaičių Kalvarijų gyvenimas, bet ir patys atlaidai. Proga pasitaikė gana greitai. Netoli kapinaičių pamačiau einančias dvi moterytes. Paskubėjau iš paskos ir prakalbinau. Tai buvo Elena Bušmienė ir Domicelė Vasiliauskienė, puikios pasakotojos, vėliau tapusios mano globėjomis. Sužinojusi, kad esu atvykėlė ir dar niekur neįsikūriau, E. Bušmienė malonai pasiūlė persikraustytį pas ją. Nedidelis jos namelis stovėjo prie pat pirmosios koplytėlės. Įsikūriau verandoje, todėl puikiai galėjau matyti ir jausti visą atlaidų nuotaiką bei eiga.

Istorija

Miestelio istorija prasideda nuo šv. Jono kalno – buvusio piliakalnio Varduvos ir Cedrono upelių santakoje. Pasak padavimų, šį kalną supylę pagony, ant jo jie degindavę aukas (Vaitkevičius V., 1998). Aplink kalną augę miškai, juose žaliavę ažuolai, drevėse bitės nešusios medų, o meškos jų valgiusios. E. Bušmienė pasakojo, kad ant šv. Jono kalno stovėjusi pilis. Toje pilyje gyvenęs stipruolis „dvarionas Gardiens“, turėjęs stebuklingą kardą.

Čia visokių legendų yr buvę. Čia kit kaartą bovo miška, upielis biega, saak, oužuola bov. Čia, saak, nebovo tos Kalvarijos, niek nebov, [tik] upielis biega. Dideliai mede bova, ir tuos medius, driebies bities periej, ir mešks bovos čia. Tas ka-

alns yr supilts. Piliakalnis skaitos kit kaart bov. Čia tuoks bovo dvarions Gardiens. Čia bovo kažkuokia tam švent Jono kaln tuokia pilis anuo, tvirtuovie. Čia toj tvirtuoviej ons, mata, didelia bovo įsitvirtinęs, ons daug kariuomenės turėj. Bet prieš Velykas ton kariuomenę išleido numi atostogų. Tep aš knyguo kažkokiuo skaičiau. Išleid [kariuomenę numei, o], tuo momentu [j] užpuolé priešai, betj prie ano priet negaliejo, bet vis tiek, kad maža kariuomenė [bovo], anon sužeid. Ir ons turiej dar pas savjs septynis vergus. Ir tus vergus buvo nubaudis, [liepęs], kad par mienesj padirbtu anam tuokj kaardą. Septyni verga deiną naktj dirbo pasikeisdami tokj kaardą didelj. Nu tej sarga nepakel to kardo, [o tas Gardiens] ons švaistos kap niek tuo kardu, né už ky. Nu ir su tuo kardu jis atsigyn nuo visų. Ir kap pris Velykas išled tun savo kariuomenę nume atostogų, ano sužeid ton dvariuoną Gardieną. Kap ano sužeidé, tadu ans, matai, miiré, ir [jam] j karst idleji ton ano kaardą. Ir saak: „Kas Vélinių naaktj pamatis šveiselę (Vélinių naktis, žina, po Visų šventųjų yra Vélinių naktis), tas paliks didvyris, dideliai silocius bus. E. Bušmiené. LKAR 91(22), LKAG 363(31).

Galbūt šio „dvariono“ garbei ilgą laiką kaimas buvo vadinas Gardais. Žemaičių Kalvarijos kaip miestelio istorija prasidėda nuo tada, kai Gardų žemes LDK didysis kunigaičišis Vy-

Šv. Jono kalno koplyčia.

Žemaičių Kalvarijos bažnyčia per atlaidus papuošta baltais kaspinais.

tautas užrašė Žemaičių vyskupui. Apie 1593 metus ant šv. Jono kalno buvo pastatyta medinė koplyčia. Taip buvo užgesinta ugnis, ir senosios pagoniškos tradicijos susimaišė su naujomis – krikščioniškomis. 1637 metais vyskupas Jurgis Tiškevičius į Gardus pasikvietė dominikonus. Šiam ordinui pavedė parapiją ir davė žemės. Dominikonai garsėjo mokytumu, gebėjimu įtaigiai skelbtį Dievo žodį, daug dėmesio skyré lšganytojo kančios apmąstymui. Vyskupas, kviesdamas šį ordiną, matyt, buvo apsisprendęs Garduose steigti Kryžiaus kelio stotis – Kalvarijas. Jis pats apvaikščiojo kalnus, išmatavo atstumus tarp koplyčių vietų, pabarstė takus iš Jeruzalės parvezta šventa žeme. 1642 m. pastatytas vienuolyno pastatas ir visos 19 koply-

čių. Vyskupas Gardus pavadino Naujaja Jeruzale, bet šis pavadinimas neprigijo. Žmonės ją vadino paprasčiausiai Kalvarija, o kad nesumaišyti jos su kitomis, oficialiai pridūrė – Žemaičių. Iš Liublino dominikonų vienuolyno atvežė Šv. Kryžiaus relikviją, kurią 1649 07 04 jnešė į Švč. Mergelės Marijos Apsilančiuko bažnyčią (Visos vienuoliujos, 2001).

Garduose pastačius bažnyčią, tévas Petras iš Romos atvežė Švč. Mergelės Marijos su kūdikiu paveikslą. Laikomas vienuolyne, paveikslas „pasireiškė stebuklais“, ir, perkélus jį į bažnyčios didžių altorių, imtas garbinti. 1643 m. surašytas stebuklų protokolas, kuriuo paveikslas oficialiai paskelbtas stebuklingu (Vaišnora J., 1958).

Atlaidai

Birželio 30 d., šeštadienį, prieš atlaidus, sujudo visas miestelis: vieni vežė šieną, kiti grébstė sudžiūvusių žolę, lapus, šlavinėjosi, dažė tvoras, namuose ruošė patalus ir laukė atvažiuojant giminį.

E. Bušmienė su nostalgija prisimena, kad visas miestelis laukdavo ne tik atlaidų, bet ir melstis atvažiuojančių žmonių. Giminaičiai ir atvykėliai pasklisdavo po miestelį ir gyvendavo dvi tris dienas, o kartais visą savaitę.

Atvažiuodavo rusų laikais [prekybininkai] su palapiniems ir užsiimdavo veitas. [Žmonių privažiuos daugybė ir] juk kas kuokį turiej kambarielj, kuokį paliepi, visumet pataisus luovas, ir visur bus pilna [žmonių]. Vuo! O dabar to nebrek. Atvažiuou su mašinoms [ir išvažiuoja tą pačią dieną]. Kas et [kalnus], kas meldas, žinuoma, kas nemeldas, pavakščiuo diel idomumo. Iš visų kraštų atvažiou: ir iš Latvijuos, ir iš Estijos. I cigunga atvažiou, cigunga labai meldas, nu, cha cha cha. Tuokia vietuovie. Dabar prasideda mums viel kap festivalis kuoks. E. Bušmienė. LKAR 91(20), LKAG 363(27).

Bendra pakili nuotaika, atlaidai, pokalbiai prie vakarienės stalо taip visus suartindavo, kad išsiskirdavo artimesni nei giminės. Sakoma, kad atlaidų metu suvažiuodavo ir sueidavo

nuo 20 000 iki 30 000 maldininkų (Kviklys B., 1991), o per visą atlaidų laiką (07 02 – 07 12) Žemaičių Kalvarijoje apsilankydavo 150–200 tūkstančių žmonių (Vaitkevičius V., 1998). 2001 metais per septynias dienas éjo nuo 5 iki 15 grupių po 50–150 žmonių. Dalis žmonių vaikščiojo po 2, po 5 žmones.

Dabar žmonių tiek, kiek jūroje lašas. Tarybiniais laikais žmonės per prievertą poulé, nors koplyčios uždaros buvo. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.7).

Bet pri ruso daugiau važiou, bou. Va! Daugiau! Dabar y mažiau. I kuniga tu patj saak. Ir mes patys matuom, kad y mažiau. E. Bušmienė. LKAR 91(20), LKAG 363(27).

Senieji Žemaičių Kalvarijos miestelio gyventojai prisimena Smetonas laiką, tarybinių metų atlaidus. Žmonės į atlaidus eitavo pésčiomis, suvažiuodavo vežimais. Palei visą Varduvą boluodavo vežimų ienos, ūkininkai virdavo sriubas. Į šventę atsiveždavo bačką alaus, kiaulės

Maldininkų grupė, einanti Kalvariją kalnus su muzikantais.

Jaunimo ir pranciškonų piligriminė kelionė iš Kretingos.

kumpj ir kitų valgių. Per atlaidus į miestelio aikštę atvažiuodavo cirkas, žvėrynas.

Žmonės kit kaart į Žemaičių Kalvarijas suvažiuos su furmankom, vežimais, o ne su mašinom. Per atlaidus vežimų būdavo tiek, kad kito nuspaus. J atlaidus žmonės atsiveš bačką alaus, kiaulės kumpj atsiveš. Ir Smetonos, ir sovietų laikais Kalvarijos būdavo 12 dienų, ir visom dienom buvo žmonių. E. Bušmienė. LKAR 91(98), LKAG 363(27).

Palei upes bovo palapinės, ir ūkininkai virdavo sriubas. J atlaidus atvažiuodavo cirkai, žvėryns būdavo. Žmonių buvo tiek, kad šioką dieną gatve nepareitumėte, o kalnai sukados pro kito, lenkdavos, ir lenkdavos visas dvylikai dienų. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.4).

Prieš gerą dešimt metų iš rajonų ar miestų į atlaidus atveždavo autobusai, o dabar beveik visi suvažiuoja mašinomis. Mašinų eilės nusidriekia keliose gatvelėse. Kai kurie miestelio gyventojai už 5 litų mokesčių savo kiemus išnuomoja mašinoms sustatyti.

Prieš atlaidus koplytėlės, bažnyčia papuošiamos vainikais, gėlėmis, kaspinais. Kažkada tai buvo netoli koplyčių gyvenančių žmonių darbas. Jie ne tik puošė, bet ir prižiūrėjo, tvarė jas visų atlaidų metu. Dabar koplytėles puošia klebono paskirtos parapijos.

Seniau vainikelius pindavo tie, kas gyvena arčiau koplyčios. Dabar koplyčias puošia parapijos. K. Augustinienė. LKAR 91(98), 365(12.2).

Sovietų laikais dar viena koplytėlių „puošmena“ buvo milicininkai. Jie ne tik stebėjo įvykius, bet ir draudžiavo eiti į koplyčias. Senieji gyventojai pasakojo, kad ne kartą žmonės „šturmui imdavo“ koplyčias, prasiverždavo pro „stribukų“ eiles, įmesdavo juos į Cedrono upelį.

Sovietų laikais prie koplyčių stovėdavo stribukai. Kai atlaidai buvo draudžiami, žmonės plėš koplyčias, eis po prievertą. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(27.7).

Prie Cedrono upelio sustodavo stribuka, draugovinė ir nepraleisdavo eiti žmonių į kalnus, tai vyrai versdavo juos į upę ir sakydavo: „Čia Kristus krito, eikit ir jūs“. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.7).

Į Žemaičių Kalvariją žmonės eidavo procesijomis, nešdami kryžių, vėliavas. Einant buvo giedamos šventos giesmės. Šiek tiek už miestelio, prie tam specialiai pastatytų ir papuoštų vartų („bromų“) laukdavo pasipuošę miestelio gyventojai ir, susilieję į vieną procesiją, eidavo į bažnyčią.

Parapijos ateidavo į Žemaičių Kalvarijas su procesijom, pasitikdavo jas prie bromų. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.1).

2001 m. liepos 1–osios ryta užplūdo garsai, lydėjė per visus atlaidus: čiulbėjo paukščiai, šlamėjo medžių lapai, skambėjo atlaidinės giesmės, triūbos. Septynias dienas miestelis grojo ir giedojo, nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro. Visą dieną giesmių garsai tai prisiartindavo, tai vėl nutoldavo, tai trumpam nutildavo, bet greitai ir vėl atsirasdavo.

Kiekvieną rytą, dar prieš mišias, vaikščioti Kalvarijų kalnų išeidavo nedidelės grupelės po 2–6 žmones.

Žemaičių Kalvarija yr jau iš sena pagarbinta, tej kalna, gražios tos koplyčios yra. En žmuonies kalnus. E. Bušmienė. LKAR 91(20), LKAG 363(27).

Ir tą sekmadienio ryta, plonais balseliais giedodamos, į Kalvarijas išėjo dvi moterėlės. Jos buvo sportiškai apsirengusios, ant galvų užsidėjusios nertas skrybėlaitės. Šiek tiek vė-

Stebuklingasis Šv. Marijos su kūdikiu paveikslas.

Tikintieji eina keliais apie altorių su stebuklinguoju šv. Marijos paveikslu.

Moteris su lazdele eina keliais apie stebuklingajį šv. Marijos paveikslą.

liau giedodama praėjo šeimyna – vyras, žmona ir du jų vaikai. Kiek vėliau kelią po Kalvarijas pradėjo jaunas kunigėlis su sutana ir keliais berniukais.

Pirmąsias atlaidų mišias aukojo vyskupas. Po mišių apie 100 žmonių išėjo į Kalvarijų kalnus. Priekyje vyskupas neše monstranciją, už jo éjo giedotojai. Nuotaika buvo pakili, švietė saulė. Netrukus pradėjo lašnoti, ir atrodė, kad Dievas išgirdo maldas ir palaimino susirinkusiuosius. Lietus didéjo, giedotojai émë giedoti giesmes greičiau, visi pradėjo sparčiau eiti. Prie koplyčių kalbamos maldos sutrumpéjo per pusę. Atrodé, kad nieks nenoréjo sudaryti nepatogumo vyskupui.

Paskutinę atlaidų dieną visi nuo pat ryto lauké atvažiuojant kardinolo. Jį sutiko su pompastika. Daug kam buvo svarbu kartu su aukščiausiuoju bažnyčios vadovu apmastyti Kristaus kančią, vaikščioti Kalvarijas, išgyventi atlaidų jausmą. Dauguma kardinolo lauké šventoriuje, sveikino jį lenkdamiesi. Kardinalas aukojo mišias, o po jų visi išsiliejo į didžiąją procesiją su véliauomis, dūdomis, giedotojais. Palydėjęs savo „avis“ iki trečiosios koplyčios, kardinolas išėdo į savo automobilį ir išskubéjo svarbesniais reikalais. Tikintieji liko it musę kandę. Gal šiuolaikiniams dvasininkams atlaidų išgyvenimas kartu su viasis yra perdaug nereikšmingas dalykas? Dvasininkai klysta, jei mano, kad daugelio dalykų, daromų dėl akių, nepastebi tikintieji. Visas miestelis žinojo, kad Žemaičių Kalvarijos klebonas kiekvieną rytą, kai dar tik bunda miestelis, eina Kalvarijas ir galbūt tai daro ne dėl to, kad kas nors jį pamatytu.

Tiek dvasininkai, tiek ir paprasti žmonės skirtingai išgyveno atlaidus: vieniems tai buvo gera proga išprašyti iš Dievo nuodėmių atleidimo ir malonių, jie éjo susikaupę, nuoširdžiai išgyvendami Kristaus kančios kelią; kiti tai daré iš tradicijos, nes nuo amžių taip daré jų seneliai ir tėvai; grupės gale paprastai eidavo labai dalykinės moterys ir vyrai su ijjungtais „mobiliakais“, tvarkydami labai svarbius žemiškus reikalus; porelėms buvo gera proga pasivaikščioti po kalnelius susika-

binus už rankučių, pasišnekučiuoti ir pakrizonti iš vos tipenancijų bobučių ar lazdelémis besiramščiuojančių luošių.

Démesj patrauké ir kelių vienuolių grupė. Apie bažnyčią jie éjo keliais, giedojo giesmes ir neše sunkų didelj kryžių. Už jų keliais éjo kelios moterys, apsirengusios tautiniais drabužiais. Šis ižvirkis gal ir nebūtų toks keistas, jei ne vienas dalykas: kiek vėliau ar net kitą dieną man pasirodė, kad vienas iš vienuolių vaikšto apsirengęs paprastais languotais marškinėliais. Kas tai? Nauja meldimosi forma dėl kančios ar dėl akių?

Senieji Žemaičių Kalvarijos gyventojai kalbėjo, kad seniau ne tik daug daugiau žmonių suvažiuodavę, bet melsdavęsi žmonės nuoširdžiai ir sąziningiai, maldos buvo ilgesnės, o giesmės buvusios kur kas šventesnės.

Aš esu gimus 1919 m. Aš kūdikėlis buvau, as čia gimus ir augus, ir, tamsta, žinok, naktimis eidavo Žemaičių Kalvarijos kalnus. Kap pradės nuo vienuolikos eiti su žvakiems gieduodam i kalnus. O čia dabar atbėga... Ir kožnoj koplytéléj buvo kalnai parodyti. Ar penkeri, ar treji, ar dveji. Ir visi meldés suklaupę. Dabar, tamsta, jeik, né kalnai parodyti, tą knygelę bar bar bar bar... po nauju. Ne tie, kiti buvo, šventieji kalnai. Žmonės tikéjo! O dabar kas?! Maldininkė. LKAR 91(88), LKAG 422(16).

Kalnų melodijos buvo tos pačios, bet prie kiekvienos koplyčios kiek skirta poterių, tiek kalbédavom, o dabar visai nebkalb poterių prie koplyčios. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.5).

Pagal seną Žemaitijoje gyvuojančią tradiciją, kalnai buvo lankomi kartu su giesmininkais ir muzikantais, kurie giedojo ir grojo triūbom.

Visais laikais žmonės kalnus éjo su triūbom. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.9).

Dauguma parapijų į atlaidus atvažiavo su savais, senaisiais muzikantais ir giedotojais. Jų grojime ir giedojime girdé-

jos gaidelių, einančių iš senosios muzikavimo tradicijos: savitas ritmas, „patjsavima“ ir dar kažkas, kas traukė klausą. Bet ne visos grupės turėjo savus muzikantus. Tos, kurios buvo atvažiavusios iš kitų Lietuvos vietų, éjo tik giedodamos, o kitos samdė muzikantus. Jie „triūbavo“ jau visai kitaip. Iš toli ateinantys garsai labiau priminé žygiuojančių pionierių būrį nei Kalvarijas einančius maldininkus.

Kaip tikri karžygiai–užkariautojai į atlaidus atžygiavo jaunieji piligrimai iš Kretingos. Priekyje jie nešési iš pagaliukų sukaltus kryžius, véliavas su užrašais „Jézus“, į abi puses nukreiptą megafoną. Pritardami gitaromis, jaunieji piligrimai skandavo giesmes, skirtas Jézui. Megafonas slopino natūralius balsus, ir gale einantys tiesiog šnekučiavosi ir vangiai atkartodavo antrą giesmų dalį. Jaunieji piligrimai ne tik nešési naujus atributus, bet ir naują atlaidų idéją. Pasak dalyvių, šio atgailos žygio tema – „Permalda viamas už tévų nuodémės“. Susirengusieji į atgailos žygį trokšta savo santi kių su tévais bei artimaisiais išgydymo, nori išmokti save ir kitus žmones priimti tokius, kokie jie yra (Bažnyčios žinios, 2001). Senojoje gi Žemaičių Kalvarijos tradicijoje svarbiausia buvo padékoti Dievui už gautas per metus malones, pasimelsti ir paprašyti palaimos, pagalbos ir kūno sveikatos.

Kalvarijose žmonés prašo malonių dėl sveikatos, dėl šeimos. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.10).

Meldžiaus, prašiau Dievo, kad galéčiau turéti savo namelius, ir nusipirkau štai šitą savo lūšnelę. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(31).

Kristus Nazarietis su apžadais atlaidų pradžioje.

Apžadai prie stebuklingojo šv. Marijos paveikslas.

Stebuklingasis Dievo motinos paveikslas ir Kristus Nazarietis. Apžadai

Patraukiau į bažnyčią. Bažnyčios durys buvo papuoštos ažuolų ir gélių vainikais, vidus kvepejo ką tik plautomis grindimis, nuo bažnyčios vidurio kabéjo balti kaspinai. Centriniai altoriai raudono aksomo fone švietė stebuklingasis šv. Mergelės Marijos su kūdikiu paveikslas.

Kiekviena atlaidų diena buvo kam nors skirta: buvo meldžiamasi už tévus, už mokslo žmones, už ligonių ir t.t. Tris penkis kartus per dieną bažnyčioje buvo laikomos mišios. Atrodé, kad maldos nenutrūksta visą dieną: tarp mišių buvo giedamos giesmės, kalbamos litanijos. Senos, vos bepa-

einančios senutės ir seneliai, sunkesni ligoniai su ramentais ar pasiremdami lazdomis, nebepajégiantys išvaikšioti Kalvarijų kalnų lauke, éjo juos bažnyčioje. Kartu su tévais ir sese, pasirémęs ant ramentų, éjo jaunas, gal kokiu penkiolikos metų berniukas; vežimelyje anūkė vežé senelę; visai sena, sulinkusi močiutė, jau nebegalinti né paeiti, sédėjo suole ir kartu su einančiom nuo vienos stoties prie kitos senuciukėm apgiedojo sunkų Kristaus kančios kelią. Visi su viltimi tikéjosi palengvinti sunkią savo dalį.

Svarbiausia vieta, nuo kurios prasidėdavo tikinčiųjų maldavimai, buvo stebuklingasis šv. Mergelės Marijos su kūdikiu paveikslas. Visą dieną apie

Apžadai prie stebuklingojo šv. Marijos paveikslas: akys iš auksinių žiedų ant skardelės – tévų, kurių dukrai sugr̄ojo regėjimas, auka.

Tikintieji meldžiasi ir prašo malonių bei sveikatos prie Kristaus Nazariečio statulos.
Stebuklingosios Kristaus Nazariečio statulos kojos, aprištos apžadais: juostelėmis ir kaspinais.

centrinj altoriu keliais su maldomis éjo žmonës. Eilé aplink altoriu beveik niekada nenutrükdavo: kartais eidavo vienas, du, penki žmonës, o prieš mišias susidarydavo nenutrükstantis ratas.

R. B. Pasakoja, kad Žemaičių Kalvarijoje žmonës išsigydo visokias li-gas? I.U. Aš kap jauna buvau, maža dar, maam susirgs, aš apie altoriu apeis, pasimelsu ir mon mamytė išgys. Ar čia tuoks sutapims, ar tep yr. I. Ulbaité. LKAR 91(55), LKAG 365(14).

Kad išsiprašytų iš Dievo malonių, išgytų, žmonës darydavo apžadus: nuoširdžiai melsdavosi, eidavo keliais apie šv. Mergelę Marijos stebuklin-gajį paveikslą, pasižadédavo Dievui ką nors padaryti (kiekvieną dieną su-kalbėti tam tikrą skaičių poterių, eiti Kalvarijų kalnus, kiekvienais metais lankytis atlaiduose ir pan.) ir duodavo aukų.

Žemaičių Kalvarijoje sveikatos žmonës prašo ir daro jžadus. Maldininkė. LKAR 91(98), 422(22).

Apžadai: kalba poterius ir prašo, kad Dievas pagydytų. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(55).

R. B. O kaip reikia pasižadėti, kad kas nors išspildytų? A.A. Nu apsižadiek, kad aš už tuon, už tuon, Dieve, aš nuorū išvakščiot kalnus, muon padiek kuoki viskuon. Daug yr tokių pa-sakų, nežinau, ne pasakų, aš esu labai tikinti. A. Alminienė. LKAR 91(1), LKAG 362(6).

Pagrindinis dalykas, ką turėjo malonių prašantis žmogus padaryti, tai išpildyti apžadus, t.y. atlikti tai, ką jis buvo pažadėjęs Dievui. Jei žmogus nepildyda apžadą, jį ištikdavo dukart, tri-skart, septynis kartus sunkesnė nelaimė.

Apžadus reikia išpildyt. I. Ulbaitė. LKAR 91(98), 365(36).

Maldininkai aukodavo nemažas pinigų sumas, Smetonas laikais atveždavo jaučių, karvių.

E. B. [Žmogus] atvež didelę sumą pinigu iš Vilniaus [Žemaičių] Kalvariją pralaikyt. Čia

Aukos prie Kristaus Nazariečio statulos: austi rankšluosčiai, žvakės.

didele aukas kitą kartą dous. Smetonas laikas čia liob veš jautius, karves. Ten polverks toks bov, davia žmuoniems valgyt' veltou biedniems. Bet dabar jau... R. B. Vietoj pinigų aukojo? E. B. Je. E. Bušmienė. LKAR 91(20), LKAG 363(27).

Kiekvienas auką duodavo pagal savo galimybes ir svarbą. Kartais buvo aukojami dirbiniai iš brangiųjų metalų. Už altoriaus ant purpurinio audeklo kabo votumai – brangūs dirbiniai iš aukso ar sidabro: širdys, kojos, akys, galvos, žmogaus kūnai ir kt. Tai išgijusių ir gavusių Dievo malonę žmonių aukos. Tie, kas išsigydė širdj, kabino širdj, kam nustojo skaudėti

Prie Kristaus Nazariečio statulos.

koją, iš sidabro ar aukso nukaldavo koją. Čia taip pat kabo gintarinių, perlinių ar paprasto stikliuko karolių. Dažnai tokius karolius kabindavo žmonės, išsigydę gerklę.

R. B. Kodėl Žemaičių Kalvarija laikoma stebuklinga vieta? Z. B. Nu mata, stebuklinga diel to, kad čia yra šv. Marijos paveikslas. Jis bovo ar dominikuonų (...) Nu ir [jie] pajuto, [kad tas paveikslas yr stebuklingas]. Kad kažkuoks bruoliuks, jis ten bovo ar vienuolis ir tą paveikslą turiej, jis ten melsdavuos [ir nuo to jis pasidarė dideliai stebuklingas]. [Paskui] ar tai pranciškuona, ar dominikuona padavanuojo Kalvarijos bažnyčiai. Reiškia, žmuonies daug važiava, visuokią apžadų [darė]. Yr daug nukabineta tų [apžadų]: veins runkelę, kits kuojelę, kits širdelę prikabin. R. B. Dėl ko? Z. B. Nu reišk: jegu krepus diel širdeis, muon geriau, ons kabin [širdj]. Padarydavuo net iš aukso arba paauskoudavuo ten blykelę, išvaizdą [širdeis] padarydavuo. L. Brazdeikis. LKAR 91(34), LKAG 364(9).

Kai kurie votumai turi savo istorijas. Kai kuriuos iš jų pamena senieji Žemaičių Kalvarijos miestelio gyventojai. Ant purpurinio paveiksllo ant ovalios skardelės, padarytos iš auksinių žiedų, kabo porelė akių. Pamaldi moterėlė Cinnavičienė E. Bušmienei papasakojo, kad šias akytes pakabino tėvai, dėkodami šv. Mergelei Marijai už savo dukters pagijimą. Mergaitė, buvusi akla, po apžadų Žemaičių Kalvarijoje praregėjo.

E. B. Ir dar vein stebuklą aš jums pasakysiu. Mes liob priš atlaidus, priš Velykas šveitem pas Mariją [buvusius votumus]. Ir tuokia yr sidabrinie lentelie ir dvi akeles bovo, ir prisegams bovo, pri Marijos pakabinta bovo. Dvi akeles. Ir anei bovo Amerikoje teij žmuonies, ir mergelie aniemis gimie akla. Ir ta mergelie jau bovo 6–7 metelių: „Mamyte,

Kristaus Nazariečio statula su apžadais.

„Miesto vartų“ koplyčia. Kristus, nešantis kryžių.

„Miesto vartų” koplyčia. Apžadai ant stebuklingojo kryžiaus: rankšluostis ir kaspinai.

„Miesto vartų” koplyčios stebuklingasis kryžius. Moteris nuo stebuklingojo kryžiaus skuta gabalėlius. Ant kryžiaus užrišti apžadai: rankšluostis ir kaspinai.

„Miesto vartų” koplyčios stebuklingasis kryžius. Nuo kryžiaus nuskustas ir nešiojamas gabaliukas saugo nuo nelaimių.

tu monis nuvežk j Žemaičių Kalvariją, – saak [ana]. Anei, matai, iš Lietuvos bovo, tun Žemaičių Kalvariją minavoj, kad stebuklinga veita. Saaka: „Mamyt, – saaka, – tu nuvežk j Kalvarijas, rasi aš pamatysi, kur Marija ta yr”. Tie téva saak: „Kun tu matysi, kad tu esi nelaiminga apsigimus, – saak, – tu nebamatysi saulelés”. Saak: „Gal matysi, kad mon saulelė šild jakeles”. Nu i gera. Apsižadieja anie: iš ton auksinių žeidų padirbt [akeles, jei anu dukrelé praregijes]. Jau kap aniemis [kas norintas] apsireikš, nebžinau, to nebatsimenu. Abudu šliūbaunus žeidus padirb iakeles, jdiej on sidabrinés lentelés tokios, ketvirtainiška lentelie bov, ir tos dvi akelies bov. Kap anei padirb, ir jie atvažiava.

Aš musentas negimus buvau tais metas. Nebžinau, kokiais metas, kad mon pasakoj Cinavičiené, aš ten gyvenau. An Kalvarijuos davatkelié bovo, saké, kad aš mažutelé buvau, an buvo 20 metų senesnė [už mani].

Kad aš maža buvau, saka, atvažiav tej žmuonies iš Ameriks. To mergelę vežé anos kit kaart iš Sedos. Kit kaart iš Sedos pasiims purmanką, su arkliu atvažiuos, nebovo mašiną. Ir ta vaaks per penkis kilometrus pamaté Kalvarij. Tuokios kaliederkos bovo kit kaart. Daba anuos bažnyčiuo tebier. Ir to mergelie pasodino tuo kalederkuo, vuo tep gražiai bovo papuošta mergelie, ir klebonas per pamokslą sakinė ape on ta ta. Vo ta Cinavičien bovo jauna mergelie ir girdiejo tą pamuokslą. „Kokiej, – saaka, – stebuklai, – saak, – štie atvažiav tieva ir ta mergelie praregiejis, – saak, – iš sava auksinių žeidų, sak, – jidéj akeles ton lentel, ir ta mergel praregiej”. Tokie stebukla.

Kit kaart stebuklų daugiau bovo. Dabar ka žmuonies suvelnie, kad tų stebuklų berasi. (...) E. Bušmiené. LKAR 91(21), LKAG 363(28).

Prieš didžiasias šventes, atlaidus, kryžiai, žvakidės, šv. Marijos paveikslas, taip pat votumai būdavo kruopščiai bližginami. E. Bušmiené gerai pažinojo visus bažnyčios dirbinius. Ne tik ji, bet ir kiti senieji gyventojai paskojo, kad po karo ir keletą kartų vėliau bažnyčia buvo apvogta. Kai kuriuos auksinius ir sidabrinius dirbinius išsinešę kunigai, kitus pagrobę vagys.

E. B. Priš atlaidus, prieš Velykas més liob šveisem liktuorius ir visos tuos žeidus. Tén tų žeidų bovo daug. Anei sarašą turiej, nežinau, kiek anoten bou. Visuokios špilgielés bovo auksinies ir kitos sidabrinés. Dabar yr išvogti, nebie visuokių švintųjų. Daug žeidelių bovo. Taip gražia paemsem, nušveisem [akeles, širdeles, kojeles, kryželius]. Patomsé [šeitė] ir auksas bažnyčiuo, ir didieje kryžie. E. Bušmiené. LKAR 91(21), LKAG 363(28).

Z. B. [Žemaičių Kalvarijos bažnyčio] čia buvo apiplėšima tarybinias laikas. Tus kur brungiuosius [votumus iš aukso, sidabro] nuvuogie, nurinka. Anu mažiau biera. R. B. Jei taip padaro, tai tam žmogui blogai būna? Z. B. Dievas atlygins kiekvienam, pakol kas mes da nematom, kad tiems yr bloga. Anei pasédéj, išéj, fermą gava, né nedirba. Viskas komunistų sujungta [yra]. Kontorą nusipirkो ne tej, kurej dirba. O mes

visi špygą gavuo, ypatingai senieji žmuonies, visi nupliešti palek. L. Brazdeikis. LKAR 91(35), 364(10).

Pasak J. Vaišnoros, 1936 metais prie stebuklingojo paveikslėlės buvę 82 votumai – kojos, rankos, širdys, akys (Vaišnora J., 1958). Po centrinio altoriaus rekonstrukcijos votumai, kabejė prie stebuklingojo paveikslėlės, buvo perkelti ir pakabinti galinėje bažnyčios sienoje, už altoriaus. 2001 metais ant dviejų purpurinių audeklų kabojo 139 metaliniai ir gintariniai votumai (širdys, kojos, akys, rankos, žmogaus kūnas, kryželis), 15 gintarinių, perlinių ir paprastų karolių, 6 rožančiai.

2001-aisias metais žmonės daugiausia aukojo pinigus. Specialiai tam paskirti kunigai rašė į sasiuvinį ir ėmė aukas mišioms už žmonių ir gyvulių sveikatą, už mirusiuosius. Dažniausiai žmonės aukojo po 5, 10, 20 litų. Prie altoriaus „Šventoji šeimyna“ pasimeldę, palikdavo po 2–3 žvakutes, kurias pirkdavo čia pat turgelyje. Ant altoriaus buvo palikta rožančiai, šventieji paveikslukai. Zakristijonas kas pusvalandį surinkdavo ten paliktas žvakes ir nunešdavo į zakristiją.

Daugiausia aukų buvo dedama prie Kristaus Nazariečio statulos. Ši statula stovi dešinėje bažnyčios pusėje, navoje, pridengtoje užuolaidėlėmis, netoli šoninio altoriaus. Čia Kristus pavaizduotas surištomis rankomis, per juosmenį ir per petį perjuostas raudonu už nugaras krentančiu audeklu. Netoli statulos stovėjo aukų dėžutė. Kad maldininkai galėtų pasiekti Kristaus kojas, padėtos kopetėlės iš keturių laiptelių, prie statulos buvo pamerkta gėlių.

Prie Kristaus Nazarensko žmonies prašo malonių.
Z. Brazdeikis. LKAR 91(98), 364(26).

Dėl sveikatos apsižada prie Jezaus Nazarensko.
I. Ulbaitė. LKAR 91(98), 365(20.2).

Koplytėlė prie Jurkaus prūdo, kuriame prausiamas veidas, plaunamos kojos ir kitos skaudamas kūno dalys.

Apeigos prie Jurkaus prūdo: maldininkai prausia akis, rankas, kojas ir kitas skaudamas kūno dalis.

Per visus atlaidus prie Kristaus Nazariečio statulos buriavosi daugybė žmonių: jie meldėsi, aukojo žvakes, pinigus, austus rankšluosčius, atlasi nius ir kaproninius kaspinus, nertas juosteles. Pinigus déjo į aukų dėžutę, žvakes palikdavo prie Kristaus kojų, kaspinus užrišdavo ant kurios nors Kristaus kūno dalies: galvos, peties, kojų, per kelius, pečius. Rankšluosčiu buvo perjuostas Kristaus pusiaujas ir petys. Kiekvieną kartą po nedidelio laiko tarpo atėjės į bažnyčią galėjai pamatyti vis naujai pririštą kaspiną ar rankšluostį. Buvės beveik nuogas atlaidų pradžioje, jų gale Kristus Nazariečis tapo „apsirengęs“ kaspinais, rankšluosčiais, raišteliais. Šitaip žmonės stengési Kristui palikti savo skausmus, negalias, nelaimes: kam skaudėjo galva, užrišdavo kaspinėlių ant galvos, kam skaudėjo pusiaujas, rišo rankšluostį ant pusiaujo, kam skaudėjo kelius, stengési aprišti kelius.

Kam skauda rankas, galvą, kojas, apsižada ir riš ant Kristaus Nazarensko. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(54.11).

Prie Jézaus Nazariečio žmonės apsižada: jei skauda galvą, apriša Jézui galvą, jei pusiau, apriša pusiau. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(29).

Nors statula „rengési“ tyliai, nepastebimai, tačiau keletą ligonių, prašančių Kristaus pagalbos,

Kristus su apžadais: juostelėmis, kaspinais, rožančiais, škaplieriais koplyčioje „Rotušėje”

teko pamatyti. Prie statulos priėjo sena močiutė. Ji ilgai kažko ieškojo savo sename, mažame rankinuke. Močiutė išsitraukė nedidelę 1 cm pločio ir apie 30 cm ilgio nertą juostelę (tokiu galima nusipirkti bet kurioje siūlų parduotuvėje) ir rožančių. Persižegnojusi ji atsiklaupė ir susikaupusi, žiūrėdama į Kristų Nazarietį, ilgai meldėsi, kalbėjo rožančių. Pabaigusi melstis, ji pasilipėjo ant laiptelių ir palinko prie Kristaus kojos piršto. Ant didžiojo kairės kojos piršto užrišo rankoje laikytą juostelę, pabučiavo ir paglostė jo koją, nusilenkė, išsitraukė keletą litų ir jmetė į aukų déžutę. Nusilenkė ir nuėjo.

Kitą kartą atėjo jauna, gal kokių dvidešimt dvejų metų mergina. Ji persižegnojo, sukalbėjo keletą poterių, atsistojo ant laiptelių ir užrišo rusvą kaproninį kaspiną Kristui Nazariečiui ant kairiojo peties. Į aukų déžutę idėjo pinigų ir nuėjo.

Beveik visi prie statulos atėjė žmonės ne tik meldėsi, bet ir bučiavo Kristui kojas. Dauguma stengėsi paliesti tą Kristaus statulos vietą, kurią kuno dalį jiems skaudėjo. Pasilipėjusi moteris patrynė žemiau kelio esančią koją ir po to patrynė savają. Kartais statulą tiesiog paglostydavo, pabučiuodavo rankas, kelius, pirštus.

Atlaidų pabaigoje Kristus Nazarietis, apkaišytas kaspinais, atrodė lyg gyvas, atėjės pas žmones pašiimių jų ligų ir nelaimių. Kaunietė, pasipiktinus ka-

binamomis juostelėmis, kaspinais ir rankšluosčiais, bambėjo: „Kas čia per nesamonė! Skudurus į bažnyčią nešal!” Sekmadienį vakare, po paskutinių mišių visi „skudura” buvo nurišti, liko tik iki juodumo nubučiuoti Kristaus kojų pirštai.

Kita vieta, kur ligoniai stengėsi palikti savo ligas, buvo bažnyčioje prie jėjimo akmens duobutėje esantis ir persižegnojimui skirtas šventas vanduo. Šiuo vandeniu kai kurie ligoniai taip pat tepė skaudamas vietas.

R. B. O dėl sveikatos stebuklų esate patyrusi? E. G. Esu patyrus, esu patyrus. Tokios mon runkos bovo. Šita piršto nesulenkaiau, mon piršta bov tokie šta vis. Vo tas vondou kur yr švēsts, kur stou, kur žmones žegnojasi, tas ronkas patrinsiu ir po tris „Sveika, Marija” sukalbiesiu ir dabar jau pirštus sulenk. Tep nesulen, bet jau sulenk. O pirm nesulenkaiau. (...) R. B. Ten, kur bažnyčioj vanduo stovi prie jėjimo, kad pašlapinus persižegnotų? E. G. Je, je, kur žmuonies žegnuojas. Ten akmou yr kur švēsts vandou kur stou. Liob patrynt tas ronkas ir po tris „Sveika Marija” sukalbiesiu. Dékou Dievou, pirštelius sulenk dabar ir karvę pamelž. [O pirmaj] aš nesulenkaiau piršts. V. Gevešienė. LKAR 91(86), LKAG 422(6).

Bažnyčios šventoriuje stovi šulinys. Sakoma, kad toje vietoje tryškės šventas šaltinis (Šliavas J., 1978). Per atlaidus žmonės gérė iš jo vandenį, dauguma jų plovėsi akis, kojas.

Išvaikščioti Kalvarijos kalnus reiškia taip pat gauti Dievo malonių. Sakoma, kad jei Žemaičių Kalvarijoje tris kartus per atlaidus išeisi kalnus, Dievas atleis visas nuodėmes ir priims į savo karalystę.

Miestelio gyventojai pasakojo, kad tévas buvo pasižadėjęs: jei jo sūnus pasveiks, jis per atlaidus išnešios savo nemažą sūnų po Kalvarijos kalnus ant rankų. Sūnus pasveiko, ir tévas, pildydamas savo pažadą, visas Kalvarijas nešé vaiką ant rankų.

Apmąstydam i apgiedodami Kristaus kančią, jie tarytum ją išgyvena ir tuo pačiu apvalo nuo kančios ar ligų savo kūną.

Paminkliukas „Kristus meldžiasi alyvų sode”, šventoriuje pastatytas žmogaus, išsigelbėjusio iš kalėjimo.

Ubagai.

Stebuklingais Žemaičių Kalvarijoje yra laikomas Cedrono upelis, šešta koplyčia, koplyčia „Miesto vartai“, Jurkaus prūdas. Apžadus daro ir prie kai kurių kitų koplyčių.

Leidžiantis nuo šv. Jono kalno, penktos koplyčios link, teka Cedrono upelis – nedidelis Varduvos upelio intakas. Jis yra laikomas stebuklingu todėl, kad, pagal Bibliją, į Cedrono upelį buvo ištumtas Jėzus.

Cedrono upelis yr stebuklingas. Cedrono upely Kristų jmetė į upę ir veizėjo, kokio gilumo bus upė, tai ten yr stebuklinga veita. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(27.11); Z. Butkutė LKAR 91(98), 362(17), LKAR 91(98), 364(80.2).

Cedruone, prūde žmonės prausiasi, bet aš netikiu. Žemaičių Kalvarijos gyventoja. LKAR 91(98), 364(4).

Giedodami giesmes maldininkai, nusileidę nuo šv. Jono kalno, brenda per upę, prausia akis, kojas, kelius, galvą ir kitas skaudamas vietas.

R. B. Kodėl tas Cedrono upelis yra stebuklingas? A. A. O Cedrono upelis [yr stebuklingas], kad Kristus buvo jmestas, skaituos, j to upę ir su lenciūgas vél traukie, virviem iš to upelio, giesmie tokia yr. R. B. Ar geria tą vandenj, ar prausias? A. A. Praustis prausias žmuonies. R. B. O dėl ko prausias? A. A. Iš pagarbos. Kad neskaudėtų kojas, kad kon ir viskas. Važioun prašyt maluonies Dievuo, Dievuo sveikatos. Katr artei, mažai ivertin kas, o iš toli ein net kelias ein verkdams. Y tokia veina šeima, atsineš kryžių ir visus visus septynis kilometrus išein kelias. A. Alminienė. LKAR 91(1), LKAG 362(6).

Iš toliau atvažiavusios grupės, ypač einančios su kungiais, dažniausiai nebrenda per upelį, nesiprausia, o tiesiai tilteliu, nutiestu per upelį, eina prie penktosios koplyčios.

Už penktosios koplyčios kelias veda į Žvirgždo kalną. Ant jo stovi šeštoji koplyčia. Prie jos gydomi dantys. Ši koplyčia laikoma stebuklinga, nes, pasak Biblijos, kareivai, vedamai Kristų pas Aną, smogė jam per veidą ir išmušė dantis.

Akmenėliai, surinkti prie koplyčios, nuima dantų skausmą.

Prie šeštos koplyčios kareivai išmušo Kristui dontis, ten žmonės apsižada ir renka akmenelius, kad duntis skauda. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(27.10).

Kad duntis skaud, žmuonis apsižad, ein kelias prie šeštos koplyčios „Pas Aną“. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(65).

K. Augustinienė pasakojo, kaip ji prie šeštos koplyčios taip pat išsigydė skaudamą dantį. Kai jai pradėjo skaudėti dantį, ji nuėjo prie koplyčios, tris kartus apéjo keliais ir sukalbėjo poterius. Nuo to karto jai daugiau neskaudėjo dantys.

R. B. Ar jums teko ko nors prašyti vaikščiojant po Žemaičių Kavarijos kalnus? K. A. Šita šeštuoji koplyč kur yr [stebuklinga], diel duntų. [Aš jauna būdama] éjau aplink koplyčią kelias. Tris kaart éjau, poterius kalbėjau, meldeus, ir nuo to kaart mon išbir vis dunts, bet né vein skausmo neturiejau. Skausm neturiejau. R. B. O jums skaudėjo duntys? K. A. Mon duntis skaudėj, nui. R. B. Seniai tai pripažind? K. A. Jau seniai.

Išmaldos prašanti moteris.

R. B. O prie tos koplyčios padeda dėl duntų skaudėjimo? K. A. Nu an yr nu duntų kažkokia tokia, nemok aš paaiškint kap ten y. Dėl duntų aš žinau, kad rek kelias ait'. K. Augustinienė. LKAR 91(2), LKAG 362(11).

Z. Brazdeikio senelis taip pat prie šeštosios koplyčios išsigydė skaudamus dantis. Senelis gyveno gerokai toliau už Žemaičių Kalvarijos. Jam taip suskaudo dantis, kad jis né neprisimena, kaip su apatiniais lininiais baltiniu atsidūrė prie koplyčios. Jis ne tik apie koplyčią apéjo keliais, nuoširdžiai meldėsi ir prašė Dievo pagalbos, bet ir uždėjo akmenukus ant skaudamo danties – apsižadėjo. Kai praéjo skausmas, jis suprato, kad jo malda buvo išklausyta.

Z. B. [Šeštuoji koplyčia yra stebuklinga] diel dantų. Kit kaart mon sienielis teik duntų skaudieji [ir atieji jis į Kalvariją]. Jis gyveno Sarapų kaimelyje [netoli Gadūnavo]. Gadūnavas yra tai keturiolika kilometrų maždaug. Kit kaart tuki paprasti lininiai drabužiai buvo, su tas savo apatinias baltinias kap apéja ape koplyč, praej tas skausmas, pajut, kad su naktinias tas baltinius. Paskui jau keliaavo numeji. R. B. O ką darė, tik apéjo kelias? Z. B. Ej kelias, tus akmenukus déj pri duntų – toki apsižadiejima. R. B. O kas yra apsižadiejimai, ką tai reiškia?

Z. B. Nu, apsižadiejims yr toks: Viešpatie, kad gelbétum. Nu ano, reišk, pajut, kad ano malda išklausyt', praej tas didesu skausmus ir žmuogus jau patenkints. R. B. Atėjo per atlaidus ar ne per atlaidus? Z. B. O aš negaliu pasakyti. R. B. Ėjo keliais ir meldės? Kiek kartų reikia apeit'? Z. B. Čia žmogaus viskas su Dievaliu yr surišts tikiejimas. Z. Brazdeikis. LKAR 91(33), LKAG 364(2).

2001-aisiais metais atlaidų metų daugelis žmonių prie kopolyčios rinko akmenukus. A. Alminienė pasakojo, kad surinktus akmenukus žmonės pasideda į garbingą vietą ir saugo, tikėdamiesi suskaudus dančiu jais trinti.

R. B. Kokias ligas žmonės gydos Žemaičių Kalvarijoje? A. A. Šeštuo vietuo a kur dantis išsimušo. Šeštuo vietuo tas didelis kalns kur yr. Pasakuo, kad ten Kristus išsimušo dantis ir žmuonis visuomet ten renkas akmenukus, ten nešas, garbinguo veituo [deda]. R. B. Dėl ko renka? A. A. Kad dantis neskaudiety. R. B. O ką daro su tais akmenukais? A. A. Patrin, sukalb a po „Sveika Marija”, a kon, ir viskon. A. Alminienė. LKAR 91(1), LKAG 362(6).

Maldininkė iš Gegrėnų pasakojo, kad jos mama prie šeštosių kopolyčios išsigydė naują kaulą. Ji patrynė keistai išau-gusi kaulą žemėmis nuo kopolyčios, ir jis prapuolė.

Prie šeštos kopolyčios mama apsižadėjo, patrynė žemėmis ir išsigydė naują kaulą. Maldininkė iš Gegrėnų k. LKAR 91(98), 367(1).

Kopolyčioje „Miesto vartai“ stovi statula „Kristus, nešantis kryžių“. Kristaus nešamas kryžius yra padarytas iš ažuolo. Jis laikomas stebuklingu, nes yra pašventintas. Stebuklingais laikomi ir kiti du ant sienų kabantys ažuoliniai kryžiai. Pasakojama, kad nupjauto kryžiaus gabaliukais krapštomi skaudantys dantys, jais trinamos skaudamos vietas, juos nešioja piniginėse ar laiko mašinoje, kad apsaugot nuo nelaimių kelyje.

„Miesto vartuos“ Kristus neša kryžių. To Kristaus kryžiaus jau néra, yr uždėtas kitas, jis pašventintas. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(27.13).

„Miesto vartų“ kopolyčios kryžius – stebuklingas: su gaba-

liukais, nuo kryžiaus žmonės trina skaudamas vietas. Z. Bututė. LKAR 91(98), 364(80.4).

Medžio gabalėlis iš „Miesto vartų“ kopolyčios padeda kaip Agotos gabalėlis. Žmonės laiko jį mašinoje. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422 (66).

Ties kopolyčia „Miesto vartai“: kunigas saké, kad kas mègsta keliones, galima pasiimti kryžių – palaimą kelionėse. Maldininkė. LKAR 91(98), 422 (21).

Žmonės dažnai pabrėžia, kad padeda ne pats kryžiaus gabaliukas, o tikėjimas. Pasakojama, kad kartą ūkininkas paprašės berno parnešti kryžiaus gabaliuką. Jis pamiršės ir atneše paskutęs dišliaus. Ūkininkas, patrynės skaudamą vietą kryžiaus gabaliuku, pasveikęs, nes labai tikėjės.

Bernas ūkininku atnešé ne šventinto kryžiaus, o paskutęs dišliaus, ir tas pasveiko. LKAR 91(98), 422(27.14).

„Miesto vartų“ kopolyčia atlaidų metu buvo papuošta labiau nei kitos: kryžius, kurj nešé Kristus, buvo apipintas žolynais,

Ubagai šventoriuje.

Ubagas prie kopolyčios „Rotušėje“.

nuo lubų sienų link buvo pakabinti raudoni kaspainai. Šią kopolyčią, skirtingai nei kitas, buvo galima pereiti kiaurai. Dauguma žmonių stengési pereiti per kopolyčios vidurį, paliesti kryžių. Palietę kryžių, jie paliesdavo ir skaudamą vietą. Baigus melstis prie kopolyčios, žmonės stengési atsipjauti nors nedidelj ant sienos kabancio ar Kristaus nešamo kryžiaus gabaliuką.

Kelias j šešioliktą kopolyčią eina pro Jurkaus prūdą. Šalia jo stovi rožančiais apkabinėtasis kopolytstulpis. Daugelis tiki, kad prūdo vanduo taip pat yra stebuklingas, todėl dauguma žmonių jame prausiasi rankas, kojas, kaklą, akis, galvą ir kitas skaudamas kūno vietas. Nusiprausę maldininkai pabučiuoja kopolytstulpį ir tėsia Kristaus kančios kelionę.

Prūdo prie penkioliktos kopolyčios vanduo padeda ligoms. A. Čekanauskas. LKAR 91(98), 362(25.3).

Žemaičių Kalvarijoje yra prūdas, kuriamo žmones prausiasi, jei serga. Aš ploviausi prū-

de kojas ir pasijutau geriau. Vaitkienė. LKAR 91(98), 364(68).

Prūdo vandens gydomosios savybės vertinamos prieštaringai. Daugelis senųjų miestelio gyventojų abejoja jo veiksmingumu ir vertina skeptiškai, bet atlaidų metu žmonės ne tik prausėsi šiuo vandeniu, bet ir pylėsi į buteliukus.

Prie prūdo žmogų sveiku doro tikiejims, o ne tas vanduo. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(27.12).

Ne prūdas, o įsitikinimis, tikiejims gydo. Z. Brazdeikis. LKAR 91(98), 364(8).

Netikiu, kad prūdo vanduo padeda. D. Vasiliauskienė. LKAR 91(98), 422(67).

Manau, kad prūdo vanduo, kuriuo vi si žmonės gydos, nėra geras. V. Gevezienė. LKAR 91(98), 422(11).

Atlaidų turgus: parduodamos šv. Marijos statulėlęs.

Atlaidų turgus: parduodami saldainiai.

Atlaidų turgus: parduodami pyragai.

Kitose koplyčiose žmonės taip pat daro apžadus, nors jos nėra tokios populiaros. Koplyčioje „Rotušė“ ant sienų kabodu paveikslai. Prie šių paveikslų tikintieji stengiasi prisiliesti. Kairėje pusėje, kampe stovi nedidelė Kristaus statulėlė, apsiausta raudonu apsiaustu. Kristaus rankos apkabinėtos šilkiniiais ir kaproniniais kaspinais, rožančiais, škaplieriais. Prie jo kojų per atlaidus kažkas paliko maišelį, kuriame buvo sudėtos 1 ir 2 centų monetos.

Ivairių, kartais net brangių daiktų buvo palikta ir kitose koplyčiose. Tryliktoje koplyčioje visai vakare ant langelio, po kuriuo yra padėti šventi koplyčios daiktai, mačiau padėtus du auksinius auskariukus.

Pastaraisiais metais akmenukus žmonės pradėjo rinkti ir prie koplyčios, liaudyme vadintinos Kryžauninke.

Prie Kryžauninkės žmonės renk akmenėlius, trina su jais kur skauda. E. Bušmienė. LKAR 91(98), 422(27.15).

Ne vienas žmogus, išvaikščiojęs kalnus, gauna Dievo palaimą ir malonių, išgyja. Apie vieną stebuklingą pagijimą pa-

pasakojo E. Bušmienė. Vieną kartą pas ją atėjo nakvoti moteris. Ji pasakojo, kad jos sūnus sirgo nepagydoma liga. Kai gydytojai jai liepę eiti ruoštis šermenims, netikėtai ji susitiko keistą moterį, kuri patarusi grįžti prie tikėjimo, prie Dievo ir apsižadėti Žemaičių Kalvarijoje. Ji paklausė netikėtai atsiraodusios ir netikėtai pradingusios moters. Nuo to momento jos sūnus pradėjo sveikti, ir ji į Žemaičių Kalvariją atvažiavo prašyti Dievo pagalbos savo sūnui. Moteris visus kalnus išvaikščiojo kelias. Nepagydoma liga sigręs sūnus pasveiko ir po metų pats su tėvais atvažiavo į Žemaičių Kalvariją.

E.B. Atvažiavo tokia moterelė. Aš buvau šviežiai nusipirkus ton lūšnelę. Straina tuokia muoteriška, pasipoušus. An saka: „Priimk nakvot“. Aš sakau: „Neturiu kur paguldyt’ jumis“. Saak: „Aš un lovos persédésiu, – saak, – mon nieko nerrek. Mon, – saak, – toks atvejis buvis. Ved su vyru turiejom [viską], – saka, – rajono viršininku buvo vyrs. [Tada] mašinos nieks neturėjo lengvosios, tik aš veina teturiejau. Ved su vyru turiejom 15 metų sūnų (an Šiauliuos gyven), – saka. – [Sūnus

sunkiai susirgo ir] pasake daktaras, kad nepagydis nei Maskvuo, nei Amerikuo [tavo vaiks]". Anam liežiuvis buvo iščiysis lig žandikaulio, saak, visoj respublikoj vienas tokia liga sigo. Priej tas gals, [daktara] saaka: „Ruoškes laidotuviem...” Nu, saaka, nuejau nusipirkti, kap mada buvo, verši, pjaus vieršieną, nebuvo mada kokius kotlietus taisyt'. Nu va. I saak: „Nuvejau, nusipirkau ton verši, ons karst nusipirkt nuvažiavo, aš en tokiu mažu takeliu tiesiau par peivą,– saaka,– tokia moterele pasivij po taką”. Saak: „Močiutel, pasitruak, aš noriu praeit”. „Nu ko tu, dukrele, verki?” Saaka: „Kap aš neverksiu,– saak,– mana sūnus bengas 15 metų, liguoninėj daba”. „Tava sūnus išgis, bet gržk,– saaka,– atgal prie tikiejimo,– saaka,– esi atšalus”. Aš tep nustebau, saak, tep... Saak, nebžinu né kun anai besakyti”. „Melskis,– saaka.– Kalvariju bus atlaida už dviejų savaičių,– saak,– ir atsivežk sūnų,– saaka,– išvesk dyvilika kalnų, išvedžiok, kad išvaikčiot, ir tava sūnus išgis”.

Paéjau, atsisukau, pavežéjau, kap tu čia atroda [moterele]. [Gal] aš tau drabužių dousiu, žiūriu, saaka, nebie anos.

mirčių tep pasikeit, pageriej, o gal,– saak,– išgis”. Nu ir, saaka, už trijų dienų parseivežém tą sūnų. Jau vyrs viršininku didžiausiu buvo Šiauliūs, ir aš, saak, dirbau, partine buvau ir, saaka, nu senelės buvau išmokus poterius kalbét. Bet kokius nemokėjau, tik persižegnot atsiminiau. I, saaka, bemoku, kai pradėjau galvot’. Ir ana atvažiavo, tun sūnų nesivežé Kalvarijon [tik pati su vyru atvažiavo]. Tada on parėjo, [išvakščiojus kalnus] atsiklaupus ir mums keliom pasakoj, ašaros reidėj. Ir tas sūnus pagij. Vo tik tas apžadas! Ir mon vyrs nuvej, pasake: „Norit laikykit, norit nelaikykit, bet,– sako,– aš dabar tik jtkėjau, kai mano sūnus pagijo”. Niekas nieko neatsaké, nieks nieko nesaké, nutyléj. Ir ontra met mateu unt šventorių ton vaikiel’ 15 metų besivedžiuojo. Nedrjsau prieit paklaust’ E. Bušmienė. LKAR 91(7), 363(3).

Žemaičių Kalvarijoje apsižadédavo ne tik dėl sveikatos. Bažnyčios šventoriuje stovi paminkliukas „Kristus meldžiasi Alyvu sode”. Jį pastatė žmogus, kuriam grėsé 10 metų kalėjimo. Jis susapnavo keistą sapną: jei pastatys Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje altoriuką, ištrūks iš kalėjimo. Netrukus po to jis buvo

Atlaidų turgus: moteris, pardavinėjanti pačios įdainuotas šventas giesmes.

Atlaidų turguje: keistuolis dainininkas, vaidinantis savo dainų siužetus. Kad būtų vaizdingiau, apsirengia dainų herojų drabužiais, pavyzdžiu, lietuviu didvyriu, su kalaviju ir skydu kovojančiu su priesais.

paleistas iš kalėjimo ir, atvažiavęs į Žemaičių Kalvariją, jis iš paslėptų pinigų atsidėkodamas pastatė paminkliuką.

E. B. Pasku vél [buvo tokia istorija]: žmogus atvažiavo [Žemaičių Kalvarijon]. Ans šventoriuje pastatė [paminkliuką], „Kristus meldžiasi alyvu daržieily”. R. B. O kodėl tas žmogus pastatė paminkliuką? E. B. Tas žmuogus atvažiavo į Kalvariją nežinau kokiaisiai metais, ar 1949, ar 1950, ar 1951, ar 1952 metais. Uns buvo nusižingės didelia priš rusus, ir ano paémé į Šiaulių kalėjimą. Ir ons veiniap, saak, būktai nekalts. „O žinau, kad aš kalts, muon nutvéré su banditas, aš nešiau banditams valgyt ir aš papuoliau”. Nu i, saaka, paém muni kalėjimn. I tam kalėjime anam tep priš aušrą, anam tep sapne apsisapnau, kad tu tai pareisi, [tik] melskis pri Žemaičių Kalvarijos, bažnyčiuo pastatyk da veina altorių, mes padiesem tau iš čia iš[trūkti], išgelbésiam mes tavi.

Šeštoji koplyčia

Kristus su apžadų juostelėmis šeštojoje koplyčioje „Pas Aną”.

Kap anam besapnuojant jen saargs. Ir aną pasikvietė pri durų tas saargs. Saaka: „Tu,— saaka,— nekeisk žodžio. Aš girdiejau, — tas saargs saak,— tave paleis, būktai nekalta paémj tave yr,— saaka,— tas viršininkas on tavęs,— saak,— gerą akį tur”. Nu ir ano paem tuoju rytmetį tardyt’. „Nu,— saaka,— matyt nekalts yr žmuogus, nu,— saaka,— atleisk, kad čia pabuvai”. Bet ons ir išbou muset ar metus, ar dvejus tam kalėjime. Nu i paled, i, saaka, aš nepasitikiu, stoviu pri vartų i nežinau ar per vaartus eit’ ar net’. Tas saargs sakus: „Tik ek greičiau laauk nu tą vartų, čia nestovék,— saak,— nežinia kokios mintys anam gal,— saak,— šokt”. Ir tas saargs užstoj už mani. Ir tas saargs, matyt, tikuntis bovo, kad saaka: „Kai nuvažiuosi į Žemaičių Kalvariją, pasimelsk ir už munii”. Bet juk ons nežinoj, kad ans važius. Bet iš kur ans galėj žinot’, tas saargs?

Nu ir ons saaka, aš paravažiavau į savo numus saak, žmona, saak, netikiej, kad aš esu gyvs. O aš turiejaus pasikavojęs savo turto biški. Nu ir tas santaupas, kur buvom pasisilepę, radom, saak, žmuona sliepies irgi kad ons buvo paimtis į kalėjimą, bet paskiau jau aną atleido. Nu ir aš atvažiavau altuorių čia pastatyti. Didelius pinigus tas žmuogus atsivežęs bovo. Bet apveiziej, kad néér kor pastatyti altoriaus, bet pastatysiems „Alyvų daržielį”. Ir ons paskiau kokius penks metus bovo atvažiavęs į Kalvariją.

Nu ir atvažiau tas [žmuogus į Žemaičių Kalvariją]. Čia bovo Tamašauskas taís metas klebonas, anei veiziej, veiziej, statyti ton altorių nebovo kur, pastatie an šventuoriaus [paminklelį „Kristas meldžiasi alyvų sode”]. (...) E. Bušmienė. LKAR 91(19), 363(253).

Stebuklai

Ne vienas žmogus Žemaičių Kalvarijoje laukdavo Dievo buvimo toje vietoje ženklą – stebuklą. Žmonės stebėjo stebuklingąjį šv. Marijos paveikslą, koplyčias, dangų virš Kalvarijos ir sulaukdavo stebuklų: virš bažnyčios nušvisdavo rau-

donas kryžius, šv. Marija būdavo tai linksma, tai liūdna arba nušvisdavo keista šviesa. I. Ulbaitė sakė: „Anksčiau stebuklų daugiau buvo, nes žmonės labiau tikėjo” (LKAG 365(20.1)).

R. B. Ką žmonės Žemaičių Kalvarijoje pasakoja apie stebuklus? E. B. Nu stebuklų aš nemačiau. Bet kits matė, kad unt bažnyčios buvo kryžius toks raudons. Žmonės kryžių matė per atlaidus. Kits matė vakara un dangaus tokį šveisį atšvaistą. Paskiau švent Jono koplyčiuo matė moterį nakties čésy [šv. Mariją]. Daug kas ją matė. Nu va tep: tikiejims svek dara, aš tep jums pasakysiu. Tik tikiet rek. Aš nežinau, nesu mačius, bet žmuonies pasakoj. E. Bušmienė. LKAR 91(3,93), LKAG 362(14), LKAG 422 (38).

Paskui sakė, ar iš dungaus, ar iš ménuli blieka kaži koki bovo ir ašmušė kaži kuokį atšvitulį. Bet paskiau ir laikraščius rašė, viskun, bet paskiau klebons sakė, kad neteisybė. Vo kad tikros stebuklo [Žemaičių Kalvarijuo] nier bovi. Žemaičių Kalvarijos gyventoja. LKAR 91(30), LKAG 364(1).

V. Gevešienė pasakojo, kad vieną dieną, kai ji meldėsi bažnyčioje, netikėtai stebuklingasis šv. Marijos paveikslas blykstelėjo nepaprasta šviesa.

R. B. Žmonės apžadus daro Žemaičių Kalvarijo? V. G. Dar, dar, visko daar. Kad šv. Marija stebuklinga yr. Vein kaart sekmadienj dein, meldous jéjus tep akeles nuleidus, né verkiav, né niek, nebovo né žvakelés, tik blioik kap su blicu kap paveikslou tokia šveisa prašveitie. Antrą kartą blūkt apentas. Vis teik koki nuors stebukla pasiruodie. R. B. Dar kartą papasakokite. V. G. Nu mata, aš meldous atsisiedus suoli, klaupkuos, meldous, kelios moteriškelés, tuščia bažnyčia. Tik tep pakéliau akis in to Marija, tikta blūkt tokia šveisa kap blicas. Ne tep Marija apšveitė, bet tep pro šalj. Ontrą kartą meldos tep galvelę nuleidus, blūkt apnetas ir daugiau nebmateu. Tep kap paveikslouji blica, tokia šveisa bovo. Dar pasižvalgiau, ar

ne koks fotografis, ar nepaveikslouja, niekam niek, né gyvos dvasios, tušti bažnyčia. R. B. O ką tai reiškia? V.G. Nu tai stebuklus parodė kokius nors tai Marija vis teik. Aš esu tikonti iš pat jaunystés (...) V. Gevešienė. LKAR 91(85), LKAG 422(5).

D. Vasiliauskienė ne kartą yra mačiusi, kaip švč. Mergelės Marijos veidas keisdavosi: kartais ji būdavo linksma ir šypsodavosi, kartais liudna ir nusiminusi.

Netoli šv. Jono koplyčios gyvenantys žmonės pasakojo matę nepaprastą švesą koplyčios bokštelyje. Pirmoji švesą bokštelyje pamatė Vaitkienė. Vaitkų šeima gyvena šv. Jono kalno papédėje. Vėlų rudens vakarą Vaitkienė pažvelgė į koplytėlę ir viename bokšteli langelyje pamatė švesą, o už jos lyg ir šv. Marijos statulą. Švesa skrido ilgai, todėl ji pasižūrėti stebuklo pakvietė ir savo kaimynus. Subėgė kaimynai stebėjosi, kas tai galėtų būti. Kai švesa ir šv. Marija dingo, kelios moterys nuėjo pasižūrėti, ar kas nebus uždegės kokio prožektoriaus, bet apieškojusios visą kalną, nieko nerado. Papasakojo kunigui, bet jis iš tokij stebuklų tik pasišaipė.

R. B. Ar stebuklų yra buvę Žemaičių Kalvarijoje? V. Nu kartą matiem tokią kaip Marijos statulą, matiem. Nu va tep matiem tuokią švesą. Paskiau moteriškos éj un kalno [žiūriet kas ten galéj būt']. Medes buvo užaugę. Šveisa bovo, tep kap Marijos statula atruodie mums. Bet tik tep garantuot negalem aiškiai. Un kalno buvo. Mes čia stuoviejom tuo vejtu, paskiau moterys palip un kalno – nieko nematyteis. Didelia ménuso šveis bovo. Tep visi matiem. R. B. Per atlaidus matéte? V. Ne, ne, ne. Tas buvo lapkričio ménuso ar gruod. Nu tuoks šveisulys bov. O kun mes dabar kad tep garantuot reikiet, negalem. Bet matiem, matiem. Daba yr užaugę tei mede, o ten kur buokštiels, ta tuokia veinam langely. Ne pirmam, bet tam šuoni. Visas tas lungelis bovo šveisus. O ménuso buvo pilnatis, ménuso toks šveitie didelis čia. Gal tas ménuso kur pamačij. R. B. Naktis jau buvo? Kaip pasirodė, taip greitai ir nunyko ar ilgai stovėjo? V. Da stovėjo tep ilgai. Da mes čia i kaimynus pavadinom, stebijuom, žiūrijom. I paskiau da pamačiau, da žiūrijuom, žiūrijuom i paskui tep iš šalies pükšt, tep ir užtemo, pasibaigė. Tai tokj vaizdą matiem. O gal tas méneseilis... R. B. O kaip paaiškinti tokj dalyką? V. Nu kažin kaip. Aš nežinau. Vaitkienė. LKAR 91(50), LKAG 364(72).

E. Bušmienė prisiminė ir vieną visai kuriozišką atvejį, kai ji, tikėdamasi sulaukti stebuklo, vieną dieną ji pamatė. Prisiminusi legendą apie dvarioną Gardą, ji vis stebėdavo šv. Jono kalną, ar nepamatys ant jo stebuklingojo kardo šviesos, kuri padarys ją „didelia siluočia“. Vieną vakarą po darbų ji sėdėjo ant suoliuko ir žvelgė į kalną. Netikėtai virš koplyčios nušvito šviesa. Ji su nerimu laukė, kas bus toliau, ar iš ten sklinda ta stebuklingoji šviesa? Jos nusivylimas buvo didelis, kai iš už koplyčios bokšto išlindo ménulio pilnatis.

E. B., Ir kas Vélinių naaktj kas pamatis šveiselę (žina, po Visų šventųjų yra Vélinių naktis), tas paliks didvyris, didelia siločius bus." Vo mon tep pasitaikė. Visada Kalvarijoje bovo didelia daug žmuonių. Pas mani gyven dar tuokie klierika ten didiuojo troboj. Anei čia pavakščioj, nuvėj gult, aš atsisiedau an suolelio, laukiu dar to rankliavo pridirbt, veižiu – švento Jono kalni (i tokj plyši kažkap paveizėjau, tokj mede užaugi), šveiselię jau kils, kils, kils šveisele. Nu [misnu], jau aš būsiu siluočiu. Pagalvuoju, kap to legendą bovau skaitius. I par pat koplyčs virš pradiego ménuso kylt'. Nusispoviau, nuéjau gult'. Sakau, o šita būsiu siluočiu. O par teik metų nepasitaikė, kad ménuso pilns botom per koplyčią. O

Maldininkai apie bažnyčią neša kryžių.
Šventasis šaltinis bažnyčios šventoriuje, dabar – šulinys.

R. Balkutė su puikia pasakotoja E. Bušmienė iš Žemaičių Kalvarijos.
Ritos Balkutės nuotr. 2001 07 02–07

tuomet par pat koplyč pradiej tekiet, pradiej kilt' tas ménuo. Sakau, nu man nereikėj né Vélinių naktj, mata, šveiselé yr, daba aš siluočius būsiu. Bet muset né veinam nepasitaik tokia laimé. E. Bušmienė. LKAR 91(22), LKAG 363(31).

Ubagai

Neatsiejama visų atlaidų dalis yra ubagai. Žemaičių Kalvarijoje daugiausia ubagų sédėjo šventoriuje. Netoli koplyčių sédėjo po vieną, kartais po kelis ubagėlius. „Dislokacijos“ vietos ubagai nekeisdavo. Ubagauti éjo ir seni, ir jauni vyrai ir moterys, vaikai. Vieni su savim turéjo visą mantą, kiti buvo vietiniai „chroniukai“, dar kiti – atklydë keistuoliai.

Šventoriuje sédėjo moteris žalia palaidinuke. Atrodé, kad ji nepraleidžia progos „padaryti gramej“, gal todél buvo užsimaukšlinusi skarelę ir nelabai noréjo, kad ją kas nors pažintų ar kalbintų. Visiems ji rodé savo užsirožiusią koją. Šalia jos su ištiesta ranka sédėjo paauglys berniukas, jos sūnus.

Kai kurios ubagėlés karštą vasaros dieną buvo susirengusios ant savęs viską, ką turéjo, o šalia jų buvo juodi polietileniniai maišeliai su likusia manta. Visus linksmino ubagélė su „rütų vainikeliu“. Po kalnus ji vaikščiojo aukštai iškélusi kryžių – šakutę. Véliau ant tos pačios šakutės atsidûré bandelė su dešrele.

Šventoriuje sédėjo jaunas gražus vyras. Jis, pasiémës maldaknygę, garsiai skaité litanijas ir maldas, kojas buvo užklojës stora antklode. J „darbą“ buvo atéjusi ir jo žmona. Ji sédėjo čia pat tarp žmonių. Jie pasikeisdami „dirbo“ visą dieną. Tarpuse tarpi mišių jų „guolis–užklotas“ keistai pup sodavo vidury šventoriaus, laukdamas šeimininkų.

Netoli koplyčios „Rotušéje“ sédėjo berankis senelis su lazda. Prie dvyluktosios koplyčios stovéjo moteris su vaiku vežimelyje. Pro šalj éjusi moteris pradéjo ją plüsti ir liepë pasitraukti, nes daranti gédą visam miesteliui.

Kartais tarp ubagų kildavo barniai. Sunku buvo suprasti, dël ko jie barasi, bet pasikoneveikę jie toliau sédédavo ir laukdavo savo daliés. Vakare, pasibaigus paskutinémoms mišioms, jaunesni ubagai buriuodavo-

si, aptarinédavo dienos jvykius, krizendami eida vo pulkeliais ir kažkur prapuldavo. Šiuos ubagus vadino pavaksaliais, nes, sako, kad jie po atlaidų eidavo baliavoti.

R. B. Ar tik dori žmonés suvažiuoja per atlaidus? E. B. Visuokie. Ir balti, ir juodi. Kits vogt atvažiuoj, kits melstis atvažiuoj. Visokie žmonies. R. B. Ubagų daug suvažiuoja? E. B. Nu daba mažai. Jau seni yr mirę, senų jau mažai. R. B. Tie ubagai iš tikrujų iš biednystés eina? E.B. Ne, ne. Ten yr pavaksaliai. Po vaksaliu vadinami. Anei po atlaidų po vaksaliu eis baliavot', anei baliavo. Kap tam susikuore naktj, dein anei meldas. E. Bušmienė. LKAR 91(11), LKAG 363(7).

Kai kurios vyresnés ubagélés ir ubagai miegoti eidavo į bažnyčią. E. Bušmienė prisimena, kad ir seniau daugelis ubagų visą naktj miegodavo bažnyčioje. Neapsikentusi, kad jie ilgai miega ir doro bažnyčioje netvarką, ji iškrésdavo visokiausią išdaigą. Kad greičiau pažadintų ir iškrapšytų ubagus iš bažnyčios, E. Bušmienė užpildavo vienam kitam ubogui ant nosies vandens ir pasislépdavo. Kildavo sumaištis, ubagai pradédavo ieškoti kaltų, bambédavo vieni ant kitų, tad išsibudindavo ir išeidavo laukan.

Kalvarijos gyventojai prisimena, kad rusų laikais ubagams neleisdavo rinkti išmaldu. Dažnai atvažiuodavo mašinos, surinkdavo ubagus ir pavežę 15–20 km už miestelio paleisdavo laukuose. Kartais „ubagais“ tapdavo Žemaičių Kalvarijos miestelio senelių namų gyventojai. Ne kartą ubagai tarpusavy susimušdavo.

Orusų laikas čia neleisdavo [ubagams stoviet']. [Būdavo] ir pabiegs iš senelių numų, ir ten buvo visuokių – kuomedijs kries, čia pasivers visokias invalidas, visokias ubagas. Kitą sykj tuoks žmuogus paémie, sulaužie kriukius veinam tokiam pi-jouku ir sumetie j Cedron ir nebreikie nei kokių kriukų. Žemaičių Kalvarijos gyventojai. LKAR 91(31), LKAG 364(5).

Ne visi ubagaut eidavo iš biednystés. Kartais tai būdavo tikri apsimetėliai.

Zinot kap bov. Aš pati mateu, da aš jauna buvau, aš kitur gyvenau, bet buvau atvažiavus. Aš enu ten pri tokios koplyčios, žiūriu – séd jauns vyrs. I ta kuoja tuoki apvyniuota, žaizdas rodo, kad bais. Ir tun kuoja ons tep met kap kuokj vuotegą. Aš jo tep pasigailiejau, misnu, je tu, Marija, toks jauns vyrs, invalids. Ir mes paskui čia pri šv. Jon kaln pariejuom pavalgyt', jau pailsiet', aš veizu, ons par-ein su tuokia Plungies cigoon'. Či šitai j paupius. Val! Čia tep yr! Žemaičių Kalvarijos gyventojai. LKAR 91(31), LKAG 364(5).

Turgus

Kiekvienais metais per atlaidus atvažiuodavo turgus. Už šventoriaus tvoros kûrési palapinës. Arčiau bažnyčios pardavinéjo šventus daiktus:

statulėles, rožančius, maldaknyges, paveikslukus ir kitus mažus niekučius. Arčiau parduotuvų prekiavo bandelėmis, pyragais, duona. Buvo ir tradicinių atlaidinių blizgančių cukrinių saldainių. Bent trijose vietose buvo galima išbandyti laimę loterijoje. Keturi prekiautojai siūlė pačių įgiedotas šventas giesmes. Savo pirkėjus jie vilijo užrašais: „Giesmės, Tau, Kristau, Marija. Gieda autorė”, „Kviečia Janina: šv. giesmės”. Viena giesmininkė, pasistačiusi magnetofoną šventoriuje, leido savo įgiedotus jrašus. Kita, pasiėmusi mikrofoną ir pasistačiusi kolonėles, ne tik giedojo, bet ir kvietė pirkti jos kasetes. Tikrą spektaklį surengė savo jrašus pardavinėjęs vyras. Ant mašinos jis buvo pasistatęs magnetofoną ir kolonėles. Čia pat prie jo buvo dėžutė su kasetėmis, šventais paveikslukais ir visokiais atributais. Jis uždėjo patriotinę giesmę ir su žodžiais „Mes lietuviai didvyriai” čia pat apsiliklo lietuvių didvyrio drabužius. Toliau su žodžiais „Kovosime su priėsais” jo rankose „sušvito” kardas, atsidūrė plieninė Lenino galvą, kurią jis vaizdingai su kardu „nukirto”. Siužetas tėsėsi toliau, ir jis jau persimainė į kitą herojų. Seni diedai žiūréjo ir juokėsi, kiti plojo ir šaukė „Bravo”. Po dainos jis pro pirmają eilę pranešdavo savo kasetę ir kviesdavo įsigyti. Po kiekvieno „spektaklio” žiūrovai įvertindavo jo pastangas ir kas iš pasigailėjimo, kas iš patriotizmo iš „lietuvių didvyrio” nusipirkdavo kasetę. Nuo šių giesmių ir dainų propaguotojų turgeje gaudė alatas. Prie jo dar prisiėjo ir lauko kavinukės, nes visos lankytojus vilijo su sava muzika. Palypėjus kur nors aukščiau ant kalniuko, buvo girdéti, kaip apačioje gaudė giesmės, sumišusios su dainomis, o ant kalnų aidėjo kitos giesmės. Vakarais visu garsu savo muziką leido kažkuriame name įsikūrusi diskoteka. Ji nenutildavo iki pat 4-ių valandų ryto.

* * *

Viskas aprimo tik sekmadienio vakarą. Pirmadienį pirmas mišias kunigas laikė aukotojų intencijomis.

PATEIKĖJAI:

Alminienė Aldona, g. 1925 m. Telšių r., Gedigėnų k., gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.
 Augustiniénė – Dradeikaitė Kazimiera, Jono, g. 1934 m. Skuodo r., Barstyčio apyl. ir mstl., gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.
 Brazdeikis Zigmantas, Levono, g. 1926 m., g. ir gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.
 Bušmienė (Vyšniauskienė) – Valterytė Elena, Broniaus, g. 1922 m. Telšių r., Gadūnavos apyl., Pamarkijos k., gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.
 Gevešienė – Lazdauskaitė Valė, Narcizo, g. Mažeikių r., Židikų apyl., Dinguilių k., gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.
 Ulbaitė Irena, Igno, g. 1934 m. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos apyl., Šarnelės k., gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.
 Vaitkiéné Elena, g. 1936 m., g. ir gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.
 Vasiliauskienė – Žvirgždinaitė Domicelė, Aleksandro, g. 1924 m., g. ir gyv. Plungės r., Žemaičių Kalvarijos mstl.

LITERATŪRA:

Šimtas jaunujių piligrimų keliavo į Žemaičių Kalvariją // Bažnyčios žinios. – Vilnius, 2001.
 Kvilklys B. Mūsų Lietuva. – Vilnius, 1991. – T. 4.
 Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija. – Vilnius, 1998.
 Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje. – Roma, 1958.
 Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų (vėliau – Marijonų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia // Visos vienuoliujos. – 2001.
 Šliavas J.

REGIONAL CULTURE

Church festival of Žemaičių Kalvarija

Rita BALKUTĖ

The borough of Žemaičių Kalvarija is famous for the Church festival of the July month and the miraculous painting of the Mother of God. In the 16th century after Grand Duke Vytautas of the Grand Duchy of Lithuania left the estate of the borough in Samogitian bishop's will a wooden chapel was built on hill (the former castle) of St. John, the fire was extinguished and thereby old pagan traditions mixed with new traditions – Christian ones. In the 17th century bishop invited the Dominicans to Žemaičių Kalvarija, built the church and established the stations of the Way of the Cross – Calvaries. The painting „B.V. Mary and a Child” was brought from Rome, which „showed miracles”, and after it was removed into the high altar of the church it was highly worshipped.

It is said that from 20000 to 30000 pilgrims would come to Žemaičių Kalvarija during this festival and in the period from July 2 to July 12 approximately 150–200 thousand people would visit it. People would reach Žemaičių Kalvarija by going processions. They would carry the cross and flags and would chant hymns. By the decorated gate they would be awaited by the inhabitants of the borough who were dressed in holiday dresses and who merged with the procession leading to the church.

During Church festival people would say prayers and would ask God and B. V. Mary for graces. Dominating instances of Church festival included walking on the hills of Calvary, paying homage to the painting of the B. V. Mary as well as the statue of Christ the Nazareth. According to the old existing Samogitian tradition the hills used to be walked on along with songsters and musicians who were chanting and playing on pipes. Walking on hills meant receiving graces from God. In order to recover the people would give promises: they made confessions, received Holy Communion, went on their knees round the miraculous painting of the B. V. Mary, faithful said their prayers and pledged God to do something good, also gave offerings. The most important was to fulfil promises. Pilgrims would offer the money, artifacts from the precious metals and amber beads. Under Smetona they used to bring the cattle (oxen and cows). By the statue of Christ the Nazareth people would say prayers and would offer candles, the money, woven towels, satin and kapron ribbons, knitted girdles. With his almost naked body at the start of Church festival Christ the Nazareth would become „dressed” in ribbons, towels, bands. People thereby would leave their ailments to Christ. Promises were given by people in some other places as well: on the Cedronas river where they would wash their wounds and aching spots with the water; by the sixth chapel they would pick small stones and would rub their aching teeth; by the chapel „At the Gate of the City” they would scrape the cross containing miraculous powers; they would rub the aching spots on their body with the water from the swamp and would pluck herbal plants growing on its banks. People would ask for graces all the time as they walked on the Way of Calvary, for this way is sacred. It is said that in the church-yard a holy spring was running in the place where the well stood years ago. People would drink its water during church festival, and also most of them would wash their eyes and legs.

Church festival implied the time for the relations and acquaintances to be met. After the festival the relatives would gather together, they visited each other at their homes, therefore they would come to church festival for a longer period of time – three, four days and would take some beer, smoked ham, some other food. They were having fun as well – the circus, the zoo used to come. During the Soviet years Church festival was a sort of the resistance fight against the power that did not recognize God.

More than one man would wait for the existence of God in that place, they would wait for some signs – miracles. People would observe the miraculous painting of the B. V. Mary, chapels, they sky over Calvary and thereby they would meet with miracles: a red cross would appear above the church, sometimes Virgin Mary seemed to be sad and sometimes happy or it showed a very strange light.

Beggars were the constituent part in Church festival. They had a special status, people had respect for them and gave abundant offerings to them. As the time went on not only the beggars themselves changed but their status also altered. Church festival became a sort of „work” for some of the „beggars” – they could get money in an easy way – for others it was a chance to become drunk, they gathered money and then spent them for drinking.

During church festival there was a market every year. One could buy sacred things there such as statuettes, rosaries, prayer books, holy pictures as well as rolls, cakes, bread, glossy sugar candies. Lotery was also popular. One could also buy holy hymns recorded by the sellers in their own voices.

Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio eisenoj

Liudvikas GIEDRAITIS

Vilniuje 2002 m. gegužės 12 d. (per Sekmines) iškilmingai atšvęsta kadaise klestėjusio liaudies pamaldumo didžiojo ženklo – Kryžiaus kelio – visų stočių atstatymo pabaiga. Raštiniai šaltiniai mini, kad pirmą kartą Vilniaus Kalvarijom eita 1664 m. Pirminio tikslo būta ir tokio: paminėti nuožmū mūši su kazokais, caro kareiviais ties Verkiais bei atminti žmonių kančias, patirtas, kai Vilniuje penkerius metus (1655–1661) jie siautėjo. Kelio įkvėpėjas ir net pirmujų praktinių darbų vadovas buvės vyskupas J. Baltazaras. Jis esą pats savo žingsniais matavęs atstumus tarp numatomų statyti stočių... Jų vienos nepakito ir iki šiol. Tik idėja pakito. Baltazaras esą norėjęs labiau sureikšminti Marijos kultą, taip išaukštinti Motinystę. (Ne be reikalo pirmiausio Vilniaus Kalvarijų koplyčia vadina „Pas Sopulingają Dievo Motiną“. Dabar ji yra įžanginė stotis. Baltazaro sumanymu, šalia Kryžiaus kelio buvo ir šv. Mergelės Marijos Kančios kelias (kuriuo vėliau eita). Pirminis siekis (susietas su istorija) taip pat lyg ir pasimiršo. 1669 m. vyskupas A. Sapiega pašventina medinę šv. Kryžiaus Atradimo (Kalvarijų) bažnyčią bei koplyčias. Visa tai pavesta tvarkytį dominikonų vienuolijai, garsėjusiai pamokslavimu, Kristaus kančios kulto uoliu skelbimu. Jiems tuo metu (nuo 1549 m.) priklausė ir artimiausių apylinkių (Baltupių) žemės, o vyskupams – Verkiai (iki pat neseniai buvusio Tėvynės kino teatro). Maldininkams kelią į Kalvarijas žymėjo trys koplytstulpiai su kryžių nešančio Kristaus skulptūromis: prie Žaliojo tilto (ant buvusios kalvelės prieš dabartinę šv. Rapolos bažnyčią) bei Šnipiškių ir Baltupių buvusių gyvenviečių galuose (prie dabartinio Kalvarijų turgaus ir 150–200 m. nuo stoties „Pas Sopulingają Dievo Motiną“ dabartinių Baltupių link). Po bažnyčios gaisro 1675 m., vyskupo M. Paco valia, Vilniaus dominikonai buvo iš čia pašalinti, o iškvesti iš Varšuvos dominikonai observantai. Net 80 metų truko vilniškių dominikonų byla dėl Kalvarijų atgavimo. Tuo laiku bažnyčia ir koplyčios imta statyti iš mūro: visa tai vėl pašventinta 1770 m. 1850 m. caro valdžia dominikonų vienuolyną uždarė, bet Vilniaus Kalvarijos išliko gyvybingos, gausiai lankomos (ypač per Sekmines) iki pat 1962 m. Bet – tik okupuoto Vilniaus krašto lietuvių sąmonėj išliko Vilniaus Kalvarijos. Neprilausoma tarpukario Lietuva turėjo Žemaičių Kalvariją, Veprius. Tarybmečiu (po 1944 m.) visos vienuolijos bemat buvo uždraustos, vyskupai ištremti ar sušaudyti, o lankantys bažnyčią žmonės sekami. Prievarstinio ateizmo šulų ilgai nesukontroliuotos ir gausiai lankomos liko tik šventos vietos. Pradžioj sumanya kovot „kontrapriemonėm“: atlaidų dienomis rengtos „kultūrinės priemonės“ –

saviveiklininkų koncertai, derliaus šventės, turgūs ir pan., tak-sistams drausta vežti žmones į atlaidus, kunigams – išnešti iš bažnyčios dievocionalijas, milicija budėjo keliuose, tomis dienomis vis užplūsdavo galvijų snukio ir nagų ligos, kiauliu maras... Valdžia laikraščiuose gyrėsi pasiekusi nemenkų laimėjimų: 20 kartų esą sumažinusi šventųjų vietų lankomumą, bet praktiskai visa tai buvo kova su vėjo malūnais. Bandyta uždaryti Verkių (Kalvarijų) bažnyčią. Nepavyko. Tad 1962 m. griebtasi kraštinumo: Vilniuje susprogdinti Trys Kryžiai, o vieną kovo naktį – ir Kryžiaus kelio stotys Verkiuose (išliko tik 4-ios prie pat bažnyčios: bijota susprogdinti bažnyčią). To paties likimo, matyt, būtų sulaukę ir Vepriai, Žemaičių Kalvarija, bet... – jau éjo „Katalikų bažnyčios kronika“. Tarybų valdžia itin bijojo viešumo, didysis siautėjimas aprimo. O štai praėjus 50 metų po minėtų sprogimų – „Vardan Dievo Tévo ir Sūnaus, ir Šventosios Dvasios. Viešpats su jumis“ – lygiai 10-ą valandą kardinolas A. Bačkis nuo stoties „Pas Sopulingają Dievo Motiną“ pradeda per pastarajį dylikmetį po Atgimimo atstatyto Kryžiaus kelio šventinę procesiją. „Ir su Tavimi“, – suūžauna žmonės, kurių čia suplaukė tiek, kad aš, visur ir visada gyvenime – „galiorko“, iš tolo net ir neatpažinau, kad ten kažkur kardinolas. „W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Pan z wami“, – atkartoja lenkiškas balsas. „I z duchem Twoim,“ – žmonės. Kardinolui paraginus eiti Kryžiaus kelią, dékoti Dievui už atstatytas Kalvarijas, apmästyti Kristaus kančią, pajudam. Virš mūsų pakyla giesmė: „Broliai, atminkim, ką Jézus kentėjo, kai šventą kraują jis už mus liejo... Net ir bičiuliai už Jézų nestojo – patys bijojo...“

1-oji stotis – „Paskutinė vakarienė“. (Labai atsiprašau, čia mane pamatė vienas pažiostamas, truputį giminaitis, émė šnekėti, nenoréjau būt nemandagus, turėjau atsakinėt jam, ir kol pavyko išsisukti, nieko, kas vyksta aplinkui, nemačiau negirdėjau.) Nuo pirmosios, vadinamos „Paskutinė vakarienė“, stoties iki antrosios „Prie alyvų kalno“, – ilgiausiai iš visų tarpas: srūvam, žmonių upė, o nematomos mergytės balsas kažkur toli priešaky iš aukštai ant strypelio nešamų dviejų garsiakalbių, nukreiptų į priekį ir į galą, stropiai progiesmiu vardija šventuosius, po kiekvieno išgiedant prašymą „Zmiluj się nad nami, Panie“. Ilgas kalnas, pakalnė – „Zmiluj się... zmiluj się... nad naami.. naami...“ Visi kiti – eina, šnekučiuojasi. Vyriškio balsas už nugaros, girdžiu, pykteli, kam vis lenkiškai, jo kaimynė tuo atkerta: „Nereikia eit, jei nepatinka“. Kitas priduria: „Čia išvis be reikalo tas garsiakalbis“. O žmonių – per visą kalną, ilgą krūmų apgobtą pakalnę – iki pat Neries. Čia lėta

Vilniaus Kalvarijų šv. Kryžiaus bažnyčia.
Klaudijaus DRISKIAUS nuotrauka.

galvų upė suka į dešinę. Vos girdisi labai nutolęs „Zmiluj się...” Prieš Trinapolio šv. Trejybės bažnyčią giedojimo žodžiai, atrodo, pasikeičia, bet kokiais – nesigirdi. Mano aplinkoj žmonės, žiūriu, tik eina, nei kas gieda, nei meldžiasi. Nuo miesto atlėkės, virš Trinapolio pradėjo velt dangų malūnsparnio laumžirgis. Matyt, filmuojantis, kas dedasi apačioj. Tas laumžirgėlis mūsų dvasios, be abejo, nemato. Tik ilgą ilgą vorą žmonių ir labai gražią saulėtą mums dieną. Bet vien tas éjimas, matyt, atspindi mūsų dvasią, teikiamą kaip malda, protestas prieš laužymą, griovimą, prievertą. Giluminis, išoriškai nematomos dvasios protestas... Prieinam „Alyvų kalną”, ant kurio trys stotys. Prie antrosios skamba evangelijos žodžiai, kaip Kristus taré, kad bus suimtas, ir kaip Petras ta proga pasakė, esą vis tiek neišsiginsiąs... Matau keturis žmones klupančius, visa tai šnekant. Kai kas turi rankose rožinį. Kai kas ir meldžiasi. (Bet šikart manojo gyvenimo malda, sakau, – virš popieriaus lapelio: rašymo žodžiais...) Vél girdisi „Pasigailék mūsų, Viešpatie... Zmiluj się...” Užgiedojus „Alyvų daržely krauju prakaitavo Dievo Tévo Sūnus už mus, žmones savo...”, pajudam toliau. Dabar matau, kad nemažai ir žmonių gieda, ne tik tas vaikštantis garsiakalbis. „Jézau brangiausias, kiek Tu iškentėjai...” Kylam tiesiai į kalną laiptais prie 3-ios stoties „Viešpats Jézus meldžiasi Alyvų kalne”. Kristus vienas meldžiasi: „Téve, jei nori, atimk šitą taurę nuo manęs, bet tebus tai Tavo valia, ne mano...” Grįžęs pas mokinius, randa juos miegančius... Taigi Kristus meldžiasi skausme, prakaitu apsipylęs, o mokiniai miega... Kardinolas: „Melskimés... Viešpatie, pašventink šią koplyčią ir pašalink nuo jos piktojo įtaką, ir atsiusk ramybės angelą!” Viską atkartoja ir lenkiškas balsas. Sukam nuo kalniuko į dešinę žemyn prie 4-osios stoties „Viešpaties Jézaus suémimas”... Kardinolas: „Garbiname Tave ir šloviniame, kad šventuoju Kryžiumi atpirkai pasaulį...” Iš Evangelijos: Judas pabučiuoja Jézų, o šis sakąs esą tuo jis išduoda „Žmogaus Sūnų”... Jézaus mokiniai panūsta griebtis ginklo, bet Jézus uždraudžia tai daryti: juk ne plėšikas esąs, kasdien buvęs šventovėse, žmonės klausési Jo žodžių, ir niekas neištiesė rankos prieš Jj, bet „šita yra jūsų valanda ir tamsos galia”. Kardinolas: „Viešpatie, pašventink šią koplyčią ir pašalink...” „Téve mūsų”. Ir vél progesmu: „Pasigailék mūsų, Viešpatie”. „Zmiluj się...”. Judam tollyn tarp lapų sienų, garsiakalbio mergytei tēsiant pertrauktą giesmę apie Viešpatį, „kuris daug kentėjo...” „Aš jus myléjau – mylékit viens kitą, kad iš to pasaulis matyt: esate mano visi išmokinti šitaip gyventi...” Prie šios stoties, kas iki šiol buvo voroje paskutinis, savaime atsiduria pirmuoju, nes vedantys eiseną, perkirsdami žmonių marias, turi truputį lyg ir gržt... Ta begalinė, sakau, kančių viešpatystė iš giesmių, jų žodžių, ta priklauso mybė nuo visumos, ta būtinybė štai žengti suspaustum létai létai, tollyn tollyn – kančių keliu – ir būtent taip, kaip reikia, kaip jau šimtmečiais eita, iš ko neišsisuksi, – liūdesj smelkite jsmelkia... Laikinas mano „pirmumas”, žiū, po truputėlį, po truputį vél ištirpsta. Visur ir visada vél viskas grjžta į savo vėžes. Ir tai labai gerai. Kiti, matau, turi maldaknyges: panarinę į jas akis. Panarinės ir aš, tik – j rašiklio smaigalį, vedžiojantį poverėly ant delno raudonų raidelių virtines. Gelbstimės. Visi gelbstimės nuo tirpimo bevilčiamie laike: aš taip nematau, nejaučiu, kaip man skirto laiko snaigelė tirpsta: štai ir čia, šią

valandą... Krypstam į dešinę, tūstam šikart gerokai susiaurėjusiu taku tarp šlaito (dešinėje), papurusio lapuočiais, ir kai-réje – tarp lapų sienos. Vél esu slieko uodegoj. Toli toli prieky (lapų urve) virš voros galvų vienišas garsiakalbis graudžiai gieda neaiškius žodžius, nežinia kokia kalba. Tik melodingas moteriško balso aidesys. Tarp krūmų sukam į dešinę. Tiltelis (vamzdy – upeliūkštis). Dešinėj pelktė. Varlės griežia bendantėm burnom. Sukarkia varna. Kylam į šlaituką. Net turėklai irengti – gražūs, žali, geležiniai. Garsiakalbėlio tolimas ženklas, kad jis dar gyvas. Pakylam. Kertam asfalto keliuką. Užrašas: „Kedrono upelis”. Teišgirdau kardinolo balsą: „... su šventaja dvasia – visa garbė ir šlovė per amžius”, po to – lenkiškas tų žodžių atkartojimas. Ir vél progiesmu iš garsiakalbio: „Pasigailék mūsų, Viešpatie” ir žmonių pratisas atsiariepimas: „Pasigailék mūsų”, „Zmiluj się...” Lenkiška giesmė – ir judam žemyn (kalbu iš paskutinio pozicijų) prie Kedrono. Bet priekiniai (kardinolas) – jau prie 6-osios stoties. Nuo ten ataidi patvirtinimas esą atėjo tamasybių siautėjimo valanda... Jézus suimamas. O mokiniai – išsilaksto... O Kedrone kai kurios moterys prausia veidus. Viena, matau, perbrenda, nusiavusi batus. Toli prieky: „Pasigailék ... Zmiluj się...” Pajudam į kalną, į dešinę. Stotys 6 ir 7 labai arti viena nuo kitos, tad žmonių pradžia prie 7-osios, o paskutiniai né 6-osios nepriėj. Žodžių nuotrupos: „... pasigailék manęs, Viešpatie, kaip aš kenčiu.” Kai kas klūpauna. „Jézau, ramybės ir taikos sau-gotojau, Tau visa garbė ir šlovė per amžius, suteik ramybę ir taiką Tévynei ir jos žmonėms”. Ir vél garsiakalbio: „Pasigailék ... Zmiluj się...” Lenkiška giesmė. Pajudam. Viena senutė šit per žolę keliais eina, dešinija ranka pasiremdama, o kairiaja prie šono krepšiuką prisispaudus. Susikuprinusi, mažytė ta senutės paltuko rusva nugara... Graudulys lipa į gomurį. Reikia ir tai žmogui matyt... Kiti aplenkia, atsigréžia. Į kalną pašaliu per krūmus šuoliais atsliuogęs, atsiduriu beveik prieky, prie pat garsiakalbio moteriškių. O pasirodo, giedančiam garsiakalbiui pritaria ir pulkelis žmonių – lietuviškai, lenkiškai, dažnai vis tie patys... Labai labai kartu gomury. Labai labai kartu. Gera būty išsiverkt. Ieškom Šventosios Dvasios... Kardinolo balsas: „Aštuntoji stotis. „Pas Aną”. Garbiname tave, Kristau, kad šventuoju Kryžiumi atpirkai pasaulį...” Jézus atvedamas pas vyriausiąjį kunigą Aną. Šis liepia pasakyti, ką atvestasis kalbédavęs. Jézus atsakė nieko slaptai nekalbėjės, viską – viešai. Kareivis smogęs jam už tokį jžūlumą: kaip esą kalbi su vyriausiuoju kunigu. Jézus atsakė: „Jei aš kalbu netiesą, jrodyk, kad tai netiesa, o jei tiesą – už ką mane muši?” Ir vél garsiakalbis: „Pasigailék...” Ir žmonių suūžimas: „Pasigailék...” Su Kryžium priešaky – tollyn į kairę. Kai kas į kopolytėles užeina, žegnojasi, pasimeldžia, klupteli. Aidi giesmės „Jau susirinko taryba” vis apie kankinimus žodžiai. „Kiti jį mušė per veidą, tyčiojos ir nepaleido... Kančias atmink Atpirkėjo, kaip savo kraują jis liejo... nuvesk mus visus į dangų, melžiam Tave, Jézau brangus!” 9, 10, 11-oji stotys. Pirmą kartą pas Kajafą, Kalėjime. Antrą kartą pas Kajafą. Progesmu kardinolo žodžiai: „Garbiname Tave, Jézau Kristau, kad šventuoju Kryžiumi atpirkai pasaulį...” Tuo metu kai kas priklauja. „Jézus vyriausiojo kunigo Kajafo rūmuose”. Tyčiojamasi, jšeidinėjama, užrišamos akys, mušama per veidą, klausiant, anot giesmės, – „Jei tu tikrai sūnus Dievo, pranašauk, kas

užgavo.” O Jézus tepasako sėdésias Dievo Tévo dešinėje... Nuvedamas į tribunolą. Čia liepama prisipažinti, ar jis teigė esąs Dievo sūnus. Atsakymas buvęs: „Aš esu”. (Papiktinimo viršūnė!) Toliau – pas Romos vietininką Pilotą. Kardinolas: „Viešpatie, pašventink šią koplyčią ir pašalink...

Malda „Téve mūsų...” „Ojce nasz...” „Pasigailék...” „Zmiluj się...” Ant vieno vyro nugaros nuleidžiamas kryžius (jis pastatomas, kai prieinama koplyčia), kryžiaus apatinę dalį laiko kitas vyras, jiems iš paskos – kardinolas, kunigai ir visi kiti... O j garsiakalbį, pasirodo, gieda ne čia einančios mergytės, bet kažkur kitur esančios. Čia tik vyrukas neša imtuvą su garsiakalbiu, šalia jo – šiaip mergelės (maniau, kad tai jos gieda). Aparatėlis nei iš šio, nei iš to pradėjo užsikirtinti, praleidinėt skiemenis, žodžius. Išjungė jį. Tyloj judame žvyruotu taku. Dešinėj – šlaitas, tol y – puikus reginys į miestą, į Nerį: virš pušų viršūnių paklotės Nemenčinės pusėn. Daugelis stabteli, fotografuoja. Vėl įjungiamas garsiakalbis. Kažką nerilius sukriokauna. Išjungiamas. Žmonės šypteli... 12-oji stotis. „Antruose Ziono vartuose”. Prie kyje girdisi giesmės ošimas. Žodžių be garsiakalbio nesigirdi. Kardinolas: „Dékojame Tau, Viešpatie, kad šventuoju Kryžiumi atpirkai pasaulį...” Evangelija iš pranašo Izaijo. – Eikite pro vartus, taisykite Jam kelią, nurinkite akmenis, iškelkite ženklus tauroms, skelbkite žinią iki žemės pakraščių, sakykite – štai Gelbėtojas ateina. Ir Jo atpildas – pirma Jo... Bet pranašo niekas neigirdi. „Pasigailék mūsų, Viešpatie... Pasigailék mūsų” „Zmiluj się...” Giesmė „Dievas – mūsų prieglauda ir stiprybė, varge ištikimiausia pagalba...” Pajudam. „Galybių Viešpats mus gina, mus visagalvis Dievas globoja...” Eidami pro Vartus („bromo”), kai kas stengiasi paliesti Vartų medį. Pa-

Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio 1-oji stotis. Klaudijaus DRISKIAUS nuotrauka.

liečiu. Nudilgina, bet ir paglosto rami medžio vėsa. Garsiakalbis užkriokauna ir vėl nutyla. Žmonės, giedantys iš maladaknygelių ar iš giesmių knygutės, išleistos būtent šiam Kryžiaus keliui, ir be garsiakalbio atkakliai giesmę tėsia, kiti – visai pašnabždom (vos girdi šalia eidamas net ir tuo atveju, kai aplinkui tik tylintys arba šnekučiuojantys apie kitą). Garsiakalbio birbėjimas galiausiai beviltiškai išjungiamas. Lieka švari žmonių giedama giesmė, tik iš toliau sunkiai girdima. Žengiam per tikrą mišką. Iš šonų storos aukštos eglės, pušys, klevukai, ažuolėliai. (Tebus man vėl atleista, kad šventą valandą žengiu palenkęs galvą virš raidelėmis marginamo prierėlio, tebus man atleista, kad taip darau ir kad kelintą kartą vis save šitaip miniu.) Dešinėj mano kaimynė visai taip pat palenkus galvą, tik virš maldaknygėlės, – tyliai žengia. O kairėj – jau visai senutė. Vienoj rankelėj storulė maldaknygė, riešą apsimivės rožinis, kaba krepšys, lūpos kažką viena su kita pasišnabždinėja. Matau tik kaimynus bei visumos didžiuoli žmonių žaltį, besiraitantį į kalną. Ataidi balso nuotrupos: „... Aš esu per amžius... Kiekvienas, kas su tiesa, klausosi mano balso... Esu, kad būčiau tiesa... Kristus – tiesos karalius, ir Jam visa šlovė ir garbė per amžius... Pasigailék... Zmiluj się...“ Procesijos pirmieji prie vienintelės dviejų aukštų koplyčios. Tai 13-oji stotis. „Pirmą kartą pas Pilotą“. Pro ją (kaip ir pro kiekvieną) eidami, kai kas persižegnoja. Viena motertyė paibučiuoja turėklo cementinį kraštą. Ima linot. Atsargučiai, atsargučiai... (Mačiau tris pažiastamus: du folkloristus – R. Matulį ir K. Kalibatą, o trečią V. Mačiulį, žmonos pusserės vyra, labai dievobaimingą žmogų.) Kardinolo balsas: „Garbiname Tave, Jézau Kristau, kad šventuoju Kryžiumi atpirkai pasaulį“. Kai kas klaupiasi tai tariant, žegnojasi, kiti – žegnojasi beeidami. 14-oji stotis. „Pirmą kartą Geležiniuose vartuose“. 15-oji stotis. „Pas Erodą“. Iš dviejų tąkamt nuteistujų miriopant kryžiaus šventės proga Pilotas leidžia miniai pasirinkti vieną, kurį paleist. Žmonės esą šaukė „Barabą, Barabą“, plėsi-ką Barabą. („Siaubo filmas“ – šiandien tartu koks jauniklis. Bet... Bet... Kiek gi dorų žmonių per amžius nužudyta ir Kristaus vardu...) „Pasigailék mūsų... Pasigailék... Zmiluj się...“ Žengiam pro trijų arkų vartus („bromą“). 16-oji stotis. „Antrą kartą Geležiniuose vartuose“. O kardinolas skelbia priėjės jau ir 17-ąją stotį. „Pirmuose senojo miesto vartuose“. Pro vartus eidami, kai kas žegnojasi, net vartų kraštą bučiuoja. (Mačiau ir ketvirtajį pažiastamą – K. Driskių, nepavargstantį fotografą, čia dirbančią savo darbą, pasaulį matantį per objektyvą: ant nešiojamų kopetelių pasistojęs, išlindęs virš visų galvų.) Eisenai turi truputį grįžt: pirmieji praeina pro visus, perskirtus į dvi dalis. Prieky nešami du žibintai su viduje degančiom žvakėm, tarp jų – dviejų vyru nešamas Kryžius, už jo – rūstus mūsų kardinolas, jam iš kairės lenkiškai atkartojuantis šventikas labai maloningu veidu... Dabar einama pro daugybę vartų. Būdamas minioj vienas iš lapelių, nebesuprasi, žmogau, prie kurių ir kaip vadinamų nukritęs, atsidūrės: Antrėj naujojo miesto vartai, Tretieji, Ketvirtieji senojo miesto vartai... „Antrą kartą Geležiniuose vartuose“ Erodas su Kristumi tampa tarsi draugais. Erodas suprantas, kad Kristus nekaltas, liepias aprenagtį į nekaltumo purpuriniai rūbais... „Pasigailék mūs, Viešpatie. Pasigailék mūsų... Zmiluj się nad nami, Panie... Zmiluj się nad nami“. Prie tolimesnės stoties (giedama – „...priešus

pašaukės, vėl sėdos valdovas, ištarmę skelbė, rankas nusiploves: „Imkit ir bauskit, kad jums nusikalto, aš čia nekaltas“): Pilotas išsako neradęs kaltės, vertos numarinti Kristų, ketina tik nuplakti ir paleisti. Kardinolas: „Tau, Jézau, kuris nekaltai kentėjai, šlovė ir garbė per amžius“... Srūvam kairėn pro medinius vartus pakalnėn... „Garbiname Tave...“ Valdytojas vėl paklausia, kurį paleist. „Barabą, Barabą“, – vėl šaukia žmonės. „O ką daryti su Kristumi?“ „Ant kryžiaus!“ Viešpatie, apsaugok mus nuo mūsų pykčio... (Kažkaip taip pasakė pamokslininkas. Tik, atrodo, žodži „mūsų“ čia aš pats priduriau: tebus bent tiek nuo manęs. O sakyta buvo lyg ir taip: „apsaugok mus nuo pykčio demono“. Vėl: „Pasigailék... Zmiluj się..“ Giesmė: „O Dieve Téve, Dieve maloningas, tegul nežūsta žmogus neteisingas...“ (Giesmių knygelėje atspausdinta būtent taip: „neteisingas“. Labai norėtysi tart: „tegul nežūsta žmogus neteisingai“. Bet gal aš tik žmogus ir kai ko nesuprantu.) Kiti krūmeliuose jau ir užkandžiauja stati. Na taip, pietų jau metas. „Garbiname Tave, Jézau Kristau, kad šventuoju kryžiumi atpirkai pasaulį“, – kardinolo balsas. Tai ženklas, kad prieita prie kitos stoties... Norėdamas paleisti Jézų, Pilotas trečią kartą kreipėsi į žmones: ką gi šis pikta padarės... Bet minia vis trokšta Jézaus mirties... „Viešpatie, apsaugok mus nuo fanatizmo, – tai jau pamokslininko žodžiai, – ir nuo fanaticų“, jie esą net Dievo vardu pikta darą. Pilotas vis dar nori paleisti Kristų... „Pasigailék... Zmiluj się...“ Štai kartojant kai kas kumščiu plakasi į krūtinę, kai kas tuo pačiu atsiklaupdamas. Sukam įkalnėn dešinén. Susiplaké čia visi vartai. Prieinai gal prie paskutinių. O paskutinieji – né nežino kur... Pilotas taré: „Štai žmogus“. O minia teberék „Ant kryžiaus jি, ant kryžiaus!“ Pilotas labai atkakliai noris atskiratyt nukryžiavimo kaltės... „Pasigailék... Zmiluj się...“ Giesmės aidai: „... žmonių širdys labai negailestingos... nedékingos...“ Už 20-osios stoties „Ketvirtųjų senojo miesto vartų“ su kam į kairę 21-osios (dviaukštės stoties, kuri buvo ir 13-oji, „Pas Aną“, link). „Rotušė“. Nuo slenksčio nuaidi eiseną pasitinkantis labai iškilmingas ir skardus lietuviškų daudyčių garsas. Pilotas dar kartą bando paleisti Jézų. Galiausiai „nusiplauna rankas“. „Viešpatie, pasigailék... Zmiluj się...“ Girdisi lenkiška giesmė. Jai nutilus – „Garbinam Tave, Jézau Kristau, kad šventuoju Kryžiumi atpirkai pasaulį“. Tai reiškia, kad eisenos pradžia priartėjo prie kitos stoties. Šį kartą 22-osios – „Viešpats Jézus paima neštį Kryžių“. Pilotas, „isiteikdamas miniai“, Barabą paleidžia, o nukryžiuoti atiduoda Jézų Kristų, kurio purpurinis apsiaustas čia pakeičiamas „mirtininko rūbais“ (taip aš sakau, tiksliai nenugirdęs). „Pasigailék... Zmiluj się...“ Giesmė. Pajudam 23-osios stoties link. „Viešpats Jézus pirmą kartą parpuola po kryžiumi“. Kardinolo: „Garbiname Tave...“ (Perprantu: tada derėtų klauptis ir žegnotis. Tą daro tik pavieniai.) Jis priėmė mūsų negalią, mūsų vargus, užsikrovė ant savo pečių. Daug ir mums jėgų reikia pakelti savo gyvenimo Kryžių. Net Tavo dieviškieji pečiai neatlaikė: suklupai pro Kryžiumi... (Turbūt esu čia balta varna, darosi nejauku rašinėt minios vidury. Matyt, toks tas šį kartą man užsikrautas kryželis, tikiuosi, kai kam vėliau pasiskaitinėjančiam suteiksiąs ir malonią akimirką, šį tą gal ir paaiškinsiančias, nušviesiančias, juk mes, šviesiausiojo, atleisk mums Viešpatie, komunizmo ir tarybinių mokyklų vaikai, beveik visi né matyt nematėm, kas

Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio eisenoj. 2002 m. gegužė. Klaudijaus DRISKIAUS nuotrauka.

tai yra tas Kryžiaus kelias). „Viešpatie, pasigailék... Zmiluj się...“ Giesmė. „Stovi Motina skausminga, į Sūnaus kančias siaubingas žvelgia verkiančiom akim...“ Tai reiškia, eisenos pradžia pajudėjo tolesnės stoties link, 24-osios, „Viešpats Jézus susitinka savo Motiną“. Jis bus prieštaravimo ženklas, kad būtų atskleistos daugelio mintys... Giesmės tēsi- nys – „...meilės Motina, Mergelė, duok pajusti skausmo ga-

lią...“ Kardinolo balsas: 25-oji stotis, „Simonas Kirimietis padeda neštį kryžių. Garbiname Tave...“ Kunigas: „Vesdami Jézų, jie sulaikė Kirenės gyventoją Simoną ir uždėjo jam ant pečių, kad neštų kryžių... Priverté jį. Viešpatie, padék mums išmokti padėti vienas kitam... (Kažkaip taip kunigas pasakė, sunku išgirst, gal ir vėl čia šį tą pakreipiau, bet galgi nieko blogo nepasakiau.) Ir nebebus mirties, nei liūdesio,

nei sielvarto... Suteiki mums jégų, kad nenusigrėžtume nuo paramos stokojančio žmogaus..." „Viešpatie, pasigailék... Zmiluj się...” Giesmė (lenkiška). Pajudam. Kardinolas: 26-oji stotis. „Veronika nušluosto Viešpačiui Jézui veidą.” „Garbiname Tave...” Kunigas: „Per Veroniką Dievas padovanojo savo atvaizdą, kuris visiems laikams liko žmogaus gailestingumo simboliu”... (Visi žodžiai visada atkartojami ir lenkiškai.) „Pasigailék... Zmiluj się...” Giesmė: „Stovi Motina ir verkia: veda Sūnų jos pasmerkę išrinktos tautos vadai...” Pajudam. (Giesmės išsakomai tiesai lyg ir prieštarautų šios eisenos ankstesnių pamokslų tiesa: juodųjų laikų siautėjimo metas, pačios tautos fanatizmas – ne mažiau kalti.) „... Koks akmuo nesuminkštėtų nuo šios Motinos skausmų?!” Kardinolas: „27-oji stotis. „Viešpats Jézus teismo vartuose parpuo po kryžiumi antrą kartą.” Garbiname... – Viešpatij veda žmogaus keliu... Pakelk ir mus, kai neteksim jégų, kai suklupsim... Tau visa garbė ir šlovė per amžius... „Pasigailék... Zmiluj się...” Dviejuj vyri nešamas kryžius, o iš paskos visa eisena traukia tolyn, suka į kairę jau matomas bažnyčios link. Giedama šjukt lenkiškai. 28-oji stotis. „Viešpats Jézus ramina verkiančias moteris...” – Jj lydėjo didelis būrys žmonių, tarp jų ir verkiančios moterys. Jézus liepės ne verkti, o eiti guostį savo vaikų, nes ateis laikas, bus esą laimingos negimdžiusios, verks kalnai: „Jei kertamas žalias medis, tai kas laukia sausuolio... Viešpatie, padék tėvams išauklieti vaikus dorai... Tau visa garbė ir šlovė per amžius...” (Pastaruoju sakiniu užbaigiamas kiekvienas pamokslas: lietuviškai ir lenkiškai.) „Pasigailék...” Giesmė... 29-oji stotis. „Viešpats Jézus prie Golgotos kalno, parpuola po kryžium trečią kartą”. Suteik mums jégų, suklupus daugelį kartų, vél pakilti... (Lyja ir saulė šviečia.) „Šlovė per amžius... Pasigailék... Zmiluj się...” Giesmė (lenkiška). Toliau – laiptais aukštyn prie bažnyčios. 30-oji stotis. „Viešpačiui Jézui nuplėšia drabužius”. „Garbiname Tave... Błogosławimy...” – Ant Jo krito kančios, dėl mūsų kaltės. (Bet jei aš ne fanatikas, – tai gal, tikiuosi, ne mano kaltė?) Viešpats uždėjo ant Jo pečių mūsų visų Kaltę. (Bet jei aš neprisidedu prie tamsose karalystės, prie tamsiųjų laikų, – gal ne mano kaltė?) Ir jis nepratarė né žodžio. Kaip žuvis... Kareivai metė burtus, kam priklausys Jo apdaras (tunika)... „Ne drabužis tave puošia, bet meilė žmonėms. Išmokyk mus mylēti taip, kaip Tu mylējai... Tau visa garbė ir šlovė per amžius... Viešpatie, pasigailék... Zmiluj się...” Giesmė. „... su plėškais mirti veda, mano širdžiai taip sunku...” 31-oji stotis. „Viešpatij kala prie kryžiaus”. Atėjė į vietą Kaukolę, Jézus prikala prie kryžiaus ir pakelia ant jo. Greta abipus – du piktadarijus. Vienas émė jšeitinė Kristų: argi Tu nesiskelbei esas Mesijas, Išgelbėtojas – išgelbék dabar save ir mus... Ir Dievo tu nebijai, – esą sudraudė kitas, – mes kenčiame teisingai, už kaltes, o jis – nekaltais, Jézau, prisimink mane, kai būsi pas Dievą... Jézus pažadėjo jam, kad jau šiandien bus „Dievo dešinėje”. „Šlovė... Pasigailék...” Giesmė: „Miršta ant kryžiaus, žmogau, Viešpats tavo!...” 32-oji stotis. „Viešpats Jézus kenčia ir miršta ant kryžiaus”. Prie mirštančio Jézaus stovėjo moterys, tarp jų Marija Magdalietė... „Kad išsipildytų raštai”, Jézus tarė „Trokštu”. Moterys kempine, sumirkta vynu, suvilgė Jo lūpas. Jézus tarė „Atlikta” – ir atidavė dvasią... Sargy-

biniai suprato, kad tai tikrai buvo Dievo Sūnus... – „Visa garbė ir šlovė Jam per amžius...” Giesmė: „... mirdamas teikia Jis kaltiems malonių...” (Gal aš kažko nesuprantu, bet – ne reikia kaltiems teikt malonių. Tegu jie sau prasmenga! Pajėgiu jų nematyti, negirdėt, neteist, galiu iš paskutinių pasi- stengt, kad jie negalėtų man daryti pikta, bet teikt jiems malonių... Atsiprašau. Gal aš tikrai tik trumparegis žmogus, bet – tegu jie paspringsta savo piktdarystėm. Nei aš jų teisėjas, nei aš jiems neprašomų malonių – atleidimais – teikėjas... Atsiprašau. Manyčiau, ta giesmėj išsakyta nuostata ugado tik piktadarių ir teisėjų viešpatavimo, aukų beprasmiskumo pasauli. Taip – iki šiandien... Bet niekas gi manęs neklausia...) 33-oji stotis. (Šiek tiek pajuda tik priekiniai, nes po 30-osios stoties jos visos – aplink bažnyčią.) „Viešpatij Jézų nuima nuo kryžiaus”. Nukryžiuotiems sulažužomi blaždikauliai. Tik Jézui nelaužė, nes Jis „tikrai buvo miręs”. Moterys paprašo, kad joms leistų pasiimti Jézaus kūną... „Šlovė... Viešpatie, pasigailék...” 34-oji stotis. Viešpaties Jézaus Kristaus kapas. „Pilotas atiduoda Jézaus kūną”. Juozapas iš Arimatėjos ir Nikodemas pasirūpina laidotuvėmis, iš anksto sode buvo iškasę naują kapo rūsi. Ten ir paguldomas kūnas, pasmilkytas, pateptas aliejais, susuktas į drobulę. Viskas pagal paprotį... – „Priimk mūsų artimuosius į savo šviesos karalystę... Šlovė... Pasigailék...” Giesmė – „... Kryžiau šventas, visų medžių tu tik vienas pažiba...” (Kryžius – kaip medis! Mitologas apsidžiaugtų: Pasaulio medis!) 35-oji stotis. „Švento kryžiaus atradimas”. – Kristus išaukštino Kryžių, kad žmonės matytų, kokia kaina buvo atpirkti... Ir po dvejų tūkstančių metų iš Kryžiaus eina galia... Suteik mums drąsos ieškoti Tavo Kryžiaus... Giesmė: „Linksma diena mums nušvito... kélés Kristus, mirtis krito – Aleliuja, aleliuja, aleliuja! Šventos dvasios atsiuntimu duok mums kalčių atleidimą, tegul ir mus džiaugsmas ima! – Aleliuja, aleliuja, aleliuja!” Eisena su nešamu Kryžiumi, žvakų žibintais iš šonų, kardinolu, kunigais ir visais joje dalyvaujančiais žmonėmis šjukt eina ne į bažnyčią, o greta jos į didžiulę aikštę, kurioje jau laukia nemažas lopinys žmonių ir kurioj nuo parkylos, laikino altoriaus ant jos, man nueinant (pavargau visai, nebesugebu né žodžių prasmės suvokt) – štai jau aidi kardinolo balsas, pradedantis mišias: „Viešpatie, pasigailék mūsų, kad tyra širdimi dalyvautume šioje aukoje”. „Vardan Dievo Tévo...” – akimirkai atsigrėžiu nutoldamas.

In the procession of the Way of the Cross of Calvary in Vilnius

Liudvikas GIEDRAITIS

Demolished in 1962 all the stations of the Way of the Cross of Calvary have been rebuilt in Vilnius. On 12 May 2002 the procession was held to celebrate the end of the restoration of the stations. For the first time the Way was consecrated in 1669 and for the second time – in 1770 (after the brick stations were erected instead of the previously built wooden ones). Hence a third, partly hallowing feast, was held. There was an attempt to convey the spiritual content through this festive procession of a thousand – strong crowd of people.

Latvių mitologija

Prof. Pēteris ŠMITS

16. Žmogus mituose

Su mitais bei prietarais susijęs ir pats žmogus, sudarytas iš sielos ir kūno. Siela įsivaizduota kaip gyvybės valdovė, o gyvybė daugiausia glūdi kraujyje, todėl ir pulsuojanti kraujagyslė vadinta gyvybės gysla. Iš dalies gyvybės esama ir kauluose, plaukuose bei spjaudaluose, o dar kažkiek su gyvybe susiję drabužiai, atvaizdas ir net vardas.¹

„Praliejus kraują“ ar dėl kokios ligos siela palieka kūną, ir žmogus miršta. Neretai siela kitiems žmonėms pasirodo kaip paukštis, peteliškė, pelė, gyvatė, rūkas arba garas. Vis dėlto pasakose žinoma atvejų, kai miręs kūnas vėl atgaivinamas gyvybės vaistais, t. y. iš mirusį kūną vėl įleidžiamą gyva siela.

Be sielos, kiekvieno žmogaus kūne esanti dar tokia būtybė, vadinama motina ar mote (*māte*). Si motė panaši į rupūžę, su keturiomis kojomis. Sulig vienomis žiniomis, ji apsikabinusi žmogaus širdį, sulig kitomis, glūdinti prie nugarios palei nugarkaulį. Kol motės niekas neskriaudžia, ji ramiai sau miega, bet jei žmogus, per daug dirbdamas, „persiplėšia“, motė pasidaro nerami ir pradeda vaikščioti. Neretai ji savo kojom apglėbia žmogaus vidurius ir ima juos gniaužti, dėl ko kylantys dideli pilvo skausmai. Žmogui persiplėšus, motė įstringanti kaip kąsnis gerklėje, ir kai aukštyn lipdama ji įsiropšianti į pačią gerklę, ligonio išgelbėti jau nebeįmanoma. Dažnai galima aiškiai girdėti motę bliuant. Norėdami nerimstančią motę vėl užmigdyti, ligonį veda į pirtį, kur kokia nors geradarė ji glosto (masažuoja), paprastai kartu tardama tam tikrus užkalbėjimus. Už vaisitus nuo motės sutrikimų vartojamos motės mėtos (*mātes mētras*), dievana (*deviņvīru spēks* [verbascum]) bei kiti augalai. Tokie su mote susiję prietarai, panašu, yra labai seni, žinomi ir kitoms tautoms.

Ligos turi ypatybę įsiskverbtį į žmogaus kūną, bet vaisaitis galima paméginti ligą išvaryti lauk, pavyzdžiu, niežus, dedervinę, rožę. Jeigu liga jau įsismelkusi „i kaulus“, tai ją išgydyti sunku. Säkmės dažnai apie ligas kalba kaip apie gyvas būtybes. Drugys jodas žmogų kaip arkli. Norint nuo jo išsivaduoti, reikia paméginti jį kaip nors apgauti. Pamišimas esąs tokia pikta dvasia, ją neretai galima nuginti gąsdinant. Kartą kažkas nugirdės, kaip drugys kalbasi su niežais. Drugys sakė pasiversiąs dulkele, įkrisias į to žmogaus svies-

tą ir būsiąs suvalgytas. Žmogus tad paėmė tą dulkelę ir įdėjo į seną tabokinę. Maras vaikštąs aplink ir pasirodąs žmonėms įvairiai pavidaus. Kas palies jį ranka ar tik ilgiau pažiūrės, apsirgs. Kartą marui važiuojant sulūžę ratai, ir jis nebegalėjęs toliau keliauti – teko jam gržtii. Lengviausiai liga patenkanti į žmogaus [49] kūną jam išsigandus. Senieji vaizdiniai apie ligas – gyvas būtybes neretai tebeatsispindi ir mūsų dienų kalboje. Dar dabar girdéti sakant, esą į šonus įsimetė „dūriai“ (*dūrāji*), į skrandį „spaudėjas“ (*spiedējs*), į pirštą „ėduonis“ (*ēdājs*), o ligą sukeliai išgastis.

Įvairiausiai pavidaus pasirodo rožės liga, ir liaudyje žinomas trejos devynerios skirtingos rožės. Šios rožės visos niekur néra išvardintos, bet užkalbėjimai vis dėlto pamini devynias rožes pagal spalvą (baltoji, raudonoji, mėlynoji, juodoji, geltonoji, margoji, pilkoji, žalioji, plieninė), devynias pagal ligos apimtą kūno dalį (smegenų, dantų, gyslų, kaulų, blauzdų, šlaunų, rankų, galvos, krūtinės) ir devynias pagal kitas ypatybes (kiauroji, mirtinoji, tekančioji, niežtinčioji, mušamoji, minkštimo, gyvatės, vandens, lapų). Seniau manyta, kad rožės nevalia šlapinti, nes taip įvarysi ją vidun.

Dar pasakose minima atvejų, kai žmonės pamato mirtį. Keliose pasakose mirtis apgaunama, vienoje iš jos atimamas dalgis, kitoje ji magiškai pririšama prie medžio.

Labai daug prietarų yra susiję jau su pačiu vaiko gimimu. Dar nėščiai motinai draudžiama daryti bet ką, kas pagal panašumo magiją galėtų išeiti būsimam vaikui į blogą. Su visokiausiom ceremonijom kūdikis priimamas, prausiamas, aprengiamas bei guldomas. Ir „antrają pusę“² užkasti galima tik tam tikrose vietose bei laikantis tam tikrų taisyklių. Vien visas tokias smulkmenas aprašius, išeitį ištisa knyga. Nuo vaiko gimimo iki krikštynų kiauras naktis kambarys dega žiburėlis, ir vaikas kambarys nepaliekanas vienas pats, kad jo nepamainytų velnias, raganos, laumės ar deivės (*svētas meitas*). Šiuo metu vaiką visų lengviausia ir nužiūrėti, nugirti bei nukalbėti. Kad to nenutiktų, vaikas visaip apžolinamas bei aprūkomas.

Idant vaikas užaugtų sveikas, jam „nuperiami šeriai“ (*tieki sari pērti*),³ „pakertami sparnai“ (*spārni cirsti*), „perpjauami pančiai“ (*pinekli griezti*),⁴ „pataisomas kaklas“ (*kakls uzvilkts*), „pakeliamas [gerklės] liežuvėlis“ (*ūka uzcelta*) ir t. t. Iš įsivaizduojamų ligų prietaruose daugiausia minimos „gyvatės liga“ (*čūskas vaina*), „šuns saikas“ (*suņa mērs*), „žemės svoris“ (*zemes svars*), „priemetis“ (*naktspamašas*), „valgymo saikas“ (*ēdamais mērs*) ir kitos panašios.

(Tēsinys. Pradžia LK 2002 Nr. 1, 2 ir 3)

Vaikų žindant irgi reikia laikytis tam tikros tvarkos, kad jis netaptų atžindu, kad nebūtų pavydus, blogų akių.

17. Protėvių, arba sielų, kultas

Didžiai reikšmingas liaudies tikėjimuose buvo protėvių, arba sielų, kultas, todėl prie jo užtruksime ilgėliau. Jau pats mirimas buvo susijęs su visokais prietarais. Artinantis mirčiai, ligonį iškeldavo iš lovos ir, patiesę šiaudų, dėdavo ant žemės, taip tikėdamiesi palengvinti agoniją. Toks prietaras paplitęs visame pasaulyje, o Kinijoje tebegyvuoją ir mūsų dienomis. Žemė, kaip jau sakyta, visuotinai laikyta motina, tad šiai motinai mirštantis žmogus ir atiduodamas. Labai plačiai žinomas ir paprotys žmogui mirštant atidaryti duris bei langą, kad siela galėtų išeiti laukan. [50] Taip pat daugelyje tautų buvo iprasta prie mirštančiojo lovos statyti uždegtą žvakę ir dubenį su vandeniu sielai nusiprausti. Mirusiajam tuo pat užmerkdavo akis, kad jis neišviliotų į aną pasaulį kitų.

Kiek mums žinoma, visos tautos tikėjo, kad mirdamas žmogus galutinai neišnyksta, bet išlieka jo gyva dvasia ar siela, kuri pereina į „aną pasaulį”, *viņā saulē*.⁵ Nors anas pasaulis panašus į ši, vis dėlto gyvenimas ten blogesnis, ką liudija ir mūsų liaudies dainos:

Gana laba viņa saule,

Nemīlīga dzīvošana:

Nedziedāja sīki putni,

Nekūkoja dzeguzīte.

27693

Gan geras anas pasaulis,

[Tik] gyvenimas nemielas:

Ten negieda maži paukščiai,

Nekukoja gegužėlė.

Milē man(i) šī saulīte,

Viņa saule nemīlēja:

Šī saulīte man zināma,

Viņa saule nezināma.

27370

Mielas man šitas pasaulis,

O anas visai nemielas:

Šī pasauli aš pažistu,

Ano nepažistu.

Tylu ir nemielą be paukščių giesmių požemį mini ir mūsų pasakos. Todėl niekas ir nenori savo valia skirtis su šiuo pasauliu, o kaltę dėl mirties verčia dievybėms, kurios arba jau ant žemės nulemiančios žmogui mirtį, arba iš po žemiu nusivadinančios mirštantijį pas save.

Liaudies dainos mums liudija, kad mirusiojo sielą Vėlių motė *pieviļ „privilioja”*, velionio *augums „kūnas, stotas”* šiame pasaulyje *zūd „prāžūva”* (27407; 27443; 27545), ir Saulė, Žemė arba *Nāve „Mirtis”* ji *slēpj „slepia”* (27445; 27552; 27549; 27577). Ši liaudies dainų fantazija apie žmogaus mirtį mums labai primena senovės graikų bei roménų pažiūras, kur irgi dažnai sutinkame minėtą „slėpimą”.

Mirusiojo kūnā nuplaudavovo šiltu vandeniu, aprengdavo paprastai baltais drabužiais, apaudavo kojas ir daugelyje vietų ant galvos dar uždėdavo baltą gobtuvą. Kojas au-davo kurpėmis, return naginémis, bet ne vyžomis, kad aname pasaulyje nebūtų sunku vaikščioti. I karstą dar paprastai dėdavo pinigų, šukas ar šepetį, vantą, adatą ir butelių degtinės arba alaus. Rūkaliams į karstą dar ijdėdavo pypkę, tabako bei skiltuvą. Patį karstą senais laikais išskobdavo

lovio pavidalo iš storos pušies,⁶ dėl ko ir liaudies dainose (27420) jis pavadinamas „vieno medžio namu”.

Labai senas paprotys yra mirusiojo apgiedojimas, ir tokias raudų giesmes visuotinai priimta laikyti pačiomis seniausiomis liaudies dainomis. Ši paprotį jau nuo seniausių laikų sutinkame mažne visose tautose, apie kurias tik bent kiek plačiau žinome. Tokių raudų turėjo ir latviai bei senieji prūsai, iki šiol jų turi išlaikę lietuvių. Nors nūn savo liaudies dainose senųjų raudų mes besutinkam tik šiokias tokias liekanas, jos mums [51] paliudytos istorijos. Jau Henriko Latvio kronika pasakoja, kaip kuršiai 1210 metais po nesėkmingo mūšio su vokiečiais „degino žuvusiosius ir raudojo jų (*fecerunt planetum*)”.⁷ Eiliuotosios kronikos žiniomis, žiemgaliai, 1290 metais nugalėti „skundėsi bei raudoję tą pačią raudą (*iamer sanc*), kurią jau raudojo Duobelė ir Rakenė”.⁸ Mums jau pažįstamas Lasiskis rašo: „Dabar tikrieji livoniečiai, kuriuos vokiečiai yra skaudžiai prislégę, kaip vergus, taip pat prie numirėlių kapų deda maisto, gérimo, kirvų ir šiek tiek pinigų ir gieda tokią raudą: ‘Eik, – sako, – nelaimingasis, iš šios žemės į geresnį pasaulį, kur vokiečiai tau daugiau nebeįsakinės, bet tu juos valdysi. Štai turi ginklų, maisto, visko, kas reikalinga kelionei?’”.⁹ Tą patį Dionisius Fabricius liudija tokiais žodžiais: „Laidotuvėse jie papratę skurstis, keikdami sunkią vergiją ir žiaurų savo ponų jungą, o laimės linkédami mirusieiams – pasitraukusieims iš šios vergijos, kurioje juos buvo prispaudę engėjai vokiečiai”.

Išsamesnių raštiškų paliudijimų apie tokias raudas mums išliko iš senųjų prūsų. Kartu su žuvusiu kariu de-ginta jo žirgas, lankas, strėlės, ietis, kalavijas arba dur-klas, jo visų mylimiausias tarnas, jo medžiokliniai šunys bei vanagai. Ir kai imdavo kilti laužo dūmai, pagonių ku-nigai pradėdavę savo raudą, kuria šlovinę žuvusio didvyrio darbus. Sutartyje, pasirašytoje 1249 metais tarp kry-žiuocių ir senųjų prūsų, skaitome: „Prižadėjo jie taip pat nelaikyti savo tarpe tulisonių nei ligašonių (*Tulissones vel Ligaschones*) – didžiausią melagių ir veidmainių. Jie, ne-lyginant pagonių kunigai, laidodami mirusiuosius, nusipelno pragaro kančią, kai kalba apie blogą ir gérą, giria mirusiuosius už jų vagystes ir plėškavimus, nešvarius darbus, grobimus ir kitas ydas bei nuodėmes, kurias jie bū-dami gyvi buvo padarę. Pakėlę į dangų akis, šaukdamiesi jie melagingai tvirtina matą čia pat esantį velionį, skrijenant ant žirgo per vidurį dangaus, pasipuošusį žvilgančiais ginklais, nešantį rankoje vanagą ir su dideliu būriu palydos einantį į kitą pasaulį”.¹⁰

Apie tokį raudojimą O. Bökelis rašo taip: „Raudoti raudas visur pasaulyje yra moterų pareiga. Tik jos yra gie-dotojos bei poetės, tik jų balsai girdėti prie karsto, vyrai gi tame nedalyvauja, o jei ir būna šalia, tai tylomis”. Bet minėtame liudijime matėme, jog senųjų prūsų giedotojai buvo įdėm vyrai. Lietuviuose dar dabar daugelyje vietų vyrai gieda raudų giesmes. Tas pat Kinijoje pas mandžiūrus bei lolus ir kai kuriose Kaukazo tautose. Ir aukščiau minėtuose pranešimuose apie kuršių bei žiemgalių rau-

das panašu, jog būtent patys kariai bus apraudojė savo kritusius bendražygius.

Daug laidotvių papročių lietuvių ir latvių yra visai vienodi. Ligoniu mirus naktį, sukeldavo visus tame name miegojusius žmones,¹¹ kad mirusysis [52] jų *neapmirstot „neapmarintų”* ir kad jie galėtų laiku pabusti. Apie lietuvius žinoma, kad jie net kūdikius iškeldavo iš lopšio. Mirus namų šeimininkui, lietuviai eidavę pas visus gyvulius, bites ir pranešdavę: „Mūsų gaspadorius numirė”.¹² Latvai turėjo panašų paprotį velionį išlydint. „Prieš velionį išvežant kuris nors iš namiškių eidavo į tvartą ir sukeldavo visus gulinčius gyvulius ant kojų”.¹³ „Ligoniu gulint mirties patale, iš kambario išnešdavo visus daigus bei sēklas, kad neapmirtų, nes apmirusios sėklas gerai nebedygsta ir nebeauga, o svogūnai išeina į žiedus”.¹⁴ Tokių patį prietarą turėjo ir lietuviai. Tiek latviai, tiek lietuviai sudeginavo patalą, kuriame ligonis mirė. Kitą dieną eidavo žiūrėti, kokie pėdsakai įminti pelenuose. Jei matyt gyvulių pėdsakai, tais metais krisią daug gyvulių, o jei žmonių pėdos, tai mirsią daug žmonių.

Tolesni latvių papročiai primena estų papročius.¹⁵ „Laidotvių dieną, jau pakinkius arklius karstui vežti, papjauna gaidi ir meta arkliams po kojų”.¹⁶ „Velionį vežant į kapus, jam įkandin išpila kibirą vandens, kad mirusijo dvasia nesugrižtų atgal videntis”.¹⁷ „Pakeliui į kapines vienoje pušyje iškerta kryžių, kad velionis Paskutinio teismo dieną rastų kelią namo. Tokios pušys tam jau iš anksto būdavo nusižiūrimos ir tausojamos”.¹⁸ Grždami iš kapinių laidotuvininkai prisilaždavę egliaškių bei kadagių šakų, kuriomis perdaue namiškius, sakydami: *Nemirstiet, nemirstiet, kapsētā nav rūmes „Nemirkit, nemirkit, kapuose nér vietos”*.

Iš kitų latvių prietarų dar paminėsime tokius. „Kas prie numirėlio rankas prideda, tam tais metais nevalia savo rankomis sēti”.¹⁹ „Sėjos laiku šeimininkas neprisideda prie nesančių mirusijų, kad sēklai nepakenktų”.²⁰ Su šiais prietarais yra susijęs minėtas sėklas apmirimas. Mirusijo poveikis javų augimui ypač regimas iš tokio estų prietaro: „Jei žiemą laidotvių procesijai tenka eiti per kokį lauką, tai lydintieji geriau eina apsnigusiu keliu aplink, nes kitaip jaams galėtų nutikti didelė bėda”.

„Per laidotuves negalima apsieiti be kraujo, bet visada reikia papjauti kokį gyvulį ar bent jau gaidį”,²¹ „nes mirusiam reikia šviežio kraujo, ir jam jo nedavus, jis pats savo ranka kokį gyvulį pasiims”.²² „Kiaulių laidotuvėms neskerdavo, nes laidotuvėms paskersti gyvuliai aname pasaulyje esą velionio jojamas arkliais, o kiaulė, mirusiamojant, žviegianti”.²³

Pagrindiniai laidotvių valgai buvo virti žirniai, tiršta košė bei nugrūsti miežiai, arba *kūki „kūčia”* (*kymbs*). Žirniai buvo prilyginami ašaroms, nes ir sapne matyt žirniai aiškinti kaip ašaros. Ir priežodis byloja: *Birst asaras kā zirņi „Byra ašaros kaip žirniai”*. Laidotvių „kūčia” bei tiršta [53] košė, regis, bus perimti iš rusų.²⁴

Plačiai žinomas toks senųjų latvių laidotvių paprotys. „Jei valgant kas nors iš maisto nukrenta žemén, to jau ne-

bekelia, nes tai esanti mirusiojo dalis, ir kiekvienas, kas pirmasyk geria alų, prieš tai nulieja mirusiajam lašelį žemén”.²⁵ „Geriant laidotvių degtinę, prieš tai reikia vieną stikliuką nulieti žemén velionui”.²⁶ Šis paprotys yra labai senas, nes tokį patį sutinkame ne tik pas senuosius lietuvius (pasak Lasickio), bet ir pas senuosius graikus.²⁷

„Taip pat tikima, kad velionio siela klausosi, kas laidotuvėse kalbama, ir todėl niekas apie mirusiją nekalba bologai”.²⁸ Tai liudija ir tokia liaudies daina:

<i>Visu nakti tā māmiņa</i>	Visą naktį ta mamulē
<i>Ap logiem klausījās,</i>	Palei langus klausēsi,
<i>Vai tie ēda, vai tie dzēra,</i>	Ar jie valgo, ar jie geria,
<i>Vai māmiņu daudzināja.</i>	Ar mamulē mini.

27791

„Per laidotuves mirusiją pagiria, pašlovina. Ypač tai daro senos moteriškės, o motinos vaikus moko, kad nesakytu nieko nederamo, nes tada nutiksiai kas negero”.²⁹ Visa tai yra susiję su jau aptartomis raudomis. Taip tankiai minimas raudojimas betgi nieku būdu neliudija senųjų laikų žmogų buvus labai jausmingą bei verksmingą. Raudotojai bei raudotojos paprastai kviečia už užmokestį, o vietoj ašarų, kaip minėta, naudoti žirniai.

Tikruosius senų laikų žmogaus jausmus veikiau apdainuoja tokia dainelė:

<i>Nomiruša neraudāju,</i>	Mirusiojo neraudojau,
<i>Acu savu netērēju;</i>	Akių savo neeikovau;
<i>Kas nomira, tas gulēja,</i>	Kas numirė, tas jau miega,
<i>Man actīnu vajadzēja.</i>	[O] man akys reikalingos.

27754

Ir mirusiajam ašaros nereiškė nieko gero, mat buvo „būtina saugotis, kad ant lavono neužkristų nė ašara, nes tada velioniu sunku gulēti ašarose”.³⁰ Pasakose bei sakmėse esama daugiau pavyzdžių, kur mirusieji pasiunčia savo artimiesiems kokią nors žinią, kad tie dėl jų neraudotų. Todėl mirusiojo vardu dainuota:

<i>Birs dobē asarinas,</i>	Birs į duobę ašarėlės,
<i>Būs man grūta gulēšana.</i>	Bus man sunku gulēti.

27335

Vis dėlto nereikia manyti, kad artimieji taip ir nebūtų vienas kito gailėjosi. Bent jau motina tikrai nuoširdžiai verkia savo mirusio vaiko.

<i>Neviens mani neraudāja,</i>	Niekas manęs neraudojo,
<i>Nevienam žēl nebija;</i>	Niekas [manęs] negailėjo;
<i>Manā vecā māmulīte,</i>	Mano sena mamulytė,
<i>Tā raudāja, tai bij žēl.</i>	Ji raudojo, ji gailėjo. [54]

27750

Vis dėlto kad ir kaip likę artimieji gailėtusi savo mirusiojo, niekas nepageidauja, kad jis dar sugrižtų (27514–27518). Išvežtojo numirėlio vieton, kaip jau buvo užsiminta, į namus parneša eglaitę (27659), kadagį (27657) arba pušų šaką (27646), kurios, būdamos visad žalios, galėjo pasitarnauti už gyvybės simbolį. Vietoj spygliuočių retkarčiais

imtas ir jégā simbolizuojantis ažuolas (27666). Todél šiomis šakomis ir namiškius plakē, dainuodami:

<i>Nemirstiet, nemirstiet, Nava vietas kapsetā!</i>	Nemirkit, nemirkit,
<i>Es ieliku sav' māsiņu (bāliņu)</i>	Néra vietas kapuose!
<i>Pašā slitas malīnā.</i>	Paguldžiau savo sesele (broleli)

27660

Palaikus, kaip jau anksčiau esu rašęs,³¹ senieji latviai pakasdavo smėlio kalneliuose netoli savo namų ir tik katalikybės laiką pabaigoje pradėjo laidoti bendrose kapinėse. Karstas liaudies dainose paprastai vadintas „amžinuoju namu” (*mūža nams*) (27409; 27422; 27546; 27756), ir jis buvo ne dirbamas ar gaminamas, o „daromas, rengiamas” (*darūts*).³² Ant kapo jau gana seniai pradėta sodinti gėles, ir liaudies dainos čia prie progos vis pamini apskritai *baltu puķi* „baltą gėlę” (27314; 27380), nors *magoni* „aguoną” irgi (27313). Jau nuo senų laikų iš gėlių, kuriomis Europos tautos tuošė savo kapus, labiausiai vertinta rožė. Tai liudija ir įvairių liaudies dainų pavyzdžiai. Su tuo pačiu papročiu susijusi ir sena katalikų legenda, pasak kurios, iš šventosios Magdalietės ašarų atsiradusi balta rožė. Liaudies dainose bernelis arba mergelė nuolat išsako viltį ant jų kapo išaugiant rožę. Taigi ir latvių ne tik romansuose (13250), bet ir iprastinėse liaudies dainose (27416; 27633) ant kapų auga rožės. Ant jauno žmogaus kapo vokiečių liaudies dainose kartu su rože būna ir liepa. Taip pat ir pora latviškų romansų ant kapo mini liepą (13250, 12; 13373).

18. Vēlių gyvenimas aname pasaulyje

Mažne visos tautos seniau manė, kad sielos aname pasaulyje tēsia tuos pačius darbus, kuriuos dirbo šiame pasaulyje. Taigi ir mūsų liaudies dainose mirusios merginos gano *veļu govīs* „vēlių karves”, o padeda joms *veļu suni* „vēlių šunys”. Tai gali būti ir blankus tolimos praeities priiminimas, nes šuo ir karvė yra seniausi naminiai gyvuliai, ir daugelis tautų savo mituose perkélé juos į aną pasaulį. „Palaidotas mirusysis turi sargauti prie kapinių vartų tol, kol tuose kapuose laidos kitą. Iš čia posakis, jog kai kam teko ilgai kapinių vartus saugoti”.³³ Tokie patys prietarai sutinkami ne tik lietuviuose, bet ir kitose tautose.³⁴ [55] Šeštadienį palaidota moteris turinti mirusiesiems nesioti vandenį.

<i>Lai es miru, kad es miru, Sestdien mani nebediet: Es visiem mironiem Ūdentiņa nesējīna.</i>	Tegu mirsiu, kada mirsiu, Tik šeštadienį nekaskit: [Būčiau] aš visiems velionims Vandens nešējēlē.
--	---

27357

Bene visiems latviams žinomas tikėjimas, kad mirusiesiems tenka nuo ledo obliuoti sniega.

Žmogui mirus, siela prisideda prie vēlių, o vēlesnių laikų tikėjimu, ir prie angelų. Ir kaip negalim teigt, kad visi

angelai yra sielos, taip galim abejoti, ar sielomis laikyti visos vēlēs. Žmogaus fantazija visur kur ieško gyvų būtybių, panašių į žmogų. Visokių dievybių su valdiniais gyvenama ne tik kalnuose, miškuose, pelkėse bei laukuose, bet ir danguje, vandenė bei po žeme. Su visomis šiomis dvasiomis galėjo susitikti ir žmonių sielos. Kaip skenduolių sielos susiję su vandens paukščiais, taip žemėn užkasti mirusieji galėjo lengvai patekti požemo karalystėn, o sudegintųjų sielas manyta kartu su dūmais pakylant į dangų. Kaip yra panašūs vienas į kitą ir dažnai vienas su kitu susitinka dievai, taip ir sielos galėjo ne tik bendrauti tarpusavy, bet ir sueiti su kitomis dvasiomis ar mitinėmis būtybėmis. Tiesa, kad vēlēs sunkiai atskiriomas nuo sielų ir, be abejo, yra artimesnės joms už visas kitas dvasias. Anaiptol neketinu neigti, kad vēlēs esą kilusios iš sielų kulto, bet kol mūsų vēlių kultas dar nėra galutinai ištirtas, turėtume griežtai skirti tikrą faktą nuo teorinių ižvalgų. Nekritiskai rinkdami medžiagą tik jau esančioms teorijoms, vēlių klausimą mes tik dar labiau supainiosim.

Vēlēs, *veļi*, liaudies dainose minimos gana dažnai ir dažniausiai kartu su mirusiuju sielomis, bet nėra aiškiai pasakyta, kad siela būtinai virsta vėle ir kad visos vēlēs yra kilusios iš sielų. Taip pat ir lietuvių *vēlēs*, pasak Kuršaičio, žymi ne vien tik mirusiuju sielas, bet ir apskritai tam tikras dvasias, prilyginamas laumėms. R. Meulenas³⁵ lietuvių žodži *vēlē* veda iš indoeuropiečių veiksmažodžio šaknies *vē-* reikšme ‘pūsti (kaip vėjas)’, iš kurios kilo ir mūsų *vēj* ‘vėjas’.³⁶ Tačiau pastarojo žodžio šaknies ē ilgas, tuo tarpu *velis* yra su trumpu *e*, dėl ko šis aiškinimas negali būti teisingas. Latvis jaučia ši žodži syjant su veiksmažodžiu *velties* ‘ristis, riedėti’, nes daugelyje tikėjimų ir pasakų vēlēs, *veļi*, taip pat dvasios *veļas kā kamoli* „ritasi kaip kamuoliai”,³⁷ nors pagal etimologiją *velis* neskiriamas nuo sen. islandų *valr* ‘mūšyje žuvusysis’ bei tocharų *wäl* ‘mirti’. Tačiau kur latvių tikėjimuose kalbama apie mirusius protėvius, ten jie [56] vēlēmis nebevadinami. Kārlis Pētersonas³⁸ rašo, jog Kurše seniau „i vestuves kviesti net ir mirę tėvas su motina”. Taip pat J. A. von Brandas, 1673 ir 1674 metais keliavęs po Pabaltiją, rašo, jog latviai aukas protėviams palydėdavę tokiais žodžiais: *Mus si veczake dvesely melami* „Mūsų senolių sielas vaišiname”. Iš viso to matome, kad vēlēms jau yra priskirta platesnė reikšmė nei sieloms.

O. Bokelis rašo: „Mirtis liaudies poezijoje niekad nėra atgrasus reiškinys, giltinė su dalgiu jai nepatinka. Mirtis – tai džiaugsmingos vestuvės”. Pavyzdžių Bokelis ima iš graikų, italų, rusų, mažarusių, lenkų, bulgarų, rumunų ir albanų liaudies dainų. Taip pat ir latviai „nevedusių žmonių pirmają laidotuvų dieną vadino vestuvėmis, ir tik antrają dieną – laidotuvėmis”.³⁹ Lietuvoje numirusi mergina kai kur vadinta vēlių nuotaka. Aukščiau jau minėjome liaudies dainą, kurioje jaunuolis veda Žemės motės ar Vēlių motės dukrą (27699). Jei šviečiant saulei lyja, tai senieji lietuviai manė, kad vēlēs vestuves kelia. Tai rodo ir tokia mūsų tautos daina su daugeliu variantų:

Lietiņš līja saulītē:

Velēnieši kāzas dzēra.

Mans bāliņš jauns nomira,

Velos nēma līgaviņu.

27798

Lietus lījo saulei šviečiant:

Vēlēs kēlē vestuves.

Mano brolis jaunas mirē,

Vēliū emē nuotakā.

Ir čia visai nekalbama apie siebos virtimā vēle, o tīk apie liaudies poezijs optimistinē nuostatā, pagal kuriā jauno žmogaus mirtis prilyginama vestuvēms. Panašios vestuvēs, kaip jau minēta, žinomas daugeliui tautų, ir tīk lietuviai bei latviai jas sieja su vēlēmis. Neturime pakan-kamo pagrindo manyti, kad latviū liaudies dainose čia būtū išlikęs pirmkykštis tokio prilyginimo pavidalas, nes dainos apie meilē ir vestuves šiaip jau nepriskiriamos seniausiam dainų kłodui.

Liaudies dainose neretai minimi vēliū vaikai, *veļu bērni* (27434; 27526; 27527; 27531), kurie veikiausiai rodytu vēles kilus iš sielu, jei tik visi vēliū vaikai būtū mirē žmoniū vaikai. Aukščiau minėtas Meulenas rašo, kad lietuviū mirē vaikai vēliū karalystēje ir lieka vaikais. Pasak Tyloro,⁴⁰ vienas Pietų Amerikos čiabuvis apie mirusiuju sielas sakęs, esą „jos nebetur jokių vaikų, nes téra dvasios”, nors visais kitais atžvilgais jų gyvenimas nesiskiria nuo žmoniū gyvenimo ant žemēs. Tačiau tokios pastabos vis dēlto niekaip nepaaiškina, ką vēliū vaikai reiškē latviam, nes īvairiū tautų prietarai ne visuomet sutampa. Kaip susituokusios vēles galējo turēti savu vaikų, taip ir mirē [57] žmoniū vaikai galējo būti vadinami vēliū vaikais (plg. aukščiau vēliū nuotaką).

Pasak Meuleno, lietuviū tikējimuose gaidžiai, šunys ir arkliai gali matyti vēles. Ir latviuose minēti gyvūnai gali matyti visokias dvasias. Taip pat vēles mato žmonēs, gimē Didijī ketvirtadienį (*Zaļajā Ceturdienā*),⁴¹ dēl ko lietuviai šią dieną vadina Vēliū Velykomis (plg. [sen.] rusu *Великий четвергокъ*). Latviuose dvasias gali matyti ir gimusieji Didijī penktadienį (*Великая пятница*). Šie prietarai, regis, bus radēsi dēl žodžio *великii* panašumo su vēliū pavadinimu. Man vis dēlto lieka abejonių, ar Meulenas su Calandu bus griežtai patikrinę visą lietuviū tradicijos medžiagą, ar ten visur tikrai kalbama pie vēles, o ne apie sielas ar vaiduoklius. Naujieji anglu etnografai nūn griežtai skiria žodžius *soul*, *ghost* ir *spirit*. *Soul* (vokiečių *Seele*) žymi žmogaus ar kitos gyvos būtybės sielą, skiriant nuo kūno. *Ghost* (vokiečių *Geist*) – tai vēlē, arba siela po mirties. O *spirit* (lotynu *spiritus*) vadinamas vaiduoklis arba šešēlis, kuris nera kilęs iš žmogaus ar gyvūno. Jeigu liaudies tradicijų rinkėjai būtū griežtai laikęsi liaudies kalbos, o etnografai atsižvelgę į ką tik apibréžtą terminiją, tai dēl lietuviū bei latviū vēliū reikšmēs daugiau nebeturetume jokių abejonių.

Vēliū valdovē yra Žemēs motē, *Zemes māte*, drauge su Vēliū mote, *Veļu māte*, kurios, kaip aukščiau jau buvo išaiškinta, yra dievybės, o suvis ne mirusiu žmoniū sielos. Net jei ir būtū nustatyta tokia jū kilmē priešistoriniais laikais, kas labai abejotina, tai vis tiek jokiu būdu to negalime pasakyti apie senujų kronikų bei liaudies tradicijos Že-

mēs motē bei Vēliū motē. Žemēs motēs bei Vēliū motēs dukras galima palyginti su Saulēs bei Jūros dukromis ir taip vēlgi atskirti nuo mirusiu žmoniū sielu. Taip pat jokio pagrindo neturime vēliū karves bei vēliū šunis laikytu nugaišusiomis karvėmis bei pastipusiais šunimis. Taigi reikia manyti, kad vēliū karalystēje esama būtybių, kurios nera kilusios iš mirusiuju sielu. Ir iš kitos pusēs matēme, jog latviū liaudies tradicijoje nera visiškai tikrū duomenų, kad mirusiuju sielos virstu vēlēmis. Tuo anaiptol neatmetamas senasis požiūris, kad vēlēs vis dēlto randasi iš sielu, tačiau iš tų latviū liaudies tradicijų, kurios mums iki šiol yra žinomas, tai nebéra aiškiai matoma.

Aukščiausioji požemio valdovē, pagal liaudies dainas, yra *Zemes māte*. Mirusio žmogaus siela, kaip aukščiau jau sakyta, yra jos priežiūroje arba „globoje (glabāšana)”,⁴² todēl siela visų pirma ir pasiseikina būtent su ja. Kapo raktus turi ir *Zemes māte*, ir *Veļu māte*. Nors Žemēs motē nuosprendis yra griežtas, bet šiaip ji nera savo sieloms negailestinga. Tačiau neteisinga būtū manyti, kad ir Vēliū motē esanti tokia geraširdē, [58] jokia žudikė. Nors Vēliū motē „laukia” mirusiojo sielos pas save (10735; 10789; 27525), ruošia jai „vietą” (9246) bei „guoli” (27713), *velē galdautu* „velēja staltiesę” (27432), „džiovina” skalbinius (27782) bei kepa „paplotēli” (27411; 27533–4), vis dēlto ji viļ „suvilija” sielą klasta (27510 var.; 27529; 27535), ypač su „medaus vagone” (*med's vācele*) (27536), ji „džiaugiasi” žmoniū mirtimi, *kapa virsu dancodama* „ant kapo šokdama” (27537–40), ir nuriša Laimos pakabintą lopšelį (1135). Ji ir žudo, pati atima gyvybę savo aukoms, kaip kad matyti iš tokio pavyzdžių:

Laime meitas aizmirsusī,

Veļu māte iedomāj'si:

Vīriem sievas apkāvusi,

Meitām vietu taisīdama.

27726; 22194

Laimē mergeles užmiršo,

Vēliū motē prisiminē:

Vyrų žmonas ji išžudē,

Mergoms vietā ruošdama.

Veļa māte, Veļa māte,

Kara darbus pastrādāja:

Citam nema mīlu draugu,

Citam mīlu māmuliņu.

27781

Vēlēs motē, Vēlēs motē,

Padirbējo kaip per karā:

Kam atēmē mielā draugā,

O kam mylimā mamytē.

Ai, bagāta Veļu māte,

Nokauj manu vīra māti.

Ak, turtinga Vēliū mote,

Nužudyk mano anytā.

23177

Aukščiau jau parodēme, kad Vēliū motē kai kuriais atžvilgais prilygsta ne tik Žemēs motei, bet ir Laimai. Kaip ir Vējo motē (27438–9), Vēliū motē (27440) „klebena” ar „beldžiasi” ī „namo duris”, už kurių žmogus miega, ir taip praneša jam apie mirtj. Kaip Ugnies motē, ji irgi sergi ugnj, o jai užmigus, ugnis užgęsta (27523). Vēliū motē ateina iš jūros ir ten iškeliauja, kaip kad Jūros motē (27683). Dar labiau Vēliū motē panaši ī Saulę, nes ir pastaroji „paslepia broleli” (27445). Trijose dainose (27402; 27579–80) Saulē ir Žemē esti su žmonėmis „nesantaikoje”, žmonēs galu gale „atiduoda” savo *augumiņu* „stuomenēli”, kurį tada jos

„pasiima”. Šioji Saulės ypatybė visiškai sutinka su kitomis liaudies pažiūromis. Saulė yra susijusi su „anuo pasauliu”, kur pati nueidama gali kartu pasiimti bei „paslépti” ir žmogaus sielą. Todėl ir toks sapnas, kuriame miegantį žmogų apšviečia saulė, reiškia mirtį.

Visiems mitams ieškant vieno bendro pamato, tarsi kokia stebuklingo raktelio, kuriuo būtų galima atverti visas duris, lengvai gali kilti mintis, kad būtent Vėlių motė yra pirminė dievybė, o visi dievai radosi iš mirusiu žmonių sieļu. Tačiau kiekvienam teiginiu ieškant aiškių bei tvirtų įrodymų, tokio bendro pamato surasti mums nepavyko. Ne turime jokios priežasties tvirtinti, kad ir pati Vėlių motė laikytina siela. Taip pat teko palikti galutinai neišspreštą klausimą, ar visos vėlės latvių bei lietuvių tradicijose laikytinos mirusiu žmonių sielomis, ar tik šiaip požemo dvasiomis. Todėl juo labiau sunku to paties pamato ieškoti Saulės motei, Žemės motei [59] bei Véjo motei, juoba kad panašumas tarp kai kurių dievų yra visiškai suprantamas ir tiesiog natūralus dalykas. Kiekvienas garbintas dievas galėjo daryti gera, savo ruožtu bet kuris užrūstintas galėjo keršti mirtimi. Kaip kad žmonės senovėje dar nebuvo pasidalinę darbų pagal įvairius amatus, taip ir senoji dievų veikla dar nebuvo griežtais apibrėžta. Tik kylant kultūros lygiui žmonės ėmė skirtis pagal luomą bei užsiėmimą, o pačių žmonių pavyzdžiu prasidėjo ir dievų antropomorfizacija bei specializacija.

Mirusiųjų sielos būdavo maitinamos per vadinamąsias Dievo dienas, arba vėlių laiku, truskusu kokias keturias savaites. Šis laikas nebuvo visur visiškai tas pats, bet paprastai skaičiuojamas apie spalio mėnesį, dėl ko tas seniau vadintas vėlių, arba „žemlikų” (*zemliku*) mėnesiu. Vėlių vaišinimo nuo seno laikėsi daugelis tautų ir paprastai rudenį, nuėmus nuo laukų derlių. Krikščionių bažnyčia seniau buvo nusistačiusi priešiškai šiai pagoniškai šventei, bet X amžiaus pradžioje katalikai ją vis dėlto priėmė. Siek tiek persimainęs dėl katalikų įtakos šis sielų vaišinimas, matyt, bus ir latviouse. Protėvių sielas su kuriomis kartu, žinoma, galėjo ateiti ir kitos vėlės, senieji latviai vaišino jaujose, pirtyse, tvartuose arba kitose nuošaliose vietose. Valgius paprastai neše pats šeimininkas, niekam jų dar neparagavus. Vaišinimui nešdavo mėsos, košės, sūrio ir alaus. Kad dvasios galėtų vaišes matyti, sienon įkišdavo kokią skalą. Vaišes paruošus, jaujos arba pirties duris uždarydavo, ir niekam nebuvo valia žiūréti, kaip dvasios vaišinasi. Jei dvasios buvo priimamos pirtyje, pirtį iškūrendavo ir dar palikdavo šilto vandens bei vantą išsipersti. Jei vaišintojai pamatydavo, kad valgiai bei gérimali liko visai neliesti, būgstaudavo, kad ateinantys metai bus nederlingi. Likusį nuo dvasių maistą suvalgydavo patys. Idomu čia dar tai, kad po vaišių dvasias šluotomis bei skalomis gindavo lauk. Toks senoviškas paprotys sutinkamas daugelyje tautų.

Nors šis sielų vaišinimo laikas, kaip minėta, vadinamas vėlių laiku, vis dėlto tik retai kuriame rašytiniame šaltinyje kalbama būtent apie vėlių vaišinimą. Vaišių svečiai vadina-

mi sielomis (*dvēseles*), dvasiomis (*gari*), senukais (*veciši*), makaulėmis (*pauri*), „ilgiais” (*ilgi*), „urgučiais” (*urguči*) ir daugeliu kitų panašių vardų. Iš Pernigelės valsčiaus Liepu-pės parapijos turime tokį įdomų šių dvasių apibūdinimą: „Seniai (*vecie*) buvo žmonių išvaizdos, didumo sulig išmirkytų linų sauja. Vaikščiodavo jie daugiausia grioviais, šalikelėmis, patvoriais. Vardas *vecie* kilo iš to, kad jie visi atrodė seni”.⁴³ Pagal ši apibūdinimą *vecie* primena žinomas vokiečių *Erdmännchen*,⁴⁴ kurie, kaip žinoma, yra atskirose žemėse dvasios ir sielomis nelaikomi.⁴⁵

19. Nelaimingos sielos

Aukščiau minėtame anglų etnografijos žinyne⁴⁶ skai-tome: „Dvasios be vienos Europoje paprastai yra savižu-džių, žudikų bei nužudytyų sielos arba asmenys, kurie pa-liko neužbaigtas savo gyvenimo priedermes: neišpirktą už-statą, neapmokėtų skolą, apviltus paveldėtojus, paslėptų pinigų. Tai aplinkybės, kurios trukdo ramiai ilsėtis sava-me kape, nors krikščionių tikėjimas anaipolt nemoko sie-las gyvenant kapuose. Tačiau svarbiausia priežastimi, ko-dėl siela grįžta atgal, visame pasaulyje laikoma neatliktos laidotuvų apeigos... Esama pagrindo manyti, ir šią idėją verta būtų patyrinėti plačiau, kad laidotuvų apeigų pir-miausiasis tikslas yra būtent ivesti sielą dvasių pasaulio draugijon ir kad dvasių be vienos piktų darbai kyla iš ker-što gyviesiems už jų neatliktas priedermes arba dėl piktų demonų įtakos, kurių draugėje jos priverstos būti”. Taip pat M. Zabylinas⁴⁷ rašo apie rusus: „Skenduolių ir pakaruoklių nelaidojo kapinėse. Buvo tikima, kad jei kur pa-laidosi skenduolų ar pakaruoklų, tai visą apylinkę ištiks ne-laimė. Todėl senais laikais ištikus nelaimė, kaip antai nederliui, marui ar kitoms ligoms, žmonės kasdavo iš kapų palaikus”. Turint visa tai galvoje, visiškai teisus yra O. Schraderis,⁴⁸ kad mirusiuų sielų kultas kilo visai ne iš žmo-nių meilės velionims, o iš jų piktadaryscių baimės. Tačiau tuo anaipolt nesakoma, kad visos dvasios būtų kilusios iš sielų nei kad nuo pastarųjų pareitų visas blogis ir gėris žmonių gyvenime.

Slogutis, *lietuvėns*, kaip ir lietuvių kaukas,⁴⁹ yra nužu-dyto vaiko siela, tol gyvenanti pasaulyje ir kamuojanti žmo-nes, kol nebus palaidoti jo kauleliai arba kol neateis tas laikas, kada jam buvo Laimos lemta mirti sava mirtimi.

Koviai (*kāvi* ‘šiaurės pašvaistė’, arba ‘paménai’), bai-giai (*baigi* ‘šiurpai’), juogiai (*jogi*) bei juodžiai (*jodi* ‘kip-šai’), kai kuriomis žiniomis, yra kare žuvusių vyrų dva-sios. Jiems kaunantis atsirandanti šiaurės pašvaistė. Rau-noje aš pats dar esu girdėjęs apie šiaurės pašvaistę sakant: *Kāvi kaujas* „Koviai kaunasi”, tačiau kas tie „koviai”, to kalbėjusieji nebežinojo.

Taigi slogučiai ir koviai aiškinami kaip mirusiu žmonių sielos. Pastarosios neretai pasirodo ir kaip šešeliai (Smilte-nėje) arba šméklos (Raunoje), tačiau nesakoma, kad visi „šešeliai” ar šméklos tebūtų sielos. Šešeliai ar šméklos gali žmonėms kenkti, tačiau jie nėra tipiškos piktosios dvasios.

Gali būti, kad ir minėtieji *veciši, pauri, ilgi* bei *urguči* yra tokios pat dvasios kaip šešliai ar šméklos. Daug kuo šios dvasios tikrai labai panašios, bet tai dar nereiškia, kad vienos jos yra suvis vienodos.

Versta iš: Prof. P. Šmits. Latviešu Mítoloģija / Otrs pārstrādāts izdevums. – Rīgā: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926. – P. 49–61.

Iš latvių kalbos vertē Dainius RAZAUSKAS

Ypatingą padéką reiškiu Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyr. mokslinei bendradarbei dr. Lilijai Kudirkienei, malonai sutikusiai perskaityti vertimą ir išsakiusiai esminį pastabų.

NUORODOS:

1. Šmits P. Latviešu pasakas un teikas. – I. – P. 45–47.
2. [Turima galvoje placenta. – Pastabos laužtiniuose skliaustuose vertėjo.]
3. [Pirtyje „nuperiāmi šerai“, kurie esą dygsta anoj odos pusēj ir duria, o vaikas dėl to būna neramus.]
4. [Jei vaikas ilgai nevaikšto, reikia jam „perpjauti pančius“.]
5. [Apie latvių „ano pasaulio“ samprata bei ji žyminti terminą *vija saule* (pažodžiu ‘ana saulė’) lietuviškai žr.: *Vilke-Freiberga V. Kosmologinė saulė*: šis pasaulis, anas pasaulis ir saulės kelias tarp abiejų // Liaudies kultūra. – 1998, Nr. 1.]
6. Latvju dainas. – III. – I d. – P. 874.
7. [Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. – T. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos / Sudarė Norbertas Vēlius. – Vilnius, 1996. – P. 281, 288. – Vertė Leonas Valkūnas. (Dar plg. J. Jurginio parengtą leidinį: *Latvis H., Vartbergē H. Livonijos kronikos*. – Vilnius, 1991. – P. 67.)]
8. [I lietuviškai paskelbtas „Eiliuotosios Livonijos kronikos“ ištraukas (Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. – T. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – P. 293–315) fragmentas nepateko.]
9. [Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. – T. II: XVI amžius / Sudarė Norbertas Vēlius. – Vilnius, 2001. – P. 584, 597. Plg.: *Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus / Paruošė Juozas Jurginiš*. – Vilnius, 1969. – P. 24, 43–44. Paskutinis sakinsky P. Šmito išverstas kiek kitaip: *Še tev ieroči, ēdiens un ceļa nauða!* „Štai tau ginklai, maistas ir kelionpinigai!“.]
10. [Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. – T. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – P. 235–242. – Vertė Leonas Valkūnas. P. Šmito antrasis citatos sakinsky išverstas kitaip: *...it kā dzimtu priesteji, lai mirušie netiktu sodīti ar elles mokām, teic ļaunu par labu un slavē mirušos...* „nelyginant pagonių kunigai, kad mirusieji nebūtų baudžiami pragaro kančiomis, bloga vadina geru ir giria mirusuosių...“]
11. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 865, 866, 875.
12. Cappeller C. Kaip senieji Lietuvininkai gyveno. – Heidelberg, 1904. – P. 36. [Kapeleris K. Kaip senieji lietuvininkai gyveno // Lietuvininkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje. – Vilnius, 1970. – P. 388, 432.]
13. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 865.
14. Ten pat. – IV. – I d. – P. 875.
15. Wiedemann F. J. Aus dem... Leben der Ehsten. – P. 310.
16. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 861, 869, 871.
17. Ten pat. – P. 872.
18. Ten pat. – P. 867, plg. 869.
19. Ten pat. – P. 862.
20. Ten pat. – P. 868.
21. Ten pat. – P. 862.
22. Ten pat. – P. 865.
23. Ten pat.
24. *Zabylin M.* Русский Народъ. – P. 567.
25. Latvju dainas. – III. – III d. – P. 865.
26. Latvju dainas. – III. – III d. – P. 872.
27. *Žr. Schrader O.* Reallexikon. – P. 1009.
28. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 860.
29. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 869, plg. 863.
30. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 872.
31. Etnografisku rakstu krājums. – I. – P. 80 ir R[īgas] L[atviešu] B[iedrības] Z[inību] K[omisijas] Rakstu krājums. – XV. – P. 147.
32. Plg. Etnografisku rakstu krājums. – I. – P. 102 bei 103.
33. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 876.
34. Archiv für Religionswissenschaft. – XVII. – III ir IV d.: *Caland W.* Die vorchristlichen baltischen Totengebräuche.
35. Archiv für Religionswissenschaft. – XVII. – III ir IV d.: *Meulen R.*, v. d. Über die litauischen *Vélés*.
36. [Lietuvių žodžio *vélē* etimologiją vėjo šaknies pagrindu yra išsa- kės ir K. Büga, visų pirma laiške J. Basanavičiui, kuriuos tas, jai savo ruožtu pritardamas, rėmėsi (žr. *Basanavičius J. Rinktiniai raštai*. – Vilnius, 1970. – P. 283–284), o vėliau, tiesa, ne taip drąsiai bei atvirai, ir savo moksliniuose raštuose (žr. *Büga K. Rinktiniai raštai*. – T. I. – Vilnius, 1958. – P. 105–106). Šiaip jau kalbininkai laikosi kitos etimologijos – tokios, kurią toliau pamini ir P. Šmitas.]
37. *Lerchis-Puškaitis A.* Latviešu tautas teikas un pasakas. – VII.– I d. – P. 123–130.
38. R. L. B. Z. K. Rakstu krājums. – XVI. – P. 99.
39. Latvju dainas. – IV. – I d. – P. 876.
40. *Tylor E. B.* Primitive Culture.
41. *Meulen R.*, v. d. Ten pat.
42. [Čia gal verta prisiminti, kad latvių *glabāšana* reiškia ne tik ‘sau- gojimas, apsauga, globa’, bet kartu ir ‘laidojimas’, *glabāt* – ne tik ‘laikyti, saugoti, globoti’, bet ir ‘laidoti’. Plg. atitinkamai ru- sų *xranutъ* ‘laikyti, saugoti’ ir *хоронутъ* ‘laidoti’ bei kt.]
43. *Lerchis-Puškaitis A.* Latviešu tautas teikas un pasakas. – VII.– I d. – P. 284.
44. [Pažodžiu ‘žemēs žmogeliukai’].
45. [Pagal ši P. Šmito knygos skyrių yra parengtas straipsnis apie vèles, *Vēli*, latvių „Mitologijos enciklopedijoje“ (Mitologijas en- ciklopēdija 2 sējumos. – T. II. – Rīgā, 1994. – P. 224–225), kartu su visa „Enciklopedija“ išverstas į lietuvių kalbą (Mitologijos enciklopēdija. – T. II. – Vilnius, 1999. – P. 224–226). I ši verti- mą čia vietomis atsižvelgta.]
46. Burne C. S. The Handbook of Folklore. – London, 1914. – P. 81, 83.
47. *Zabylin M.* Русский Народъ. – P. 564 ir 565.
48. *Schrader O.* Reallexikon. – P. 26.
49. [Lietuvių *kaukas* yra kur kas platesnės reikšmės mitinė būtybė, nei čia tvirtina P. Šmitas, ir šia prasme jo teiginiai apie kauką neatitinka tiesos.]

THE VOICE OF LATVIA

Lettish mythology

Pēteris ŠMITS

The translation of the „Lettish Mythology“ by Prof. Pēteris Šmits is continued to publish. This edition comprises the four following chapters, namely: 16. on the human being in Lettish mythology; 17. on the cult of ancestors, or the deceased souls; 18. on life of the *vēli* (spirits) in the beyond; and 19. on the destiny of the unlucky (wandering etc.) souls.

Masiniai tautų simboliai

Elias CANETTI

Visus ligšiolinius mèginimus paaïškinti tautų esmę lydėdavo fundamentali klaida. Dažniausiai bûdavo mèginama tiesiog apibrëžti tautiškumą: tauta yra tai arba šitai. Tikëta, kad tetrûksta teisingo apibrëžimo, kuris tiktų visoms tautoms. Ko tik nesigriebta, ieškant tokio apibrëžimo: kalbos, teritorijos, rašytinės literatūros, istorijos, valstybingumo, vadinojo tautinio jausmo ir t. t. Vis dèltu kaskart išimtys tapdavo svarbesnés už taisykłę. Ilgainiu paaïškédavo, kad ir vél tepavyko nustverti palaidą skvernà atsitiktinio rûbo, iš kurio nesunkiai išsinerdavo kažkas gyva, ir rankos palikdavo tuščios kaip buvusios.

Greta šio tariamai objektyvaus metodo egzistavo kitas, naivusis, kurio atstovus domino pavienè, bûtent savoji, tauta – kitoms jie buvo abejingi. Su šiuo metodu susiję nenumalšinamas pranašumo poreikis, pranašiškos didybës vizijos, sa-votiškas moralinių bei dvasinijų pretenzių mišinys. Tačiau ne reikia manyti, kad kiekviena šių tautinių ideologijų savają tau-tą vertina vienodai. Ištis jas tesieja gronus apetitas ir didžiu-lës pretenzijos. Galbût visas jos *geidžia* to paties, tačiau *néra* tapačios. Jos nori plisti ir grindžia tai dauginimusi. Atrodo, tarsi kiekvienai jų pažadéta visa Žemë ir, žinoma, kiekvienai ši Žemë ilgainiui priklausys. Tai išgirdę kiti pajunta grësmę, pabûgę temato grësmę ir nepastebi, kad konkretus šių tautinių pretenzių turinys, t.y. tikrosios ideologijos, labai skiriasi. Reikia pamèginti nustatyti šiuos kiekvienos tautos skirtumus neužsikrečiant visoms bendru goduliu. Pamèginti atsistoti gre-ta, nepriskiriant né vienai jų, tačiau sąžiningai ir giliai jomis domintis. Reikia pasistengti, kad kiekviena jų taip mumyse išsiskleistų, lyg nemažą gyvenimo dalį bûtume buvę pasmerkti iš tikrujų jai priklausyti. Tačiau priklausyti kuriai nors iš jų visų kitų sąskaita mums nevalia.

Bergždžiai kalbëti apie tautas, nenustačius jų skirtumų. Tautos dalyvauja ilguose tarpusavio karoose. Šie karai iutraukia daugybę kiekvienos tautos žmonių. Pakankamai dažnai kalbama apie tai, dèl ko jie kovoja. Bet niekam nerūpi, *kas jie yra* kovodami. Jie turi tam pavadinimą, jie sakosi kovoja kaip prancūzai, kaip vokiečiai, anglai, japonai. Tačiau ką reiš-kia šis žodis juo pasividinusiam žmogui? Kuo jis *tiki* skiriäsis nuo kitų, kai traukia į karą kaip prancūzas, vokietis, anglas ar japonas? Nelabai netgi svarbu, kuo jis iš tikrujų skiriasi. Papročių, valdymo struktûrų, literatūros analizë gali atrodyti labai išsami, bet visiškai neužgriebti to specifinio tautišku-mo, kuris reiškiasi kaip *tikëjimas*, kai žmogus kariauja.

Reikia tad pažvelgti į tautas taip, tarsi jos bûtu *religijos*. Jos ištis neretai linkusios virsti religijomis. Tai nuolatinis polinkis, bet itin svarbios tautinës religijos tampa vykstant karui.

Nesunku numanyti, jog tautos atstovas jaučiasi esas *ne vienas*. Vos jis pasivadina ar yra pavadinamas savo tautos vardu, į jo supratimą išiveržia kažkas platesnio, didesnis vienetas, su kuriuo jis jaučiasi susijęs. Svarbus yra šio vieneto pobûdis, taip pat ir žmogaus santykis su juo. Tai néra tiesiog geografinis vienetas, kurį matome žemëlapje, – normalus žmogus tam abejingas. Įtampą gali kelti sienų klausimas, bet ne pats šalies arealas. Jis negalvoja ir apie savo kalbą, kurią galima griežtai ir akivaizdžiai supriehinti su kitomis. Žinoma, kaip tik pažystomi žodžiai jî labai veikia audringais laikais. Tačiau jo užnugaryje – ne pats žodynas, ir ne dèl žodyno jis pasiryžęs kovoti. Dar mažiau normaliam žmogui reiš-kia jo tautos istorija. Jis nežino nei tikrujų jos vingių, nei tolydzios pilnatvës, nežino, kaip anksčiau čia gyventa, **žino** tik vos keleto pirmtakų vardus. Jo sąmonës fiksuojamiai per-sonažai ir laiko akimirkos yra anapus to, ką vadina istorija etatiniai istorikai.

Didesnysis vienetas, su kuriuo jis jaučiasi esas susijęs, vi-sada yra *masë* arba *masinis simbolis*. Šiam vienetui neišven-giamai bûdingi keli bruozai, kuriais pasižymi visos masës ir jų simboliai: tankis, polinkis augti, neribotumas, stulbinan-tis ar bent jau labai ryškus rišumas, bendras ritmas, staigi iškrova. Daug tokijų simbolių jau aptarëme. Kalbëjome apie jûrą, mišką, javus. Neverta čia kartoti jų savybių bei funkcijų ir to, kaip jie virto masiniais simboliais. Juos vél aptiksime tirdami vaizdinius ir jausmus, kuriuos tautos puoselëja savo pačių atžvilgiu. Tačiau šie simboliai niekada neišnyra pliki, niekada vieni: tautos atstovas visada mato *save*, savotiškai užmaskuotą, griežtai susijusį su tam tikru masiniu simboliu, kuris jo tautai tapo svarbiausias. Reguliariai sugrëždamas, išnirdamas, kai prireikia, jis lemia tautinių jausmų tolydu-mą. Jis ir tik jis keičia tautos savivoką. Šis simbolis kur kas permainingesnis nei manoma, todèl galime viltis, kad žmo-nija išliks.

Toliau pamèginsime apžvelgti keletą konkretių tautų jų masinių simbolių atžvilgiu. Kad išvengtume šališkumo, paé-jékime dvidešimtj metų atgal. Nepersistengsime pakartoje, kad kalbame apie redukciją į visiškai paprastus ir bendriausius bruozus, tad vargiai kas iš to, ką kalbësime, liečia atski-rą žmogų.

Anglai

Pravartu pradëti tauta, retai apie save prabylančia skam-biaisiai žodžiai, tačiau, be abejo, vis dar demonstruojančia sta-biliausią iš tautinių jausmų, šiandien žinomu pasaulyje, – an-glais. Kiekvienas žino, ką reiškia anglui *jûra*. Tačiau perne-

lyg mažai žinoma, kaip tiksliai jo santykis su jūra atitinka garsujį anglo individualizmą. Anglas regi save kaip *kapitoną* su grupėle žmonių laive, *aplank kurį ir po kuriuo jūra*. Jis jaučiasi esąs kone vienas, net kaip kapitonas, jis pernelyg izoliotas nuo komandos.

Tačiau jūrą galima *suvaldyti* – tai ir yra lemiamas vaizdinių. Vieniši laivai neaprēpiamose jūros platybėse – kaip atskiri individai, personifikuoti kapitono asmeniu; absoliuti jo įsakymų galia neginčijama. Kursas, kuriuo jis kreipia laivą, – tai įsakymas jūrai, ir tik komandos tarpininkavimas, ši įsakymą vykdant, kliaidina, pridengia tai, kad iš tikrujų paklustyti turi jūra. Kapitonas nustato tikslą, o jūra savo ruožtu nuneša į jį, žinoma, nepraleisdama progos pasipriešinti audromis bei kitomis savo apraiškomis. Okeanas didžiulis, tad svarbu, kam jis dažniausiai paklūsta, o paklūsta juo lengviau, jei kapitono tikslas – anglų kolonija. Tuomet jūra tampa tiesiog žirgu, puikiai žinančiu kelią. Kiti laivai – veikiau tik atsitiktiniai raiteliai, kuriems ji paskolinama, ir tik tam, kad giliausiai dar geriau neštų tikrajį šeimininką. Jūra didelė, todėl svarbus ir *skaičius* laivų, kuriais ji pažabojama.

Dėl jūros būdo, tai gana prisiminti, kaip aistringai ji permaininga! Jos vienės permanentos įvairesnės nei visi skirtingi gyvūnai, su kokiais tik žmogus susiduria sausumoje. Kokie pastovūs ir saugūs yra medžiojo miškai ar žemdirbio laukai palyginti su jūra! Anglo katastrofos įvyksta jūroje. Savo mirusiuosius jis dažnai įsivaizduoja jūros dugne. Jūra jam yra visų pavoju ir pergalių šaltinis.

Gyvenimas namuose tik papildo jūrą: nuoseklumas ir užtikrintas pastovumas yra esminiai anglo bruožai. Kiekvienas čia turi savo vietą, ir jokios permanentos neprivers jos palikti, nebent išvyktum į jūrą. Kiekvienas čia yra tikras tiek savo elgesiu, tiek nuosavybe.

Olandai

Tautinių simbolių reikšmę itin aiškiai liudija anglų ir olandų kontrastas. Tai giminingsos tautos, jų kalbos panašios, religijų raida beveik vienoda. Abi yra jūrinės valstybės ir buvo sukūrusios pasaullines imperijas. Olandų kapitono, išplaukusio ieškoti naujų prekybinių ryšių, likimas niekuo negalėjo skirtis nuo anglų kapitono. Anglų ir olandų tarpusavio karai – dviejų artimų konkurentų karai. Vis dėlto esama skirtumo, kuris gali atrodyti nereikšmingas, tačiau viską lemia. Tai skirtinių tautinių simboliai.

Anglai savo salą tiesiog užgrobė, o ne išplešė ją iš jūros. Anglas suvaldo jūrą vien laivu, kaip kapitonas įsakinėja jūrai. Tuo tarpu olandas savo šalį pirmiausia turėjo iš jūros išsikovoti. Ji buvo tokia žema, kad reikėjo ją nuo jūros nuolat saugoti užtvankomis. *Užtvanka* yra olando tautinio gyvenimo pradžia ir pabaiga. Daugybė vyrių *susitapatina su užtvanka*, drauge priešinasi jūrai. Jei užtvanka apgadinama, kyla grėsmė visai šaliai. Krizių laikais užtvankos pralaužiamos, o nuo priešų ginamas ant dirbtinių salų. Niekur nesuformavo toks aiškus prieš jūrą stojančios žmonių sienos jausmas kaip čia. Taikos metais pasikliaujama užtvankomis, o jei priešeriai jas išardytų priešui puolant, užtvankų tvirtybė

pereina vyrams, kurie po karo jas vėl atstatys. Užtvankos išlieka jų mintyse, kol vėl gali virsti tikrove. Rimčiausios grėsmės laikais olandai jūros ir sausumos ribą savitai ir nepakartojamai perkelia į save.

Priešams užpuolus anglų salą, šie pasikliaudavo jūra: ji ateidavo į pagalbą ir užklupdavo priešus audromis. Anglai tikri dėl savo salos, ir kiekvienas jaučia tą tikrumą savo laive. Olandai gi pavojujus visad grėsė iš užnugario. Jis niekad jūros galutinai nepajungė. Taip, jis nuburiuodavo į tolimiausius pasaulio pakraščius, bet namie jūra galėjo staiga atsigrežti prieš jį. Maža to, kraštutiniu atveju, stengdamasis sulaikyti priešą, jis pats turėjo padaryti viską, kad ją prieš save atgręžtų.

Vokiečiai

Masinis vokiečių simbolis – *kariuomenė*. Bet ši kariuomenė – daugiau nei tik kariuomenė: tai *žygiuojantis miškas*. Nė vienoje modernioje šalyje neišliko toks gyvas miško jaumas kaip Vokietijoje. Vertikalai stovintys medžiai savo nelankstumu bei lygiagretumu, tankumu bei gausa pripildo vokiečio širdį gilaus ir paslaptingo džiaugsmo. Jis ir šiandien mielai lankosi miške, kuriame gyveno jo protėviai, ir jaučia su medžiais vienybę.

Švara ir tai, kad visi medžiai čia stovi statūs ir atskirai vienas nuo kito, skiria ši mišką nuo tropinio, kuriame visomis kryptimis iššešę vijokliai. Tropikų miške akis sustoja arti – tai chaotiška, neskaidri, tirštai apgyvendinta masė, neigianti bet kokį tvarkos ar pasikartojimų ritmo jausmą. Tuo tarpu nuosaikaus klimato juostos miškas akivaizdžiai ritmiskas. Pro matomus kamienus akis vis nyra į tolumą. Ir atskiras medis didesnis už atskirą žmogų, jis vis auga ir vis labiau primena karžygį. Jo tvirtybę primena kario tvirtybę. Žievę galima palyginti su šarvu, bet miške, kur aplinkui daugybė tos pačios rūšies medžių, ji labiau primena kariuomenės dalinio uniformą. Kariuomenė ir miškas vokiečiui visada buvo susiję, net pačiam to nesuvokiant. Tai, kas kitiems kariuomenėje galėjo atrodyti lékšta ir dyka, vokiečiui spindėjo miško gyvastimi. Čia jis nejautė baimės, jautėsi saugus – kaip vienas iš daugelio. O medžio statumą ir tiesumą jis prisiemė už taisykę.

Berniukas, kurį iš namų ankstumos taip traukė į mišką, kur jis galėjo svajoti ir būti sau vienas, miške tarsi iš anksto tapdavo priimtas į kariuomenę. Miške aplink jau stovėjo kiti, ištikimi, teisingi ir tiesūs, ir jis norėjo būti tokis pat, vienas tarp kitų, kur kiekvienas, nors ir skirtingai aukštas bei tvirtas, – *tiesus*. Negalima neįvertinti šios ankstyvos miško romantikos poveikio vokiečiui. Ji atispindi šimtuose dainų ir eileraščių, o juose apdainuojanamas miškas neretai pavadinas „vokišku“ mišku.

Anglas mielai regėjo save *jūroje*, vokietis – *miške*. Sunku kitaip glaučiai nusakyti, kuo skyrėsi jų tautinių jausmai.

Prancūzai

Masinis prancūzų simbolis gana nesenas: tai *revoliucija*. Kasmet švenčiama laisvės šventė. Ji tapo tikromis tautos iš-

kilmėmis. Liepos 14 d. kiekvienas gali šokti gatvėje su kitaip. Žmonės, šiaip jau tokie pat nelaisvi, nelygūs ir nebroliški kaip ir kitose šalyse, kartą per metus gali elgtis, tarsi būtų kitaip. Bastilija paimta, ir gatvės vėl pilnos kaip tadien. Masė, šimtmeciais buvusi karališkojo teismo auka, dabar pati susitapatina su teisingumu. Prisiminimai apie anų dienų egzekucijas, nenutrukstamas masinio jaudulio srautas šiai šventei prideda kur kas daugiau nei prisipažystama. Kas anuomet stojo prieš masę, padėdavo galvą. Tai buvo tarsi asmens skola masei, kurią gražinės, jis savaip prie jos prisidėdavo, palaikydamas ir stiprindamas entuziazmą.

Nėra kitos tautos, kurios nacionalinis himnas būtų toks gyvas kaip prancūzų – „Marselieté” radosi anuomet. Periodiškas, kasmet pasikartojantis laisvės proveržis, kaip tautos masinė simbolis, teikė didžilių privalumų. Ir vėliau jis su telkdavo pasipriešinimo jėgas. Europą nukariavusios prancūzų armijos radosi iš revoliucijos. Ji atrado savo Napoleoną ir pasiekė didžiausią karinę šlovę. Pergalės priklauso revoliucijai ir jos generolui – imperatoriui teliko pralaimėjimas.

Galima būtų paprieštarauti dėl požiūrio į revoliuciją kaip prancūzų masinį simbolį. Žodis atrodo pernelyg neapibrėžtas, jam stinga ir to konkretumo, kuris būdingas kapitonui jo griežtų kontūrų laive, ir tos nelankscios tvarkos, kuria žygiuoja vokiečių kariuomenė. Tačiau nepamirškime, kad anglo laivų lydi bangojanti jūra, o vokiečio kariuomenę – siūbuojantis miškas. Tai yra jų jausmų penas ir šaltinis. Masinė revoliucijos jausmą irgi išreiškia konkretus veiksmas ir konkretus dalykas: Bastilijos puolimas.

Dar vos prieš vieną ar dvi kartas prie žodžio „revoliucija” visada būdavo priduriama „prancūzų”. Prancūzai visam pasaulyi siūlė savo populariausią prisiminimą – tai buvo ryškiausia jų ypatybė. Rusų revoliucija tad pralaužė nemenką spragą prancūzų tautinėje savimeileje.

Šveicarai

Niekas neneigia šveicarų nacionalinės vienybės. Šveicarų patriotiniai jausmai stipresni nei daugelio tautų, kalbančių viena kalba. Keturios kalbos, daugybė kantonų, skirtinėja jų socialinė struktūra, religinės priešybės, istorinėje atmintyje tebeisišlikę karai, – niekas neįstengė pakirsti šveicarų tautinės savimonės. Šiaip ar taip, jie turi bendrą masinį simbolį, nuolat stūksantį jiems prieš akis, nepajudinamą kaip nė vienos kitos tautos simbolis: *kalnas*.

Iš bet kurios vietas šveicaras mato savo kalnų viršunes. Tačiau iš kai kurių vietų jų gretos atskleidžia itin aiškiai. Dėl pojūčio, kad iš čia matai visus savo kalnus, tokie taškai tampa savaip sakralūs. Pasitaiko vakarų – to iš anksto niekaip neįmanoma numatyti, žmonės tam neturi jokios įtakos, – kai kalnai staiga sužerė: tai didžiausias kalnų pašventiniemas. O kad jie sunkiai prieinami ir tvirti, tai prideda šveicarams tikrumo. Viršuje išskirstę pavieniais smaigaliais, apacijoje jie suaugę kaip vienas milžiniškas kūnas. Tai ir yra kūnas, ir šitas kūnas – pati šalis.

Per abu praėjusius karus šveicarų gynybos planai keičiausiai atspindėjo tautos susitapatinimą su Alpių grandine.

Visa derlinga žemė, visi miestai, visos gamybos vietas užpuolimo atveju turėjo būti nušluotos. Kariuomenė turėjo pasitraukti į kalnus ir tik čia pradėti kovą. Visa tauta ir šalis būtų paaukotos. Tačiau kariuomenė kalnuose toliau atstovaučia Šveicarijai, ir šitaip masinis tautos simbolis tiesiog sutaptu su pačia šalimi.

Tai toji ypatinga šveicarų „užtvanka”. Jiems nereikia jos iširengti kaip olandams. Jie nestato jos ir neardo – jūra jų nepuola. Kalnai stovi patys savaime, juos tereikia gerai pažinti. Šveicarai išvažinėja ir išlaipioja kiekvieną kalnų kampeļį. Kalnai turi magneto galią ir traukia visų šalių žmones, kurie, grožėdamiesi jais ir juos pažindami, mėgdžioja šveicarus. Tolimiausią tautą alpinistai yra tarsi piligrimai – po trumpos periodiškos tarnystės kalnuose jų armijos vėl išsklaido po visą pasauly ir ten palaiko Šveicarijos autoritetą. Verta būtų patyrinėti, kiek šios kalnų piligrimų armijos iš tikrujų prisidėjo išsaugant Šveicarijos nepriklausomybę.

Ispanai

Kad jau anglas regi save kaip kapitoną, tai ispanas – kaip matadorą. Tik pastarasis vietoj kapitonui paklūstančios jūros turi gerbėjų minią. Gyvūnas, kurį jis pagal kilnias savojo meno taisykles privalo nukauti, yra ta pati klastingoji pasažų pabaisa. Matadorui nevalia parodyti baimę, jo savitvarda lemia viską. Menkiausią jo judesį stebi ir vertina tūkstančiai. Tai iš esmės ta pati išlikusi Romos arena, tik čia kovojojas su jaučiu yra virtęs kilniu riteriu. Jis pasirodo kaip solistas. Viduramžiai pakeitė jo sąmonę ir tautinius drabužius, o labiausiai – autoritetą. Sutramdytas laukinis gyvūnas, žmogaus vergas, štai vėl sukyla prieš jį. Bet prieistorinis didvyris pasirengęs. Jis stoja viso pasaulio akivaizdon, jis taip įvaldės savajį meną, kad gali pademonstruoti žiūrovams kiekvieną pabaisos nukovimo smulkmeną. Jis gerai žino saiką, jo žingsniai apskaičiuoti, judesiai tikslūs kaip šokio žingsnis. Tačiau žudo jis iš tikrujų. Tūkstančiai tai mato ir savo jaudiliu šią mirtį palaiko.

Mirties bausmė laukiniams gyvūnui, kuris nebeturi teisės būti laukinis, – kurį tyčia paverčia laukiniu, kad paskui kaip tik todėl pasmerktų myriop, – ši mirties bausmė, kraujas ir nepriekaištingas riteris gerbėjų akyse atsispindi dvejopai. Viena vertus, kiekvienas pats asmeniškai tampa riteriu, nukauančiu jautį, o antra vertus, kartu išlieka audringai džiugaujanti minia. Anapus matadoro, kuriuo tarsi būtum pats, kitoje ringo pusėje – vėl matai save kaip minią. Sudarydami žiedą, visi sudaro nedalomą, uždarą vienybę. Visur susiduri su akimis, visur girdi vienintelį balsą – savajį.

Taip savojo matadoro trokštantis ispanas anksti apsiprantą su minia. Jis ją pažista iš esmės. Ji tokia gyva, kad niekur nebesirutulioja, nepereina į jokias naujas struktūras, tokias neišvengiamas kitose šalyse. Matadoras ringe, toks svarbus ispanui, tampa visos tautos masiniu simboliu. Vos pagalvojės apie daugybę savo tautiečių, susibūrusių į minią, ispanas iškart prisimins kaip tik tą vietą, kur jie dažniausiai būna kartu. Bažnyčios malonės per švelnios ir nekaltos palyginti su šiais audringais minios džiaugsmais. Tiesa, ne visada jie

buvo tokie: anuomet, kai bažnyčia dar nesibaimino užkurti eretikams pragaro liepsnų jau žemėje, kitaip buvo tvarkomas ir ispanų masinių simbolių ūkis.

Italai

Šiuolaikinės tautos savigarba, jos elgesys karų atveju didžia dalimi priklauso nuo to, ar *pripažįstamas* masinis tautos simbolis. Kai kurioms tautomoms, nespėjusioms pasiekti vienybės, istorija gali iškrėsti piktą pokštą. Italija gali būti pavyzdys, kaip sunku susivokti tautai, jei jos miestus vis aplanko prisiminimai iš ankstesnių laikų ir jei su tais prisiminimais sajmoningai vis painiojama jos dabartis.

Viskas buvo kur kas aiškiau, kai Italija dar nebuvo susivenijusi: įveikus priešą, šią pabaisą, suskaldytas kūnas vėl susijungtų, pasijustų vientisu organizmu. Visos tautos panashiai mato save tuo atveju, kai priešas jau ilgai engia šalį, kai priespauda tampa pernelyg opis. Priešas paprastai būna gausus, pasibaurėtinės ir nekenčiamas, tai tarsi skerių debesis, niokojantis gerą ir dorą čionykščią dirvą. Tačiau jei priešas rimtais ketina *pasilikti*, jis grasina suskaidyti žemę ir visaip susilpninti vietinių gyventojų tarpusavio ryšius, taip kartu sumenkindamas jų reikšmę. Būdingas tokiu atveju atoveiksmis – slaptas susivienijimas, kuriam pavykus, parazitai nusluojami. Taip galiausiai atsitiko ir Italijai, ji pasiekė vienybės, kurios andai veltui ilgėjos daugelis geriausiu jos protu.

Tačiau netrukus paaiškėjo, kaip pavojinga palikti gyvus tokius miestus kaip Roma. Gausūs senųjų laikų statiniai tebestovi aplink *tušti*, amfiteatro griuvėsių pernelyg gerai išsilaike. Čia pasijunti nereikalingas ir atstumtas. Antroji, šv. Petro Roma, priešingai, išsaugojo didelę dalį savo senosios traukos. Petro bažnyčia pilna piligrimų iš viso pasaulio. Tačiau ši Antroji Roma visiškai netiko tapti nacionalinio išskirtinumo branduoliu. Ji tebesikreipė į visus žmones jų ne-skirstydama į tautas, jos organizacija tebesiekė tuos laikus, kai tautų šiuolaikine prasme išvis dar nebuvo.

Šiuolaikinės Italijos tautiniai jausmai tapo tarsi paralyžiuoti tarp šiudviejų Romų. Tai buvo neišvengiamą, nes Roma buvo Italijoje, ir roménai kadaise sudarė Italiją. Fašizmas išmégino tariamai lengviausią sprendimą ir apsigobė senuoju, „tikruoju“ apsiaustu. Bet apdaras nelabai tiko, pasirodė per dukslus, o fašizmas su juo taip aršiai draikėsi, kad susilaužė visus kaulus. Forumus galima atkasti, vieną po kitą, bet jų nebeužplūsta roménai. Rykštės sukėlė tik neapykantą tų, kurie buvo jomis išplakti. Niekas grasinimais ir bausmėmis nepuolė didžiuotis. Italų laimė, kad šis bandymas *primesti* Italijai netikrą masinį tautos simbolį žlugo.

Žydai

Nėra tautos, kurią būtų taip sunku suprasti, kaip žydus. Jie prarado savo gimtąją žemę ir pasklido po visą pasaulį. Dėl savo sugebėjimo prisitaikyti žydai įgijo ir gerą, ir blogą vardą, bet jų prisitaikymo laipsnis labai skirtinges. Tarp jų pasitaiko ispanų, indų ar kinų. Saugodami akyliau nei turta, iš vienos šalies į kitą jie nešė kalbas ir kultūras. Neišma-

nélis gali sau taukšti niekus, kad visi žydai – vienodai žydai, bet geriau juos pažinės pastebės, jog tarp jų daugiau įvairių tipų nei kitose tautose. Labiausiai stebina tai, koks platus yra žydų būdo ir saviraiškos spektras. Ši faktą nai-viai atspindi populiarė legenda, pasak kurios, ir patį geriausią, ir patį blogiausią žmogų sutiksi tarp žydų. Kas be ko, žydai skiriasi nuo kitų. Tačiau labiausiai, tiesą sakant, jie skiriasi tarpusavyje.

Stebina žydai ir tuo, kad apskritai išliko. Jie nėra vieninteliai, kuriuos sutiksi visur, – arménai irgi plačiai pasklidę. Nėra žydai nė pati seniausia tauta – Kinijos istorija siekia ankstesnius laikus. Tačiau tai vienintelė *taip ilgai keliaujanti* tauta. Jai buvo duota daugiausia laiko „išnykti be pėdsakų“, ir vis dėlto šiandien žydai labiau nei kada nors anksčiau yra.

Dar visai nesenai žydų nesiejo tarpusavyje nei teritorija, nei kalba. Dauguma jau nebemokėjo hebraiškai, kalbėjo tūkstančiais kalbų. Senoji religija milijonams tebuvo tuščias garsas, ypač tarp žydų intelektualų tolydžio daugėjo krikščionių, o dar labiau – netikinčiųjų. Paviršutiniškai žvelgiant, kasdienio savisaugos instinkto požiūriu, jie privalejo padaryti viską, kad ir kiti, ir jie patys pamirštų, jog yra žydai. Tačiau neginčiamai akivaizdu, kad jie negali, o dažniausiai ir nenori šito pamiršti. Reikia paklausti savęs, kuo štie žmonės išlieka žydai, kas daro juos žydais, koks gi yra tasai paskutinis dalykas, kuris juos tebesieja, kai jie ištaria: aš – židas.

Ši paskutinį dalyką randame pačioje jų istorijos pradžioje ir matome kraupiai reguliariai kartojantį per visą jų istoriją: tai *išėjimas iš Egipto*. Isiavaizduokite šios per davos turinį: visa tauta, nors suskaičiuojama, bet milžiniška minia keturiadasmetį metų traukia per smėlynus. Jos legendiniam protėviui kadaise pažadėta palikuonių kaip smilčių jūroje. Dabar jie, smėlis, patys keliauja smėliu. Net jūra juos praleidžia, užsiverdama virš priešų. Jų tikslas – kalaviju išskivosisima pažadėtoji žemė.

Vaizdas minios, metų metus keliaujančios dykuma, tapo masiniu žydų simboliu. Jis tebéra toks pat ryškus ir apčiuopiamas kaip anuomet. Tauta regi save draugėje, ji regi save keliaujančią, kol apsistos ir išsisklaidys. Šioje *sutankėjimo* būsenoje ji gauna savo įstatymus. Tikslą ji turi tik kaip minia. Ji, kaip visuma, patiria nuotykių po nuotykiu – visų žmonių lemtis bendra. Tai *plika* masė, čia vargai rasime tą įvairovę, dėl kurios žmonės paprastai susiraizgo savo atskirais gyvenimais. Aplink ją – tik smėlis, patys plikiausia iš visų ma sių. Niekas taip neužaistrina šios procesijos vienatvės kaip smėlis. Neretai tikslas išskysta, ir masei kyla grėsmė subyrėti. Tačiau įvairūs smūgiai ją prižadina, ji susigriebia ir išlieka. Traukiančią per smėlynus skaičius, šeši septyni šimtai tūkstančių, yra milžiniškas ne tik aniemis prieistoriniams laikams. O dar svarbesnė šio žygio trukmė. Tai, ką masė ištveria keturiadasmetį metų, paskui jau gali trukti bet kiek. Ir tik paskelbus ši užtrukusį žygį bausme, vėlesnės klajonės pradeda reikšti kankynę.

Versta iš: *Elias Canetti. Masse und Macht*. – Fischer Taschenbuch Verlag, 1980.
Iš vokiečių kalbos vertė **Austėja MERKEVIČIŪTĖ**

Lietuvių etnologijos ištakos ir raida: Vacio Miliaus „Lietuvių etnologijos bibliografija”

Sunku gilintis į mokslo istorijos raidą neturint bibliografinių leidinių. Bibliografija yra viena iš kertinių kiekvieno mokslo atramų, todėl ir Lietuvos etnologai džiaugiasi nauju bibliografijos leidiniu. Tai neeilinis jvykis etnologijos baruose. Tuo labiau, kad toks leidinys – ne metų, net ir ne dešimtmecio darbas. Todėl paémę į rankas žaliajā, net 416-os puslapių Lietuvos istorijos institute išleistą, Ritos Strazdūnaitės redaguotą, Jūratės Tamšiūnaitės papuoštą, Žydrėnės Jakonytės ir Irutės Stukienės maketuotą (vertimai į anglų kalbą Alfonso Laučkos), profesoriaus Vacio Miliaus parašytą knygą, ją atsiverskime. Nors... prieš tai keli žodžiai, kaip ji buvo parašyta.

Lietuvos etnologijos metraštininku vadintamas prof. Vacys Milius bibliografinio darbo ēmési jau seniai. Jo pirmoji etnografijos bibliografija (apimanti 1945–1961 m.) publikuota jau 1963 m. Vėliau sparčiai „integruotasi“ į Europą, nes nuo 1965 m. iki šių dienų kasmet Lietuvos etnologijos ir folkloristikos bibliografijos duomenis V. Milius siuncia Bonoje leidžiamai „Tarptautinei etnologijos bibliografijai“ („Internationale Volkskundliche Bibliographie“). Šio leidinio terminis skirstymas, manyčiau, turėjo nemažą reikšmę ir lietuviškajam leidiniui. Tais pačiais metais V. Miliaus parengta lietuvių etnografijos bibliografija (apimanti 1944–1964 m.) pasirodė to meto bene prestižiskiausiaiame SSSR etnografiniame žurnale „Sovietskaja etnografija“ (dabar „Etnografičeskoje obozrenije“). Privalu pažymeti, jog, be chronologiniu principu paremtų lietuvių etnologijos bibliografijų, V. Milius publikavo ir temines – agrarines ir liaudies papročių, regionines – „Žemaičių etnologijos bibliografiją“, personalines (A. Daniliausko, R. Merkienės, N. Vėliaus (kartu su R. Repšiene) ir etnografinių anketų bei klausimynų bibliografijas. Taigi ir ši knyga – profesoriaus daugiametės patirties vaisius.

Manyčiau, jog „Lietuvių etnologijos bibliografija“ yra labai aktualus leidinys ne tik etnologams, bet ir kitiemis lietuvių etninės kultūros puoselėtojams. Tai didžiausios apimties ir išsamiausias tokio pobūdžio darbas Lietuvoje. Bibliografiją sudaro pratarmė (lietuvių ir anglų k.), dažniausiai naujotos periodikos sąrašas, santrumpas bei 12 stambiu skyrių (80 poskyrių), asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Atskiri skyriai skirti etnologijai kaip mokslui, istoriografijai, bendriesiems etninės kultūros klausimams, bendruomenei, šeimai ir jos papročiams, verslams ir jų papročiams, medžiaginei kultūrai, tautodailei ir jos kūrėjams, kalendorinėms šventėms, pramogoms ir etninei muzikai, žinijai, etninės kul-

tūros gaivinimui. Darbe išvardinta 6770 bibliografijos pozicijų. Bibliografijoje susistemintos moksliniuose ir pusiau moksliniuose leidiniuose skelbtos publikacijos. Pratarmėje skelbiama, kad pateikta literatūra nuo XVII a. iki 1996 metų imtinai, tačiau galima atrasti ir matyt per klaidą patekusiu 1997 metais spausdintų darbų.

Skyrius „Etnologija kaip mokslas“, skirstomas į poskyrius „Bibliografijos ir jų tyrinėjimai“, „Teorija“, „Tyrinėjimų metodika“ ir „Etninės kultūros mokymas“, néra gausus. Tai parodo dabartinę mokslo padėtį ir poreikį publikuoti žymiai daugiau teorijai bei metodikai skirtų darbų. Gerokai išsamesnis antrasis, istoriografijai skirtas skyrius. Skyrius poskyriai apibūdina institucijas ir draugijas, muziejininkystę ir muziejus, parodas, paminklų apsaugą ir tyrinėtojus. Pirmajame poskyryje, be bendruų istoriografijos tyrinėjimų, išskiriama Kultūros ir meno institutas, Lietuvių dailės draugija, Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvių literatūros draugija, Lietuvių mokslo draugija, Lietuvos istorijos institutas, Lietuvos kraštotoiros draugija, Rusijos geografų draugija ir atskirai Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyrius, Rusijos technikų draugijos Vilniaus skyrius, Šiaulių kraštotoiros draugija, Vilniaus pedagoginis, Vilniaus, Vytauto Didžiojo universitetai, Žemaičių senovės mėgėjų draugija „Alka“, Žemės ūkio rūmai. Autoriaus pasirinktas skirstymas labai smulkus, kai kuriais atvejais vieną skirsnį tesudaro kelios pozicijos, ir tai labai palengvina norimos pozicijos paiešką. Taip pat galima pasakyti ir apie muziejininkystei ir muziejams skirtą poskyrį, kuriami, be muziejininkystės, privačių ir užsienio rinkinių, mokyklų muziejų, išskirti Baubliai, Bažnytinių meno, Kauno miesto, Kretingos, Lietuvos dailės, Lietuvos nacionalinis (ir pirmtakai), Mažosios Lietuvos, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės, Panevėžio muziejai, skanseai (galbūt galima buvo įvardinti „Liaudies buities muziejus ir kiti skansenai“), Šiaulių „Aušros“, Žemaičių „Alkos“ muziejai. Randame literatūros apie parodas (dar skirstoma į etnografines ir tautodailės, dailės (iki Pirmojo pasaulinio karo), ūkio ir užsienyje vykusias parodas). Nemažai pateikta žinių apie paminklų apsaugą ir apie jų tyrinėtojus.

Skyrių „Bendrieji etninės kultūros klausimai“ sudaro pakankamai gausus poskyris „Bendrieji tyrinėjimai“ ir žymiai mažesnis „Etnografinė medžiaga memuarinėje literatūroje“, „Etniškumas“, „Dvaro būtis“, „Miestiečių būtis“.

Negausius kaimo bendruomenės tyrinėjimus parodo skyrius „Bendruomenė“, suskirstytas į poskyrius „Kaimo bendruomenė“, „Samdiniai“, „Elgetos“.

Ne ką gausesnis penktasis skyrius „Šeima ir jos papročiai“. Jis skirstomas į poskyrius „Šeima“, labai skirtingo apeigiskumo reiškinius apimančias „Gimtuves, krikštynas, vaikų auginimą“ bei vos keturias pozicijas talpinantį poskyrį „Vardadienis, gimtadienis“ ir „Laidotuvės“. Nors anksčiau manyta, kad šeimos tyrinėjimų (ypač vestuviu) yra gausu, vis dėlto istoriografija vaizdžiai rodo tokį darbų trūkumą.

Skyrius „Verslai ir jų papročiai“ skirstomas į „Žemdirbystę“, „Gyvulininkystę“, „Žvejybą“ (dar skirstomą į upių, ežerų bei marių, jūry), „Medžioklę“, „Bitininkystę“, „Rinkimą“ ir du poskyrius – „Amatai ir technika“ ir „Turgūs, mugės“.

Pats gausiausias septintasis skyrius „Medžiaginė kultūra“, apimantis poskyrius „Gyvenvietės, sodybos“, „Kapinės“, „Trobėsiai“, „Malūnai“, „Sakralinė architektūra“, „Transportas“, „Balda“, „Rakandai“, „Tekstilės technika“, „Audiniai, mezginiai, siuviniai“, „Apranga“, „Mityba“. Gausiausią poskyrių kiekį turi skyrius „Tautodailė ir jos kūrėjai“, susideantis iš poskyrių „Bendrieji tyrinėjimai“, „Kryždirbiai, dievdirbiai, drožinėtojai“, „Kryžiai, koplytėlės, skulptūra“, „Krikštai“, „Akmens mūro paminklai“, „Kryžių kalnas“, „Metalo dirbiniai“, „Lietuvių paminklai svetur“, „Paminklai, statyti nuo 1988 m.“, „Tapyba“, „Raižiniai“, „Keramika“, „Margučiai“, „Vilniaus verbos“, „Vétrungės“, „Karpiniai“.

Kai kuriuos pasvarstymus skatina devinto skyriaus „Kalendorinės šventės“ poskyrių pavadinimai. Poskyrius „Naujieji metai, tarpušventis“ sudaro tam tikrų keblumų, nes tarpušventis dažniausiai suvokiamas kaip laikotarpis nuo Kalėdų iki Trijų Karalių, rečiau nuo Kalėdų iki Naujuųjų metų trunkąs laiko tarpas. Gal būtų aiškiau jvedus atskirą poskyrį „Tarpušventis“, kuris jungtų visus Kalėdų – Trijų Karalių paprocius, nors šio laikotarpio švenčių paieška tapą komplikuotesnė. Abejonų nesukelia poskyriai „Verbų sekadienis, Velykos, Atvelykis“, „Jurginės“, „Motinos diena“, „Sekminės“, „Joninės“, „Visi šventieji, Vélinės“, „Atlaidai“,

tačiau prie šio poskyrio tematiškai menkai derinasi poskyris „Surinkimai“. Todėl peršasi dar vieno skyriaus – „Liaudiškasis religingumas“ – būtinumas. Nors iki 1996 metų jį sudarytų vos kelios pozicijos. Paskutiniame poskyryje „Ivairūs papročiai“ keli straipsniai, skirti konfirmacijos papročiams, galbūt tikty į Šeimos papročių skyriui, nes jégnotuvės, kaip ir krikštynos, vestuvės, laidotuvės, žymi vieną iš svarbiausių žmogaus gyvenimo etapų.

Likę poskyriai – „Žaidimai, šokiai, pramogos, žaislai“ ir „Muzikantai ir muzikos instrumentai“ sudaro dešimtajį skyrių „Pramogos, etninė muzika“. Nėra gausus ir skyrius „Žinija“, sudarytas iš keturių teminių grupių: „Astronominės žinių, kalendorius“, „Meteorologija“, „Liaudies medicina ir veterinarija“, „Paminklų įrašai“. Bibliografiją baigia skyriaus „Etninės kultūros gaivinimas“ poskyriai – „Senovės dienos“, „Amatu dienos“ ir „Vestuviu inscenizavimas“.

„Bibliografuojant per kelis šimtmečius įvairiomis kalbomis paskelbtą literatūrą, ypač pastaruoju dešimtmečiu ir periferijoje ėmus leisti įvairaus pobūdžio leidinius, nė vienas sudarytojas negali garantuoti surinkęs visas pozicijas...“, kulkiai rašo autorius. Be abejo, tokio pobūdžio leidinio rašymas reikalauja ypatingo kruopštumo, nuoseklumo. Tokių savybių, kurias ir turi profesorius Vacys Milius. Šio darbo vertė lietuvių kultūrai milžiniška.

Tai puiki dovana Lietuvos ir užsienio kultūros tyrinėjams, kuri buvo pristatyta žymaus etnologo 75-ojo jubiliejaus minėjime. Pasveikinę su garbia sukaktimi, dėkojame už didelį darbą, užbaigiant dar vieną Lietuvos etnologijos mokslo plėtotés etapą, ir laukiame naujų svarių profesoriaus darbų. Ačiū tariame ir tiems, kurių pastangomis žalioji Etnologijos mokslo gyvenimo knyga taip greitai pasieké skaitojo rankas.

Rasa PAUKŠTYTĖ–ŠAKNIENĖ

Nauji sakmių ir padavimų klasifikavimo kriterijai

2001 m. pabaigoje pasirodė dar viena stebetinai darbčios ir kūrybingos folkloro tyrinėtojos Bronislavos Kerbelytės knyga¹ rusų ir anglų kalbomis.

Jau įvado pradžioje autorė pažymi, jog daugelio nacionalinių katalogų etiologinių sakmių grupavimo (klasifikavimo) pagrindas yra objektas, kurio kilmę tos sakmės aiškina; mitologinių – sakmėse vaizduojama (minima) mitinė būtybė, o padavimų – gamtos ar istorinis paminklas, su kuriuo konkretus padavimas yra susijęs. Taip sakmės skirstytos ir Jono Balio 1936 m. paskelbtame „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge"², kuris sudarytas pagal Antti Aarne's ir Stitho Thompsono klasifikavimo sistemą.³ Tais pačiais kriterijais vadovavosi ir Bronislava Kerbelytė, gru-

puodama lietuvių liaudies padavimus⁴ bei rengdama *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteką*, kurios pagrindu jau išleisti du *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo* tomų,⁵ o trečiasis parengtas spaudai.

Tokie sakmių bei padavimų klasifikavimo kriterijai yra ir visuotinai pripažinti (rekomenduojami tarptautinės komisijos), ir informatyvūs. Čia išryškėja nacionaliniai sakmių ypatumai – kokie objektai ir jų kilmė ypač rūpi to krašto žmonėms, kokios mitinės būtybės dominuoja, kokie istoriniai įvykiai paliko ryškiausią pėdsaką ir pan.

Tačiau Bronislava Kerbelytė pastebi, jog taip grupuojant iškyla ir įvairių sunkumų. Antai sutampančiuose etiologinių ir mitologinių sakmių siužetuose dažnai variuoja tik

vaizduojamas personažas ar mitinė būtybė. Kitaip tariant, tokios sutampačios sakmės jau patenka į visiškai skirtinius poskyrius. Taip pat esti ir su legendom.

Panašių problemų iškyla gretinančių (skirtingų) tautų sakmių siužetus. Mat, priklausomai nuo geografinės aplinkos, beveik identiškuose siužetuose įvairuoja gamtos objektais ar mitiniai personažai (pavyzdžiu, rusų sakmėse ypač dažnas vandenis, girinis, o lietuvių – velnias, senis ir t. t.). Viena vertus, galime pasekti, kiek ir kuo skiriasi įvairių tautų mitinių personažų sistemos. Kita vertus, ieškant sakmių / legendų atitinkmenų skirtinguose tautų kataloguose tenka peržiūrėti visus rūpimo žanro siužetus.

Naujausias Bronislavos Kerbelytės darbas rodo, jog galimi (net būtini) ir kitokie nei iki šiol sakmių bei padavimų klasifikavimo kriterijai. Tiesa, visas lietuvių sakmių ir legendų masyvas čia tradiciškai skirstomas į tris stambius skyrius žanriniu pagrindu (1. Etiologinės sakmės; 2. Mitologinės sakmės; 3. Padavimai). O štai kiekvieno išvardinto skyriaus grupavimas į poskyrius (1. 1. / 2. 1. / 3. 1. Teisingas elgesys; 1. 2. / 2. 2. / 3. 2. Neteisingas elgesys; 1. 3. Neutralus elgesys) visiškai naujas. Tokio klasifikavimo pagrindas – sakmių ir legendų paskirtis. Bronislava Kerbelytė sustinka, jog aptariamujų kūrinių paskirtį galima įvairiai suprasti (pavyzdžiu, informuoti, kas ir kodėl yra pavojinga; paaškinti, kas ir kaip atsirado ir t. t.). Vis dėlto, pasak autorės, sakmėse / legendose (taip pat ir pasakose) kur kas svarbiau parodyti (agituoti), kaip reikia arba kaip nereikia elgtis. Mat daugelio elementariųjų siužetų apie herojaus išbandymus, kurių jis neišlaiko, rezultatas – ne mirtis. Herojus papuola į pavojingą situaciją, iš kurios jis dar gali išsivaduoti. Prieinama prie išvados, jog sakmėse (skirtingai nei pasakose) ne tiek svarbu galutinis rezultatas, kiek teisingas ar neteisingas herojaus elgesys. Taigi **teigiamas, neigiamas** arba **neutralus** (kai personažas yra tik stebėtojas) personažo, kuris vaizduojamas sakmėje / legendoje, elgesys ir tampa siužeto struktūros ašimi ir leidžia pažvelgti į pasaulėžiūros bei pasaulėjautos, tradicijų (taip pat ir į pačių sakmių) raidą bei kaitą.

Visa medžiaga Bronislavos Kerbelytės sudarytame sąvade išdėstyta aiškiai ir suprantamai: kiekvienam poskyriuje nurodomas struktūrinio-semantinio tipo numeris, pavadinimas, susistemintų variantų skaičius, versijos numeris bei pavadinimas, pateikiamas konkrečios sakmių / le-

gendų versijos siužeto aprašas bei variantų skaičius ir spausdintų šaltinių nuorodos. Rankraštinių variantų signatūros nenurodytos, tačiau paaiškinama, kad norintys jas ras Lietuvių literatūros ir tautosakos institute Bronislavos Kerbelytės sudarytoje *Pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekoje* bei jos pagrindu sudarytame ir, vilkimės, greitai pasirodysiančiame *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo* trečiajame tome.

Žinoma, norintys sekmingai naudotis naujuoju sakmių ir padavimų sąvadu, kuris, kaip jau minėta, parašytas rusų bei anglų kalbomis ir itin parankus lyginamiesiems tyrinėjimams, pirmiausia turės ijdėmiai perskaityti ne tik šios knygos įvadą, bet ir kitus Bronislavos Kerbelytės darbus, kuriuose pagrindžiami ir tekstu analizės pavyzdžiais iliustruojami struktūriniai-semantiniai pasakojamosios tautosakos tipų išskyrimo principai.⁶

Rimantas BALSYS

NUORODOS:

1. Kerbelite Bronislava. Типы народных сказаний. Структурно-семантическая классификация литовских этиологических, мифологических сказаний и преданий. – Санкт Петербург: Европейский Дом, 2001. – 607 с. // Kerbelytė Bronislava. The types of folk legends. The Structural-semantic Classification of Lithuanian Aetiological, Mythological and Historical Legends. – Evropeyski Dom: Saint-Petersburg, 2001. – 607 p.
2. Tautosakos darbai, t. 2. – Kaunas, 1936.
3. The Types of the Folktale. A. Classification and Bibliography. Antti Arne's Verzeichnis der Märchentypen and Enlarged by Stith Thompson. – FFC, N 74. – Helsinki, 1928; FFC, N 184. – Helsinki, 1961.
4. Kerbelytė Bronislava. Lietuvių liaudies padavimų katalogas. Каталог литовских народных преданий. The Catalogue of Lithuanian Local Legends. –Vilnius, 1973.
5. Kerbelytė Bronislava. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, 1. Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999. – 437 p.; Kerbelytė Bronislava. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas, 2. Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailų velnį. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. – 486 p.
6. žr. Kerbelite B. Историческое развитие структур и семантики сказок: на материале литовских волшебных сказок. – Вильнюс: Bara, 1991; Kerbelytė B. Struktural-Semantic Principles of Formation of the Folk Tale // Estudos de Literatura Oral, Primavera. – 1995, N 1, p. 125 – 130 ir kt.

Nauja knyga apie jaunimo bendravimo tradicijas

Žilvytis Bernardas Šaknys. Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje: Jaunimo vakarėliai. – Lietuvos etnologija, 7. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2001. – 154 p.

Ne taip seniai paskelbta Žilvyčio Bernardo Šaknio knyga „Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje“ (1996 m.). Jau pasirodė antroji to paties autoriaus knyga, kurioje jaunimo brandos, socializa-

cijos, santykį su suaugusiaisiais problemos keliamos tyrinėjant vakarėlius, susijusius ir su metinių švenčių ciklu, ir su didžiujų sezoninių darbų talkomis. Autoriaus tyrinėjimų kryptingumas ir nuoseklumas negali nedžiuginti. Akivaizdu, kad Žilvytis Bernardas Šaknys išstudijavo gausią kitų etnologų sukauptą medžiagą ir pats ją gerokai papildė, bendraudamas su pateikėjais, rengdamas anketas ir kitas metodines priemones.

Abi Žilvyčio Šaknio knygos darniai papildo viena kitą. Pirmojoje archaiškų iniciacijos apeigų transformacijų rasta ne tik rimtuose „pakėlimo į merginas“ ar „jšventinimo į bernus“ apeiginiuose veiksmuose, bet ir jaunimo pokštuoose naktigonėse ar vakarėlių metu. Antrojoje daugiausia dėmesio skiriama jaunimo šventiniams ar darbo pertraukų susibūrimams, kuriuose pramoga buvo derinama su „jaunimo brandos demonstravimu“ (Žilvyčio Šaknio formulavimas).

Pirmojoje recenzuojamos knygos dalyje aprašomi metinio švenčių ciklo jaunimo vakarėliai, parodomi jų regioniniai variantai, nustatoma priklausomybė nuo Lietuvos gyventojų konfesinių skirtumų, bendruomeninių saitų stiprumo, nuo aktualumo saugoti tautinj identitetą. Antrojoje dalyje parodoma patalkių vakarėlių priklausomybė nuo gyvenviečių tipų bei darbų mechanizavimo lygio. Todėl jaunimo vakarėliai dažnai tampa tyrinėjamo laikotarpio Lietuvos kaimų ir miestelių bendruomenių struktūros ir net ekonomikos būklės indikatoriumi. Visi jaunimo sambūriai nagrinėjami papročių ir skirtingu amžiaus grupių bendravimo normų kontekste.

Šventinius jaunimo pasilinksminimus autorius skirsto pagal metų laikus (žiemos, rudens, pavasario, vasaros), o patalkių vakarėlių tipus išskiria pagal darbus, kuriems atlikti telkiama talka (mėšlavežis, rugiapjūtė, linarovis, bulviakasis, kūlė, linamynis), o vėliau pagal sezonus sudaro tris jų grupes (vėlyvo pavasario ir vasaros, vėlyvos vasaros bei rudens ir vėlyvo rudens bei žiemos). Autorius pastebi su skirtingomis šventėmis ir talkomis susijusių jaunimo vakarėlių bendrus bruožus, neretai lygina analogiškus veiksmus. Todėl galima tikėtis, kad kruopštus ir visapusiaškas jaunimo papročių ir bendravimo formų aprašymas ateityje pasitaranau nustatant paprotinių veiksmų tipus, išskiriant jaunimo bendravimo taisykles. Taip dar labiau išryškėtų stabiliusios ir kintančios jaunimo socializacijos formos.

Knygoje specialiai nenagrinėjama paprotinių veiksmų kilmė bei prasmė: simbolinius merginų ir vaikinų poelgius (pavyzdžiu, samčio metimą į šalinę ir merginos rišimą į šiaudų kūlį) autorius apdairiai tik pamini, bet neaiškina. Tai visiškai suprantama: argumentų reikėtų atkakliai ieškoti skirtinose tradicinės kultūros srityse ir toli nuklysti nuo tyrinėjamos problemos. Tačiau retkarčiais autorius vis dėlto neišveria nepasakęs gilesnėmis studijomis neparemtos nuomonės. Pavyzdžiu, aprašydamas *kupolių*, *kupolinių* sambūrij, kuris Švenčionių bei Ignalinos regione buvo siejamas su Sekmi-

nėmis, Žilvytis Šaknys teigia: „Nors žodis *kupolé* sietinas su Joninėmis, matyt, šiame regione nunykus šiai šventei taip vadinti Sekminių sambūriai“ (p. 67). Išnašoje autorius nurodo žodžio *kupolé* reikšmes (*kupole* vadinami jvairūs augalai, o *kupolinémis* – dienos nuo Joninių iki Petrinių, kai renkamos žolės).

Kupolés / kupolio etimologija gali būti siejama su lietuvių ir latvių kalbų žodžiu *kuplus* (vešlus, gerai augantis, tankus, šakotas); rusų bylinų tekstuose aptinkamas apibūdinimas „*купав молодец*“ (kalbama apie augalotą, gražų jau-nuolį). Kadangi ir Joninių, ir Sekminių papročiuose esama pastangų skatinti javų augimą ir visos gamtos bei žmogaus vaisingumą, *kupolés* terminas galėjo būti taikomas abiejų švenčių papročiams. Beje, Švenčionių ir Ignalinos regione išsaugota daug archaiškų folkloro reiškinių.

Labai kruopščiai atliktame tyrinėjime pasitaiko painių sakinių ar prieštarinę teiginių. Antai aprašant Tverečiaus apylinkėje švenčiamą *kupolé* sakoma: „*Eidami parugén* (išskirta B. K.), mergaitės ir vaikinai giedodavo vieni kitus pajukančias dainas“ (p. 68). Truputį toliau rašoma: „Nors, Balio teigimu, šių sambūrių paskirtis – rugių lankymas, bet aprašuose *apie éjimą į paruges néra né užuominos* (išskirta B. K.). Jis pats pateikia XX a. pradžios aprašą iš Tverečiaus. Jame liudijama, kad ši šventė turi būti rengiama *paruge* (išskirta B. K.), pagiry ar ant kalvos“ (p. 68). Dar toliau rašoma apie analogišką *paruge* vadinamą Sekminių pą-protį. Taip ir lieka neaišku, kokiuose aprašuose neužsimenama apie *éjimą į paruges*. Beje, tokį liudijimą galima rasti Sekminių dainų, dar vadinamų *paruginémis*, pateikėjų pa-aškinimuose.

Knygoje gausu įdomių jaunimo elgsenos, lyčių bendravimo vaizdų, pareigų bendruomenei bei sunkaus fizinio darbo derinimo su pramogomis aprašymų. Ji įdomi ne tik specialistams, bet ir daugeliui skaitytojų, ypač jauniems žmonėms, norintiems susipažinti su savo proseneliais, kai jie taip pat buvo jauni, ir šio to iš jų pasimokyti.

Bronislava KERBELYTĖ

BOOKS

This time the section provides the presentation of three books. The *Bibliography of Lithuanian ethnology* by Vacys Milius, written in Lithuanian; *The Types of Folk Legends. The Structural–Semantic Classification of Lithuanian Aetiological, Mythological and Historical Legends* by Bronislava Kerbelytė, published in Russian and English, and *Calendar Rites and Customs at Work in Lithuania at the End of the 19th Century and the First Half of the 20th Century. Parties for Young People* by Žilvytis Šaknys, written in Lithuanian.

Etnologai konferenciją paskyrė dabarties kultūros savimonės ir raiškos analizei

2002 m. balandžio 5 d. Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos tyrimų centras, Etnologijos ir folkloristikos katedra bei Šiaulių universiteto Kultūrinės antropologijos centras surengė interdisciplininę konferenciją, skirtą dabarties kultūros tyrinėjimams. Rengėjai siekė suburti jvairių mokslo krypčių atstovus padiskutuoti apie dabarties kultūros aktualijas. Konferencija parodė, kaip humanitarinių bei socialinių mokslų krypčių tyrinėtojai supranta dabarties kultūros ir jos tyrinėjimų problemas, kaip yra suvokama modernioji kultūra, kokia Lietuvos dabarties kultūros situacija: kaip veikia tradicinė kultūra šiandienos socialinėje bei kultūrinėje aplinkoje, kokiomis formomis ji reiškiasi.

Konferencijos dalyvius pasveikino VDU mokslo prorektorius prof. habil. dr. L. Pranevičius. Plenariniame posėdyje siekta atspindėti visų sekcijų darbą. Lietuvos istorijos instituto virausioji mokslo darbuotoja prof. habil. dr. I. R. Merkienė, remdamasi Lietuvos ir Latvijos pasieniuose gyvenančių mišrių šeimų pavyzdžiu, analizavo asmens kultūrinio tapatumo kaitą gyvenant svetimoje etninėje ir kultūrinėje aplinkoje. Šiaulių universiteto profesorius habil. dr. V. Rimkus netolimos praeities pavyzdžiais atskleidė kultūros ideologizacijos ir menininko santykį. VDU profesorius habil. dr. R. Apanavičius palygino dviejų etnomuzikologijos krypčių – etnologinės ir muzikologinės – tyrinėjimų perspektyvas, tarptautinių tyrimų pozūriu perspektivesne laikydamas etnologinę kryptį. Filosofijos ir kultūros sąveiką, filosofijos įtaką kultūrai parodė VDU docentas dr. T. Sodeika, simboliskai apibendrindamas buvusių ir tolimesnių kalbėjimus.

Platų dabarties kultūros spektrą atskleidė sekcijos *Moderiosios kultūros ženkli ir tekstai* pranešimai. VDU magistrantės rinkosi naujausias dabarties kultūros tendencijas atspindinčias tyrinėjimų sferas. J. Jonutytė mėgino pažvelgti į kičą kaip į šiuolaikinio žmogaus santykį su jų supančiais daiktais ir kultūros vertybėmis. A. Dagilytė, remdamasi jos atliktais interneto jaunimo pokalbių kanalų pavyzdžių tyrinėjimais, aptarė kompiuterinės kultūros fenomeną: kaip virtualiose aplinkose jaunimas kuria naują simbolinę gyvenamąją tikrovę. Tapatybės saviraišką virtualioje kultūroje, jos atspindžius naujoje žiniasklaidoje analizavusi J. Sabaitė–Melnikovienė išryškino asmens savirealizacijos galimybes virtualioje kultūrinėje terpéje.

Dr. E. Ramanauskaitės (VDU) pranešimas buvo skirtas dabarties kultūros heterogeniškumo apraiškų analizei. Remiantis paskutinio XX a. dešimtmečio jaunimo kultūrinio undergroundo ir etnokultūrinio lauko pavyzdžiais, buvo aptartos kultūros sklaidos tendencijos, kultūrinio tapatumo modelių kūrimo bruožai. Parodytos heterogeniškumo priežastys, viena iš kurių – dabarties kultūriniai konfliktai.

Sekcijos darbe dalyvavęs Lietuvos folkloro teatro įkūrėjas ir vadovas P. Mataitis pristatė unikalią tautinės kultūros apraišką – Lietuvos folkloro teatrą ir jo kūrybos kelią, kuris

siejamas su ištikimybe tautos tradicijoms, saikinga, kūrybiška, meniškai argumentuota folkloro interpretacija. Pranešėjas aptarė folkloro teatro savitumus. Temą pratešė A. Zabielienė (Lietuvos istorijos institutas), kalbėjusi apie folkloro ansamblio dalyvio savivoką modernioje visuomenėje, analizavusi šios vertypinės orientacijos pasirinkimo priežastis.

Dr. A. Vaicekauskas (VDU) pamégino išplėsti tradicinę karnavalų transformacijos samprątą šių dienų kultūroje. Paiteikė karnavalų transformacijos klasifikaciją ir pagrindė šiandieninės kultūros pavyzdžiais. VDU filosofijos katedros doktorantas G. Karoblis pristatė šokio teorinės analizės kelią nuo negatyvios klasikinės nuostatos iki Vakarų kultūroje jprastų šokio feminizacijos idėjų, pažymėjo paslėpto lytinio ugdymo moderniausias šokiaus aspektą. Pranešimas pagrįstas autoriaus atliekamais fenomenologiniais šokio tyrinėjimais. Klaipėdos universiteto doc. dr. K. Šerpetis parodė bendrają dabarties kultūros tendenciją – saviororganizaciją, kurios esmė – žaismė ir refleksyumas. Pranešimas simboliskai pagrindė konferencijos tyrinėjimų jvairovę, požiūrių gausumą ir atspindėjo kultūros kaitos tendencijas.

Sekcijoje *Tarpdisciplininiai tyrinėjimai: metodologijos problemos* siekta atskleisti dabarties kultūros antropologinių tyrinėjimų naujoves. Šiaulių universiteto doc. dr. G. Mažeikis analizavo pragmatinę JAV antropologiją, siekiančią tyrineti šių dienų visuomenės aktualijas. Pasaulio mitologijos tyrinėjimai vyksta šiuolaikinėje JAV miestų aplinkoje, o studijos – multikultūrinėse auditorijose. Priešingai tradicinio autentiškuojo ieškojimams, remiamasi gyvo dabartinio mito tyrinėjimais, kurie apibūdina šiuolaikinių etninių grupių papročių jvairovę ir kaitą. Dr. E. Naujokaitienė (VDU) pristatė literatūros kūrinio analizės metodologines galimybes, akcentuodama metodologijų sąveikos principą, originaliai išryškindama antropologinės analizės aspektą. A. Rimkutė (Vilniaus universiteto Kauko humanitarinis fakultetas) aptarė mokslo antropologijos ieškojimus. Pažymėjo specializuotus mokslininkų grupių bei jų veiklos tyrinėjimus, naudojant kokybinius socialinės antropologijos metodus. VDU doktorantė B. Skalauskienė pristatė folkloro tyrinėjimų metodologines aktualijas – aptarė kalendorinių dainų identifikavimo, klasifikavimo ir indeksavimo problemas, kėlė praktinio tekstu panaudojimo moksliniuose tyrimuose klausimą.

Dabarties kultūros samprata jvairiai atskleidė skirtingose konferencijos sekcijose. Sekcijoje *Etninio ir kultūrinio tapatumo problemos* jvairiai aspektais analizuota šiuolaikinės kultūros savivoka ir jos raiška, kultūros dabartį matuojant nuo tarpukario iki paskutinio dešimtmečio. Dr. R. Račiūnaitė (VDU) per vieną šeimą, per dvi asmenybes – svetur studijavusių ir dirbusius Tadą Ivanauską ir Honoratą Ivanauskienę – bandė pažiūrėti, kaip įgyta kultūrinę patirtį jie perkėlė į tarpukario Lietuvą. Lietuvos istorijos instituto vyr. mokslo dar-

buotojas dr. Ž. B. Šaknys, remdamasis Dzūkijos nacionalinio parko pavyzdžiu, analizavo Lietuvos turizmo situaciją. Buvo tyrinėta, kokių tautybių žmonės ir iš kokių kraštų daugiausia atvyksta į nacionalinį parką, aptarti lietuvių ir atvykstančiųjų tarpusavio santykių. Pranešėjas iškėlė daug problemų, kurias turėtų spręsti kultūros praktikai.

Studentų vertybėms buvo skirti dr. D. Senvaitytės ir dr. A. Venskiene (VDU) pranešimai. Doktorantė A. Lapinskiene (VDU) pristatė lyginamuosius trečiojo dešimtmecio ir dabarties miestelių jaunimo bendravimo papročių tyrinėjimus.

Doktorantė D. Kulakauskienė (VDU) analizavo šiuolaikių užkalbėtojų, liaudies mediciną praktikuojančių gydytojų, ekstrasensų, būrėjų požiūrį į savo veiklą: kokius jie naudoja užkalbėjimus, veiksmus, kiek naudoja tradicinių būdų, randamų folkloro tekstuose, aprašymuose, šiuolaikinėje literatūroje apie bioenergetiką. Prelegentė domino, kaip jie elgiasi tradicijos atžvilgiu.

Ypač buvo pažymėtas doc. dr. A. Juodaitytės (Klaipėdos universitetas) edukologinės krypties pranešimas. Laukuvoš miestelyje stebėjimo metodu buvo tirta viena vidurinė moksleivių klasė. Išskirti trys jaunimo sluoksniai – aukštuomenė, vidutinių klasė, tebesaugantis įprastas moralines vertynes, ir žemutinių klasių sluoksnis. Pateikta jdomi išvada, jog aukštuomenei ir žemutiniams sluoksniams priklausančio jaunimo moralės normos tos pačios – jie agresyvūs, bendrauja tik uždaruose rateliuose. Iškelta aktualiai socialinė problema – vien viduriniosios klasės atstovai lieka saugoti moralines visuomenės vertynes.

Sekcija *Etninės muzikos transformacijos dabarties kultūroje* parodė muzikologijos reikšmę etnologijos tyrinėjimams, atskleidė etninės muzikos svarbą dabarties kulturoje, parodė, kaip ją puoselėja akademiniės muzikos kūrėjai, etninės muzikos pedagogai, kaip ją naudoja tyrinėtojai. Sekcijoje gvidentos etninės muzikos perteikimo priemonės, jos išraiška profesionalioje kompozitorų kūryboje (Lietuvos MA lektorė V. Apanavičienė – „Etninių tradicijų transformacijos B. Kutiavičiaus oratorijoje *Paskutinės pagonių apeigos* ir jų moderni išraiška“; Lietuvos MA doktorantas G. Balčiūnas – „Lietuvių kompozitorų akademinių kūrinių akordeonui: etninių tradicijų transformacija profesionalioje kūryboje“).

Analizuota katalikiškos tradicijos ir etninės muzikos sąveika. Habil. dr. doc. A. Motuzas (Šv. Antano religijos studijų institutas prie VDU Katalikų teologijos fakulteto) iškėlė hipotezę, jog Lietuvos plotas nuo Žemaitijos iki Vilniaus, kuriamė išsidėstę 7 žinomos Kalvarijų vietovės, buvo Europos Kalvarijų paskutinė riba sankirtoje su pravoslavų tikėjimo apraškomis. Temą pratesusi VDU doktorantė V. Kvasaitė pateikė duomenis apie pavasarį rengtų „Marijos valandų“ papročius, jų būdingas giesmes.

Lietuvos MA mokslinis bendradarbis R. Ambrazevičius, kompiuterinėmis programomis tyrinėjės dainininkų dainuojamus garsus, lygino autentiškų dainininkų ir perémėjų spektrogramas ir nurodė perimtinus ir neįmanomus perimti dainavimo specifiškumus. Jis apžvelgė ir Skandinavijos šalyse, Lenkijoje atlikus panašaus pobūdžio tyrinėjimus. VDU doktorantė L. Petrošienė analizavo lietuvininkų dainuojamosios tradicijos nykimo procesą XX a. Vilniaus pedagoginio univer-

siteto docentė V. Palubinskienė, remdamasi savo ir kitų kanliavimo dėstytojų patirtimi, apžvelgė mokymo groti kanklėmis perspektyvas vidurinėse mokyklose.

Originalios folkloro išraiškos aptartos sekcijoje *Dabarties folkloro tendencijos*. Šiaulių universiteto doktorantė R. Stankevičienė pristatė Šiaulių universitete atliktą moksleivių kultūros reiškinio – atminimų albumėlių – sociologinį tyrimą, aptarė įvairių amžiaus grupių požiūrį į albumėlius ir kaip jie struktūruoja klasės bendruomenės santykius. VDU doc. dr. G. Kazlauskienė kalbėjo apie moderniosios lietuvių vaikų poezijos bruozus, analizavo S. Gedos vaikų eileraščių rinkinius, kuriuose autorius reiškiasi kaip naujų kelių panaudojant tautosaką atradėjas. Dr. L. Anglickienė (VDU) analizavo kitataucių vaizdavimą šių laikų anekdotuose, randamuose interneto anekdotų svetainėse. Ji pateikė bendras kitataucių vaizdavimo folkloro tendencijas, išryškindama etninių stereotipų įtakas anekdotų kūrybai, bei šiuolaikines tendencijas, kuomet anekdotai apie kitų tautų žmones įgyja tarptautinių bruozų.

Vakare konferencija persikelė į klubinę aplinką. Čia savo pranešimus galėjo pateikti tie, kurie siekė netradicinio akademinio bendravimo. Prie apskrito stalo buvo išklausyti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto moksliinių bendradarbių pranešimai: dr. A. Nakienės „Nuo pasakų močiutės grytei iki kompaktinių plokštelių parduotuvėje“ ir dr. R. Žarskiene – „Gyvoji ir atkurtoji etninio instrumentinio muzikavimo tradicijos“.

Vakaras pakrypo bendraminčių laisvo bendravimo ir pramogų link, ko, beje, ypač pasigenda jaunesnioji akademinių bendruomenės karta. Folkloro interpretacijas išradinai pateikė VDU folklorinis ansamblis (vadovės L. Proškutė ir dr. D. Šeškauskaitė). VDU doktorantas G. Karoblis, kuris pasirodė esąs ne tik filosofas, bet ir pramoginių šokių mokytojas, demonstravo ir išradinai analizavo šiuolaikinius šokius, kurių čia pat mokėsi klubo dalyviai. Improvizuota šokio mokykla kėlė emocijas, šokių mokytojui buvo panaikinti bet kokie laiko limitai... akademinis bendravimas įgavo naują formą.

*Konferencijos apžvalgą parengė
Egidija RAMANAUSKAITĖ*

Remtasi po konferencijos „Dabarties kultūra: savimonė ir raiškos formos“ vykusiu aptarimu. Diskusijose dalyvavo prof. habil. dr. R. Apanavičius, prof. habil. dr. B. Kerbelytė, doc. dr. G. Mažeikis, doc. dr. G. Kazlauskienė, dr. R. Račiūnaitė, dr. A. Vaicekauskas, dr. L. Anglickienė.

CONFERENCES

A conference on the up-to-date culture research has been described by Egidija Ramanauskaitė. It was organized by the Research Centre for Ethnology and Folklore at the Vytautas Magnus University, the Department of Ethnology and Folklore as well as the Centre for Cultural Anthropology at the University of Šiauliai. The conference was held on 5 April 2002.

The attention of scientists was focused on the signs and texts of modern culture, problems of culture, cultural identity, etc.

Tarp rusėjimo ir anglėjimo: kaip išlaikyti žemaitiškumą?

Aktualiaus regioninės etnokultūrinės veiklos klausimais su Žemaičių kultūros draugijos Informaciniu centro vadove Danute MUKIENE kalbasi Juozas ŠORYS

Žemaitijos pedagogų konferencija „Regiono etninės kultūros pagrindų (krašto istorijos, gimtosios tarmės, pasakojamojo ir dainuojamoho folkloro, tradicijų ir papročių) integravimas į bendrojo lavinimo mokyklų formaliojo ir neformaliojo švietimo sistemą: kaimyninių šalių, Žemaitijos regiono švietimo jstaigų praktika ir integravimo galimybės“ vyko 2002 m. balandžio 6 d. Skuodo Pranciškaus Žadeikio gimnazijoje, balandžio 7 d. Varnių (Telšių r.) Motiejaus Valančiaus vidurinėje mokykloje. Kaip jvairiems Žemaičių kultūros draugijos padaliniams kartu su pasirinktomis Žemaitijos bendrojo lavinimo mokyklomis kilo sumanymas surengti akciją žemaitiškumo savimonei ir ypač gimtosios kalbos išlaikymo svarbai iškelti?

Tai padaryti skatino patys žemaičiai, jų suburtų kultūrių organizacijų veikla, po Atgimimo kilęs regioninis žemaičių judėjimas. Tiesa, dar tarpukariu buvo susikūrės Žemaičių rašytojų sambūris, kuris akcentavo žemaičių kalbos palaikymo ir raštais, ir tradicijomis, ir kasdieniu bendravimu svarbą. Buvo ir Žemaičių senovės mylėtojų draugija, kėlusi panašius tikslus. Telšiuose dar prieš karą kungių seminarijoje buvo lietuvių kalbos būrelis, tame veikė žemaičių sekcia. Regiono laikraščiuose „Žemaičių prietelis“, „Žemaičių žemė“ buvo spausdinami tekstai žemaičių kalba. Jau tada žemaičiai buvo parengę žemaičių kalbos rašybos pagrindus. Juos tvarkė, koregavo, sumanymui aktyviai pritarė kalbininkas Antanas Salys. Pagal nustatytus reikalavimus spaudoje buvo rengiami žemaitiški skyreliai. Žodžiu, jau tada stengtasi mėgėjiškai to darbo nedaryti, siekti profesionalumo.

Kai 1990 m. susikūrė Žemaičių kultūros draugija, vienas iš svarbiausių programinių punktų buvo démesys žemaičių kalbos puoselėjimui, jos statuso kėlimui. Tada pats požūris į žemaičių kalbą, apskritai į etninę kultūrą, regioninį savitumą visuomenėje buvo neigiamas. Esą tai prasčiokų, neelitinė kalba... Tokių mąstysenos aprašikų išlikę ir dabar. Žinoma, padėtis nebe tokia juoda kaip po sovietmečio sutemų.

Konferencija Skuodo Pranciškaus Žadeikio gimnazijoje ir Varnių Motiejaus Valančiaus vidurinėje mokykloje daugiau orientavosi į kalbos reikalus, nors apibendrintai tai suvokinta kaip etninės kultūros integravimas. Lietuvos kontekste mane stebina tai, kad, jei, pavyzdžiu, suvalkietis ar dzūkas iš Seimo tribūnos prašneka su ryšku tarmės akcentu, tai nieko, o jei koks žemaitis prabyla su atpažistamu žemaitiškumu, tai būtinai bent jau žiniasklaida ras reikalą tą faktą

pateikti kaip to žmogaus nesugebėjimą gerai išmokti lietuvių kalbą. Kodėl? Žemaičiai su savitu Lietuvoje stipriai išsiskiria. Jų esybės tarsi savaime sako, kad jie nori būti saviti. Tai jie supranta kaip savo pasaulėžiūros ir pasaulėjautos raišką, galimybę save realizuoti. Tai nereiškia jų konservatyvumo. Tik būdami savimi, jie gali normaliai elgtis ir save realizuoti. Žemaičiai nori išlikti patys savimi. Konferencija nėra pirmas mūsų bandymas ta linkme. 1991 m. klai-pediškė žurnalistė Janina Zvonkuvienė į tenykštį dramos teatrą buvo sukvietusi žemaičius mokytojus. Tada kalbėta apie žemaičių kalbos dėstymo reikalus mokyklose. Procesas buvo kiek pajudėjęs, bet neilgam. Tiesa, kad ir kaip būtų keista, paaiškėjo, kad žemaičiai mokytojai pakankamai konservatyvūs. Esą naujiems dalykams mokyklose vargu ar įmanoma būtų rasti laiko, yra konkretios programos ir veikia nuolatinis ruošimosi egzaminams maratonas...

Ruošiamės tapti Europos Sąjungos nare, tad visiems turėtų būti aišku, kad būtina turėti saugiklius, jei norime, kad išliktų Lietuvos kultūra, kad pasaulyje ją atpažintų. Liūdniausia, kad mūsų valdžia tų saugiklių nenaudoja. Kodėl organizavome konferenciją? Pasižiūrėjome, kaip elgiasi kitų Europos šalių, besirengiančių ES narystei, valstybinės institucijos, visuomeninės organizacijos, kaip sprendžiamos regionų vystymo problemos. Lankydamas Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje, pastebėjau, kad ten valdžia regionų kultūrai skiria daugiau dėmesio. Latgalijoje (galima sakyti, Latvijos Aukštaitijoje) šiek tiek ēmė raudonis – pajautau, kaip mes atsilikę. Raudonavau ne dėl visuomenininkų nerangumo (jie labiau aktyvūs nei latviai), bet todėl, kad mūsų valdžia nieko nedaro ta kryptimi.

Pavyzdžiu, turime prieš porą metų parengtą Etninės kultūros integravimo į mokymo sistemą programą, kurią Švietimo ir mokslo ministerija yra patvirtinus, tačiau nematome efektyvios sistemas, kuri skatintų mokytojus etninės kultūros dalykus bendrojo lavinimo mokyklose dėstyti. Nėra daroma jokių realių žingsnių, kad būtų palaikomi etnokultūriniai regionų savitumai. Tiesa, niekas nesako, kad mokytojai ar savivaldybių švietimo skyriai patys tokius programus regionams negali parengti... Niekas iki šiol neakcentavo, kad gali, todėl mokytojai rimtai ir nesiima iniciatyvos. Be to, nėra administracinės struktūros, kuri padėtų organizuotai telkti atskirų Lietuvos etnografinių sričių mokytojus. Arba, tarkim, kultūros darbuotojus. Žemaičių kultūros draugija ēmėsi tai daryti. Bet mes esam tik visuome-

ninė organizacija, galim to noréti, bet tam neturiame reikiamų intelektualinių ir finansinių išteklių, juolab kad paskutiniuoju metu beveik nė viena visuomeninė kultūros organizacija neturi etatinį darbuotojų. Darom tai, ką pajégiam. Konferencija – mūsų veiklos testinumas, kuris nėra dirbtinis, eina iš kartos į kartą. Sovietmečiu žemaitiškumo raiška buvo „išaldyta”, dabar, kai yra sąlygos veiklai, problema gyvai iškilo, ją bandome spręsti.

Iki šiol savo veiklos nederinom su lenkais, latviais, estais, bet, kai susipažinome su jų regioninių kultūros organizacijų veikla, galim sakyti, kad darom tą patį. Visų situacija panaši: tautinės (arba etninės) bendrijos nori išlikti ir ieško tam būdų.

Kiek žinau, tai ne tik kaimynų rūpestis, bet ir bendraeuropinė realija?

Be abejo, tai daugelio šalių mažų etninių grupių „galvos skausmas”. Sakom, kad žemaičiai yra subetnosas, bet Latvijos latgaliai jau suvokiami kiek savarankiškesniu statusu. Jei apklaustumė visos dabartinės Žemaitijos gyventojus, sunku būtų pasakyti, kokie, šia prasme, pasirodytų rezultatai. Pas mus iniciatyvą rodo žemaičių bendruomenė, susivienijusi į visuomeninius darianius. Ji mato grėsmę etninio identiteto išlikimui ir ieško kelių išeiti iš aklavietės.

Iš lėto nutautėja visi lietuviai, matyt, pa-našiai šiais laikais nu-žemaitėja ir žemaičiai. Ne tik išeiviai į didmiesčius, kitus regionus, bet ir pasilikusieji Žemaitijoje. Masinė sintetinė kultūra, europa- nė niveliacija, globalizacija... Nors ir sakoma, kad žemaičiai tarp Lietuvos etninių grupių „kiečiausi”, bet kai kuriems jaunuoliams gėda prisipažinti, iš kur jie kilę ir kaip kalbėjo vaikystėje. Jūsų akciją ta prasme supratau kaip dūri į jautriausią ir paveikiausią vietą – mokyklą, kuri gali ir turi duoti, be kita ko, ir žemaitiškos savivokos pradmenis.

Renginiu siekėme ne tik žemaičių kalbos, bet ir visos etnokultūros integravimo į mokomajį procesą. Suprantame, kad kalba – kultūros dalis. Mes, žemaičiai, jaučiame, kaip sunku būti savimi nekalbant gimtaja kalba.

Jei dainuosi seną, tradicinę dainą, turėsi ją dainuoti žemaitiškai. Tokiu atveju turi mokėti kalbą. Ir ne paviršutiniškai, nes ką darome, turime daryti iš esmės. Žemaitijoje dažnai iš mokinii išgirsti – „kam mums mokytis žemaitiškai, mes ir taip mokam”. Bet duok tokiam rašyti tekstą (laišką – mamai) gimtaja kalba, ir jis pamatys, kaip tai sunku. Perskaityti dar sunkiau, iš tikrujų tai yra beveik kaip užsienio kalbos mokymasis. Pavyzdžiu, lenkai (Pamario kašubai) regioninės kalbos mokosi taikydami užsienio kalbų mokymosi metodiką. Nes ją reikia labai nuosekliai išmokti. Tas

Akimirkos iš konferencijos

pats ir su etnokultūra apskritai. Jos taip pat reikia mokytičių esmės. Pavyzdžiu, mokytojams pasakykim, kad po savaitės bus vakaronė, kurioje reikės apibūdinti savo krašto tautinį kostiumą, pašokti (parodyti keletą žingsnelių), padainuoti dainą, paaiškinti, ką reiškia tautinio rūbo spalvos, raštai ir visa kita... Manau, kad beveik kiekvienoje mokykloje kiekvienam mokytojui tos savaitės pasiruošimui neužtektų, nors iš pradžių dažnas ir pasako daug ką galjs. Esmės daug kas nežino, etninės kultūros pagrindų neturi. Gimtosios kalbos, kaip ir kitų etninės kultūros dalykų, mokymasis turėtų būti disciplinuotas.

Renginyje etnokultūrai placiaja prasme, atrodo, dėmesio teko tik probégšmiai...

Ne taip jau ir probégšmiai – dalyvavo specialistai iš Kultūros ministerijos (Irena Seliukaitė), Liaudies kultūros centro (Vida Šatkauškienė), mokytojai (pavyzdžiu, iš Kretingos Virginija Rudavičienė, iš Lenkimų – Adelė Drukeinienė, iš Skuodo – Zina Piekuvienė ir kt.), folkloro specialistai (Loreta Mukaitė). Negaliu sakyti, kad nereikia kitų sričių aktualizavimo, bet manau, kad pagrindas – kalba. Jei ji išlaikyta, – ir visa kita nedirbtina. Kartais atrodo, kad tai, ko dar nesampradarė, gyvenime mažiausiai vertiname.

Priėmėme rezoliuciją, kad reikia parengti regionų etninės kultūros ir žemaičių kalbos integravimo programą. Tas programas mokyklų bendruomenės turėtų vykdyti savo noru. Nesvarbu, kokia bus pasirinkta forma – ar popamokinė veikla (fakultatyvais tai jau nevadinama), papildomos ar privalomos pamokos. Tai bus sprendžiama vietose. Prieš tai Švietimo ir mokslo ministerija turėtų tas programas patvirtinti.

Atrodo, kad oficialiosios institucijos (Švietimo ir mokslo, Kultūros ministerijos) tam neprieštarauja, reikiami norminiai dokumentai funkcionuoja.

Išeitinės bendrosios programos yra. Prieš dvejus metus parengta Etninės kultūros integravimo į švietimo sistemą programą, bet daug kur jos yra atsidūrusios mokyklų direktorių stalčiuose. Prieš konferenciją su etnokultūros švietimo sistemoje specialistė Irena Čepiene (minėtosios programos autore, dabar pensininke) domėjausi, kokia naudojimosi ja (per tai ir etnokultūros vertybų sklaida) padėtis. Paaiškėjo, kad anksčiau panašių programinių reikalavimų iš dalies buvo paimoma, o dabar mažai béra išlikusių mokyklų, kuriose etninė kultūra per pamokas yra dėstoma ar išradinai integruojama į kitus mokomojių dalykus. Tiesa, pavyzdžiu, Kretingos pranciškonų katalikiškoje gimnazijoje mokytoja metodininkė Virginija Rudavičienė turi įteisintas rimtas etnokultūros pamokas. Tačiau tokią mokyklą ir tokį gabumą mokytojų nėra daug.

Pedagoginiame universitete šiais metais yra grupė neakivaizdininkų, kurie vienerius metus mokosi etninės kultūros dalykų. Baigę šį kursą jie gaus kvalifikacijos pažymėjimus ir leidimą mokyklose dėstyti etninę kultūrą. Tai gerai, bet atskirų regionų etninės kultūros dėstymo programų dar nėra.

Paradoksalu tai, kad žemaičių kultūriniam judėjimui ne mažai „meškos paslaugų“ yra padariusi žiniasklaida. Tarkim, rimių imiesi kokios nors svarbios žemaitiškos akcijos, bet žurnalistai, užuot įsigilinę į esmę, ieško intrigų. Masi-

nés, dienraštinės, televizinės žiniasklaidos žmonės elgiasi ypač neatsakingai, rimbustas dalykus stengiasi paversti juoku. Todėl, pavyzdžiu, j šou kvaplio turinčias laidas rimių specialistai vengia eiti. Visokių diskusijų klubų organizatoriams esame sakę – kvieskitės profesorius, mokykime tautiečius klausytis argumentuotų diskusijų. Apie žemaičių kalbą, apie tai, ar tauta, ar subetnosas, ar tarminė grupė yra žemaičiai, turi kalbėti išmanantys istorikai, etnologai, kalbininkai. Tačiau nuplaukiama paviršiumi. Neretai viena paviršutiniška laida sugriauna rimto kultūros sambūrio kelerių metų triūsą.

Visgi žemaičių atveju problemos esmė ta, kad žemaitybės kaip etnokultūrinės vertybės gaivinimo ir sklaidos reikalas atsiremia į iniciatyvius žmones mokyklose, įstaigose, gyvenamosios vietovės bendruomenėse? Vartai tarsi ir praviri, bet... Regis, koordinatorius – Žemaičių kultūros draugija – šiai veiklai kryptingai nusiteikęs?

Mes darom, kiek pajégiam, bet kodėl šio darbo baro ne galėtų koordinuoti pati Švietimo ir mokslo ministerija? Manau, kad per mažai sulaukiame paramos ir iš Kultūros ministerijos.

Džiaukitės, kad švietimo valdininkija netrukdo...

Švietimo ir mokslo ministerijos specialistai turi ne tik netrukdyti, bet ir mąstyti apie tai, kokius jaunus žmones jie parengia pagal galiojančias programas. Ką švietimiečiai daro iš vaiko? Ar kompiuteri, ar žmogų, kuris būtų pajėgus išvažiuoti į užsienį studijuoti ir daugiau iš ten niekada negrįžtų? Valstybė turi apsispresti, kam ji teikia prioritetus. Ar ji rimių nori, kad Lietuva kaip valstybė išliktu? Tam, kad ji išliktu, reikia, kad jaunas žmogus mylėtų savo šalį, būtų jos patriotas, kad suprastų, jog būtent jis yra atsakingas savosios valstybės pilietis, galintis ja pasirūpinti ir didžiuotis. Atrodo, kad mokymo procese dedami ne tie pamatai. Gerai, dabar visos šalys aktyviai kompiuterizuoja, vakuos mokome informatikos, valstybė gyvena globalizacijos sąlygomis. Jeigu mokesčių mokėtojų pinigai yra skiriami tam, kad iš vaiko būtų išugdytas savo žemės, jos istorijos ir papročių nesuvokiantis žmogus – kompiuteris arba vien į užsienio garbinimą nutaikytas zombis, paprašyčiau, kad tokias mokyklas keleriems metams uždarytų. Kad būtų proga susivokti ir persiorientuoti.

Tačiau švietimo sistemos akcentai visai kitokie – kosmopolitinis, vadinas pilielinis (besiprašantis kabučių) auklėjimas, bet ne auklėjimas tautinių vertybų pagrindu. Ką tokiam „pasaulio piliečiui“ reiškia žemaitišumas, regiono, gimtojo miesto, miestelio, kaimo, „mažosios tévnės“ sampratos“?

Surengtoji konferencija buvo daugiau aiškinamojo pobūdžio. Mokytojams norėjom parodyti, kaip galima dirbti, kad jie gali veikti kaip žemaitiškumui apsisprendusios asmenybės. Kartu Švietimo ir mokslo ministerijai stengėmės parodyti, kad mes norim ir galim dirbti šia linkme, kad mūsų, žemaičių, vidinis balsas sako, jog reikia gyventi kitaip. Mūsų įstatymai nedraudžia būti kitokiams, nedraudžia suformuoti tokią sistemą, kurią naudodami išmokytiume vaikus žemaitiškai kalbėti, skaityti, galbūt rašyti, gerbti savo kalbą ir kultūrą, žinoti, per kokią šventę prie kokio stalo sėsti. Lietuvos ir Žemaitijos namai tuštėja, bet mums, gimusiems ir

augusiems čia, vis dėlto norisi tuose namuose būti, kartais susėsti prie balta staltiese apdengto stalo.

Tie mūsų namai, deja, ir žemaitiškieji, tampa kažkokiu bendrabučiu, bendralietuvišku daugiabučiu su prišnerkštoma laiptinėm.

Ne tiek daugiabučiu, kiek traukiniu, kuris nesuvaldomas dumia į priekį, tik neaišku, kur nulėks.

Prieš kurį laiką Žemaičių kultūros draugija dėjo pastangas akcentuoti regionų kultūrą per administracinių apskričių suskirstymą. Jūs gržote prie jau prieš tai keltos ir į nutarimų paraštes nustumtos idėjos, kad Lietuvoje turi būti ne dešimt, bet penkios apskritys etnografinių ir istorinių sričių pagrindu. Tai būtų pažangus decentralizuojantis skirstymas, pirmenybę teikiantis istorinių žemųjų kultūros tēstinumui, o ne didmiesčių konglomeratams. Tuo pagrindu realesnė būtų ir švietimo sistemos decentralizacija.

Kodėl tuos klausimus ēmėm rimtai kelti? Kai po Atgimimo vyko pirmasis apskričių skirstymas, mes, žemaičiai, buvome tam reikalui sudarę grupę, teikėm pasiūlymus valdžiai, bet į juos nekreipta dėmesio. Tada, paskutinėmis dienomis, „iš lubų“ nukrito pasiūlymas įkurti dešimt apskričių. Valdininkai dabar pripažsta, kad tokią apskričių buvimas nepasiteisina, jos yra našta valstybei. Žinoma, susiformavo apskričių biurokratinis aparatas, kuris laikosi savo pozicijų. Aišku, reformos reikalauja didelių pinigų, todėl sunkiai juda. Liberalų–socialliberalų valdžia buvo užsimojusi keisti situaciją, bet svarstymai įstrigo, o dabar valdantys socialdemokratai apie tokią reformą savo programoje neužsimena.

Kodėl kėlėm regioninio skirstymo svarbos klausimą? Dabartinė padėtis

dirbtinai skatina istoriškai susiformavusiu regionų niveliaciją. Pavyzdžiui, Kauno apskritis apima teritoriją, į kurią pakliūva ir Raseinių rajonas. Raseiniškiams kai kuo gal tai ir paranku, bet etnokultūros požiūriu – blogai. Sunku tikėtis, kad Kauno valdininkai rimtai spręstų žemaičių etninės kultūros problemas. Mes, žemaičiai, keliam idėją, kad, jei nevykdoma esminė apskričių reforma (to siekiame pirmiausia), tai apskričių ribos turėtų būti taip pertvarkytos, jog apimtų istoriškai susiformavusio etnografinio regiono ribas. Tarkim, kad Kauno apskričiai tektų tik aukštaičiai, o žemaičiai būtų perduoti gretimai žemaitiškai apskričiai.

Tuolab kad Žemaitijos ribos (kur realiai dominavo tarmę išlaikę žemaičiai), fiksuotos tarpukariu, nudilo, atskaro apie 20–30 kilometrus... Gal bent kelių žemaitiškų apskričių (žinoma, racionaliau būtų įsteigtis visas žemaitiškas žemes jungiančią) buvimas tam užkirstų kelią?

Be abejø. Šis vaizduokim europinio modelio apskritij. Tam reikalinga reali decentralizacija, kad ministerijos dalij savo funkcijų perduotų apskritims. Joms turėtų būti perduoti ir pinigai, toms sritims, kurios perduodamos jų globai – švietimui, kultūrai. Suprantame, kad etninės kultūros vertybės iš esmės gali būti diegiamos per šias sritis. Jei nieko pana-

Švietimo ir mokslo ministras Algirdas Monkevičius tarp konferencijos dalyvių
Danutė Mukienė tarp regioninės kultūros plėtros aktyvisčių iš Latvijos ir Lenkijos

šaus nevyktų, žemaičių rajonų žemaitiškumui kuo toliau, tuo daugiau būtų grėsmių.

Kas ypač aktualu dabarties Lietuvoje? Kultūros žmonėms tarsi viskas aišku – administracinė reforma turi vykti istoriškai susiformavusiu etnografinių regionų pagrindu. Vien todėl, kad Lietuvoje tam yra beveik idealios sąlygos. Mes kitokios istoriškai susiformavusiu etnografinių regionų išlikimo perspektyvos nematom. Kam buvo pavesta parengti reformą? Vidaus reikalų ministerijai... Į komisijų veiklą buvo įtrauktą žmonių, nieko nenutuokiančių apie kultūros, regionų reikalus – jiems svarbi civilinė gynyba, gamtos apsauga, ekonomika, dar kas nors, tik ne valstybės išlikimo reikalai. Kai perskaitėm projektą, nesupratom, ar Lietuva ruošiasi karui, ar kitokiems kataklizmams. Tik ne normaliam gyvenimui su prioritetine kultūros (ir regioninės) sklaida. Be to, mūsų valdžios vyrai daugeliu klausimų neturi kompetencijos. Jie

sako, kad maišom mūsiškius etnografinius regionus su Europoje suprantamais. Mes sakom, kad mūsų regionai gali gerai sutapti su etnografinėmis sritimis, tuolab kad žinome, kas Europoje pripažįstama kaip regionas. Tada vėl – vokiečiai reikš pretenzijas Klaipėdos kraštui, lenkai – Vilniaus, bet jie nesupranta, kad Vilniaus kraštas yra tik dalis Dzūkijos arba Dainavos, kad nėra reikalo išskirti Vilniaus krašto. Na, o Klaipėda išties yra savo kultūros ir istorijos tradicijas turintis subregionas.

Mokiniai ir mokytojų žemaitiškąją savivoką neblogai atskleidė atliktas anketavimas. Atsakyta į 2491 mokiniam ir 496 mokytojams skirtas anketas. Ką jos parodė? Ar turim kuo remtis aktualizuodami regioninį žemaitiškumą?

Anketų platinimas mokyklose sukėlė didelį sujudimą, kai kur net priminė avilio pamaišymą lazda. Manau, kad anketavimas buvo „geras éjimas“. Pirmiausia todėl, kad iki tol apie realią padėtį Žemaitijos mokyklose neturėjome duomenų. Kiek nuošimčių mokytojų regione yra žemaičiai? Nustatyta, kad apie 80 nuošimčių. Žnias rinkome daugelyje rajonų, miestuose ir kaimuose. Dabar galim drąsiai tvirtinti, kad didžioji dalis mokytojų Žemaitijoje moka žemaičių kalbą, yra žemaičiai. Reiškia, ten yra žmonių, kurie gali to mokyti. Patarém, kad panašus nuošimtis vaikų save laiko žemaičiais, kad jie nori mokytis žemaitiškų disciplinų. Didžioji dalis mokiniai (net tie, kurie galutinėse išvadose išreiškė negatyvią, netolerantišką poziciją) saké, kad nori daugiau sužinoti apie Žemaitiją, jos istoriją, papročius. Be to, paaiškėjo, kad žmonėse tebéra jaugės stagnacinis mokytojų ir mokinijų bendravimo supratimas. Jeigu tu, mokinys, esi mokykloje, tai su mokytoju turi bendrauti lietuvių literatūrine kalba. Jei išėjai į gatvę, gali ir kitaip... Esą visos pamokos turi būti dėstomas tik bendrine lietuvių kalba, tiesa, didelė dalis mokinii ir net mokytojų nesuvokia, kas yra žemaičių, kas yra bendrinė lietuvių kalba. Kai kurie mokytojai apie bendrinę kalbą šneka kaip apie aukštaičių kalbą. Nesuvokiama, kad bendrinė kalba yra dirbtinė, tad būtina išlaikyti tarmes, kurios papildo, atgaivina, atnaujina bekräuę bendrinę kalbą.

Girdėti, kad vieni iš didžiausių priešininkų šiuo požiūriu yra mokytojai lituanistai?

Anketose didelė dalis pradinių klasių mokytojų nurodė, kad tik atejės į mokyklą vaikas mintis geriausiai dėsto kalbėdamas gimtaja žemaičių kalba. Kartais su tokiais vaikais reikia dirbti papildomai, kad jie pradėtų kalbėti bendrine kalba, nes ji jiems svetima. Išmokstama ir jau nebeleidžiama per pamokas gržtīti prie gimtosios motinos kalbos. Taip vaikas ją pamažu ir pamiršta. Iš dalies situacija gerėja: miestuose, miesteliuose mažėja darželių, vaikai dažniau auga pas močiutes ir senelius, kurie šneka žemaitiškai. Taip vaikas gimtaja kalba perima protėvių pasaulėjautą. Išryškėjo dvi mokytojų grupės: vieni tolerantiški, kiti piktais sako, kad tik duok vaikui kalbėti žemaitiškai, tai nesusikalbési lietuviškai, jie nesugebės gerai išlaikyti egzaminų ir kt. Tie kantantis lietuviškai (taip parašyti visi vadovėliai, knygos ir t.t.), tiek žemaitiškai būtina disciplina.

Ruošdamasi konferencijai kėliau sau tylų klausimą, ką atsakys Švietimo ir mokslo ministerijos atstovai į klausimą, ar galima būtų dabar kai kurias pamokas bendrojo la-

vinimo mokyklose vesti žemaitiškai? Iki šiol buvo taip, kad net darbų pamokų Žemaitijoje nebuvo galima vesti žemaitiškai. Tačiau oficialiai nėra jokio dokumento, kuriame būtų nurodyta, kad mokyklų bendruomenės negali nutarti, jog atskirus dalykus galima dėstyti ne bendrine kalba. Rengdamiesi konferencijai iš ministerijos valdininkų gavome raštišką patikinimą, kad jei mokyklos bendruomenė nutaria, kai kuriuos dalykus (fiziką, chemiją, algebra, darbus, fizinį lavinimą) galima dėstyti žemaitiškai, niekas dėl to nebaus. Iš anketų pamatėme, kad ir dabar kai kur taip yra. Pavyzdžiu, Skuodo Pranciškaus Žadeikio gimnazijoje fizikos pamoka dėstoma žemaitiškai, ir niekam tai neužkliūva. Dėstydamiesi atskirus dalykus regionų kalba neoficialiai, būdami neužtikrinti savo padėtimi, mokytojai kartais kalbas nauja do pramaišiui – tai kalbos darkumas. Mokiniai mokytojų žemaitiškes toleruoja, nors anketose pastebėjome, kad kartais nežino, kaip tai vertinti.

Džiaugiamės, kad j Varnius buvo atvykęs ir pats Švietimo ir mokslo ministras Algirdas Monkevičius, kuris patvirtino, kad tos mokyklos, kurios bendruomenių lygiu priima sprendimą, gali pamokas vesti žemaitiškai. Siekiama, kad nyktų atstumas tarp mokytojo ir mokinio.

Man besimokant vidurinėje mokykloje, niekas nekalbėjo, kad žemaičių kalba yra vertybė, na, gal lietuvių kalbos pamokose apie tai būdavo užsimenama (mokantis tarmių). Apskritai apie etninę kultūrą nebuvo kalbama, dabar apie tai galime kalbėti, tad kodėl nekalbame?

Bet tada mokantis vyko natūralus procesas: mokiniai per pertraukas, mokytojai mokytojų kambarį ir koridoriuose kalbėjosi žemaitiškai. Pavyzdžiu, man mokantis Skuode tokia dvikalbystė buvo plačiai paplitusi.

Nuolat reikėdavo „perjungti bėgius“. Lenkimuose per pamokas kalbėdavome tik lietuviškai, per pertraukas – žemaitiškai. Visa tai vykdavo automatiškai, net nesusimastydavome, kad gali būti kitaip.

Reikia vengti tos kritinės kalbinės masės, kurios spaudžiamas imi nebemąstyti žemaitiškai, manau, kad nuolatinis natūralus sąmonės srautas yra tikroji tarmės gyvybingumo kardiograma. Kokia būtų Jūsų pozicija dėl, tarkim, mano pažystamų skuodiškių tėvų, kurie abu yra žemaičiai, bet dėl atseit vaikų ateities namuose ir su vaikais, ir tarp savęs, smarkiai grebluodami, kalbasi bendrine kalba. Jau ir nekalba – graužia kaip kaulą, kaip žemaičiai sako. Tragikomiskas vaizdelis?

Savo giminėje turiu panašų atvejį. Jauni būdami, žmonės buvo patriotai žemaičiai, dabar gyvena nors ir Žemaitijoje, bet nežemaitiškame mieste Palangoje. Vaikai lankė darželių, dabar mokyklą, net nežinau, kokiu momentu atsitiko taip, kad tévai tarp savęs émė kalbėti žemaitiškai, o su vaikais – lietuviškai. „Bėgių perjunginėjimas“ jiems yra pasidarens salyginiu refleksu. Juos gerai pažįstu – tai nėra pataikavimas vaikams, tai nėra sumiesčionėjimas. Vaikas tampa visuomenės, kuri jį įsiurbia į savo orbitą, dalimi, yra jos veikiamas, jis turi didesnį lietimosi plotą su vaiku nei šeima. Tévai, bendraudami su tokiais vaikais, pradeda atsitraukti. Vaikai daug laiko praleidžia ne namie, ir ateina diena, kai jie pareiškia, kad žemaitiškai kalbėti jiems negražu...

Žinau ir tokią faktą, kad dalis tėvų stengiasi būti labai jau „kultūringi”, pasiekę „lygi”, ir, neduok Dievali, kad tarp panasių visuomenės narių jie imtų kalbėti esą grubia, nevalyva žemaičių kalba... Tai sumiesčionėjimas, bet veikia ir mano minėtosios povandeninės visuomenės procesų srovės. Tai nesugebėjimas atsispiрti įsiurbimui į dominuojančią terpę.

Be to, tą terpę iš dalies kryptingai formuoja mokykla, ji ima diktuoti kultūrinės laikysenos madas. Tad iš tikro metas nors pavéluotai parodyti, kad karalius nuogas...

Žemaitiškumas turėtų būti palaikomas nuo darželių, mokyklų... Vaikui reikia atverti akis.

Jei žemaitiškų injekcijų (žemaitiškų pamokų, galimybės sistemiškai mokytis kalbėti ir rašyti) bus daugiau, situacija giedrės.

Jei Žemaitijoje žemaičių kalba ir visa etnokultūra bus labiau skatinama, tai ir kituose Lietuvos regionuose bus imta į tai rimčiau žiūrėti. Šiuo metu dauguma pripažįsta, kad žemaičių etninė savimonė yra tvirčiausia – nei dzūkai, nei suvalkiečiai, nei aukštaičiai panašių klausimų net nekelia.

Jaučiasi didelė bendralietuviškumo inercija, siekimas ištirpti salsvo „nepakaltinamo” lietuviškumo katile...

Skatinama daryti viską, kad Lietuvoje išsliktu lietuvių kalba, nes, sparčiau nei sovietiniais metais rusėjom, dabar amerikonejam, anglėjam...

Esą žemaitybę palaikyti esanti per didelę prabanga, telkimés apie bendrajį kamieną. Bet jei remsimės vien bendrumais, neteksime ryšių su per kalbą, etninę jauseną, visą paprotinės sanklodos tinklainę etninę gyvybę palaikančiais pirmavaizdžiais... Sukurti ir knygele išleisti žemaitiškosios rašybos pagrindai (autoriai kalbininkai Juozas Pabrėža, Aleksas Girdenis), bet kyla klausimas, ar po viena kepure jėnoma sutelkti visus žemaičius? Ar tai nevirš bendražemaitiška perkratymo priemone, stipresnės šnekto vyrovimi?

Žemaičių rašybos pagrindai nebuvu rengiami vien dounininkams (šiaurės vakarų žemaičiams) ar dūnininkams, orientuotasi į visus žemaičius. Tekstas užrašomas fonetiniu principu, jei esi dūnininkas, rašai ta tame. Rašyti savaja kalba bent jau man jokių sunkumų nekyla. Tiesa, šilališkiai kartais skundžiasi, kad savo patarme negalį užrašyti tekstų. Profesorius Aleksas Girdenis sako – tegu tik rašo, ir užrašys. Aišku, reikia kiek pasimokyti, pajusti užrašymo specifika. Jei nenori pasistengti, tada ir „kabliukų“ atsiranda... Pavyzdžiu, išleidome žemaitiškos poezijos almanachą „Sava muotinu kalbo“, tame – įvairiomis patarmėmis (dounininkų, dūnininkų, klaipėdiškių žemaičių) parašyti eiléraščiai. Jei mūsų parengtų žemaitiškosios rašybos patarimų neužtenka, Švietimo ir mokslo ministerija gali užsakyti žymiai išsamesnį jų leidimą. Pradžia padaryta – yra atskiras leidimas, medžiaga „Žemaičių žemės“ žurnale, internete. Ministerija gali pasirūpinti, kad esama medžiaga būtų suprantamai pritaikyta mokymo procesui.

Jei taip atsitiktų, tai būtų esminis posūkis šalies švietimo sistemos politikoje. Žinoma, galime pasvajoti...

Tegu tai būna iš svajonių sritis, bet mes nemažai iš to, apie ką veiklos pradžioje tik svajojome, jau turime.

Žemaitybę palaikant, be kalbos, mano galva, svarbus viso regiono „mažųjų tėvynių“ etnokultūrinio audinio (ka-

lendorinės šventės, papročiai, tradicijos, folkloras, tautodalė, amatai, mitologijos sąsajos su kraštovaizdžiu, senųjų šventviečių sistema) jutimas. Tokios giluminės sąmonės formavimo pradžia – kraštotyrinės veiklos užuomazgos mokyklose.

Analizuojant mokytojų anketas mane labiausiai nustebino tai, kad dauguma nėra girdėję apie etninės kultūros, regioninių kalbų dėstymą. Reiškia, tokia veiklos sritimi jie nesidomi. Daugiausia informacija apie tai juos pasiekianti per kultūrinę periodiką, „Žemaičių žemę“... Įdomus santykis tarp atskirų profesijų žmonių. Pavyzdžiu, medikas būna paskaitės naujausios metodinės literatūros apie ligas, vaistus, gydymo būdus užsienio šalyse, o mokytojas, formuojantis žmogaus asmenybę,apsiriboją vien tuo, ką davė aukštoji mokykla. Žodžiu, žemaitiškumo, kaip kultūros vertybės, ugdymo procese ypač svarbu pedagogų kvalifikacija. Negalime pykti vien ant mokytojų, kad jie tokie, nes nesukurta reikaima profesinio mokytojų auginimo sistema. Pavyzdžiu, kalbėjau apie tai su minėtaja Virginija Rudavičiene, šiemis laikams visiškai netipiską mokytoją. Ji turi prisipirkusi daugybę knygų, prisirengusi visokiausios metodinės medžiagos. Ir visa tai iš savo atlyginimo, nes mokyklose nekurima etnokultūros dalykams dėstyti būtina bazė, nėra tam pinigų. Konferencijoje kalbėjomės ne tik su mokytojais – kvietėme muziejų ir kitų kultūros įstaigų darbuotojus, taip pat mokinį bendruomenių (savivaldos) atstovus. Skuode buvo nemažai jaunų žmonių, kurie teikia vilčių ateičiai. Apskritai, ir Skuode, ir Varniuose krito į akis tai, kad žemaitiškumas mokyklose gyvas. Skuode stebint, kaip mokiniai skaito žemaitiškus eiléraščius, kaip dainuoja, matėsi, kad tai ne vienkartinis reiškinys, kad tai jiems norma.

ETHNIC REALITIES

Problems of russianizing and anglicizing:
in what way could Samogitianess be
safeguarded?

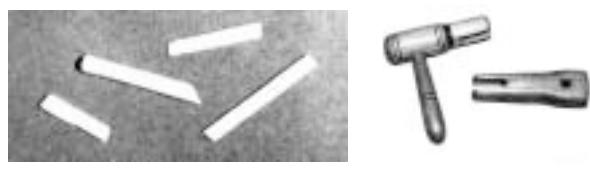
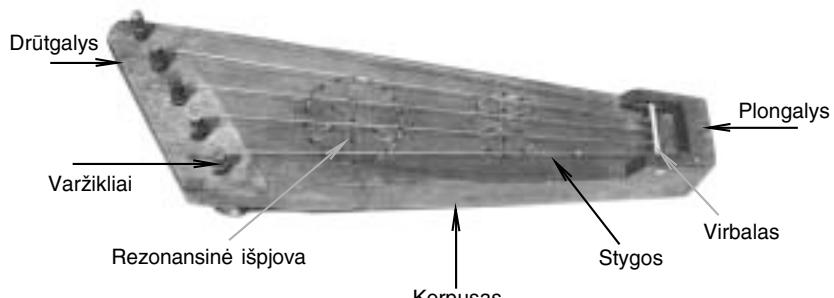
The talk by head of the Information centre of the Samogitian culture association Danutė Mukienė and the journalist Juozas Šorys provides the reader with a discussion on regional culture, „small motherlands“ and the significance of unique ethnoses in an increasingly global world. Supposedly, the problem of safeguarding the Samogitian ethnic identity can be solved not merely by administrative means and an auspicious state policy of the enlargement of regional culture but also by permitting school teachers to teach some of the subjects as well as pupils to attend supplemental classes in their native dialect. The results of the questionnaires on teachers' and disciples' attitudes in relation to this issue and the conferences for pedagogues and cultural workers held in the boroughs of Skuodas and Varniai indicated that this was met with full approval by a large number of Samogitians living in Western Samogitia. It has been achieved that the total school community's decision to introduce the Samogitian language as well as ethnic culture into the general public have been appreciated by the governing body of the Ministry of Education and Science.

Tradicinio repertuaro kankliavimas

Vida PALUBINSKIENĖ

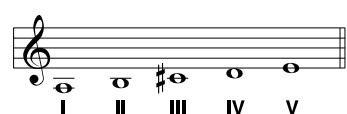
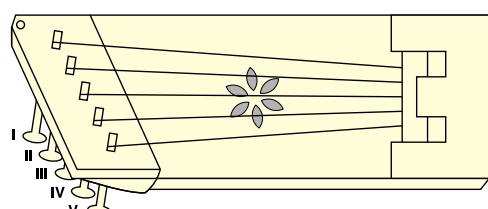
Šiaurės rytų aukštaičių kankliavimas

Šiaurės rytų aukštaičių kanklių sandara

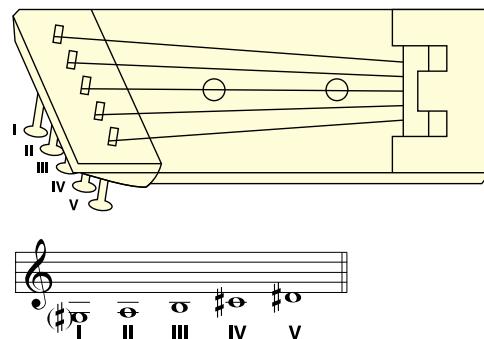

Šiaurės rytų aukštaičiai kankles derino pagal giedamųjų sutartinių – daugiausia keturių ir dvejinių garsynus. Garsaeilį sudarė didžiosios ir mažosios sekundos, o garsyno apimtis – daugiausia kvinta.

Petro Lapienės kanklių garsynas

Jono Plepio kanklių garsynas

Kanklių darna nebuvo tokia aiški ir pastovi kaip vakarų aukštaičių, žemaičių ir suvalkiečių. Mat stygudami kankles pagal giedamųjų sutartinių garsyną, kanklininkai santykius tarp jų neretai nustatydavo vis kitokius. Todėl vietoj didžiosios sekundos atsirasdavo mažoji ir atvirkščiai. Susidaro jspūdis, kad šiaurės rytų aukštaičių kanklininkams ne tiek svarbūs buvo santykiai tarp suderintų stygų, kiek pati stygų derinimo ir garsyno tvarka. Stengtasi, kad kiekvienas garsas būtų vis aukštesnis sekundos intervalu, o kokios sekundos, didžiosios ar mažosios, – mažiau svarbu. Šitoks derinimas laikytinas itin senovišku, jis daug kuo sutampa su šiaurės rytų aukštaičių bei Briansko sritys rusų skuducių tipo instrumentų garsynais. Anot R. Žarskienei, derinant, „atrodo, jog nebuvo aiškiai nustatytas ir dūdelių tarpusavio santykis. Svarbi buvo tik pati skudučių komplekto garsų aukščio tvarka, t.y. žemiausią garsą išduodantis skudutis, po to – aukštesnis ir t.t.”²⁴.

Atsižvelgdami į šiaurės rytų aukštaičių kanklininkų įpročius, pabandykite suderinti savas penkiastiges kankles. Padėkite instrumentą ant kelių siauruoju šonu į save, paimkite derinimo raktą į kairę ranką ir po truputį įtempkite stygas:

(Pabaiga. Pradžia LK 2002 Nr. 2, 3)

Kaip sakyta, penkiastygės kanklės derinamos didžiosiomis ir mažosiomis sekundomis, o garsaeilio apimtis daugiausia siekia kvintą. Tad pirmają stygą su penktaja pirmiausia suderiname grynosios kvintos intervalu:

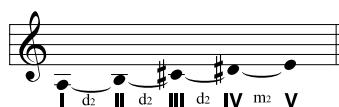
Kitas stygas derinkite didžiosiomis ir mažosiomis sekundomis aukštyn nuo pirmosios arba žemyn nuo penktosios stygos:

Yra užrašyta net penki J. Plepio penkiastygių kanklių suderinimo atvejai. Skirtinga didžiųjų ir mažiųjų sekundų tvarka rodo, kad kanklininkams buvo ne tiek svarbu, ar sekundinį sąskambij sudarys didžiosios, ar mažosios sekundos intervalas. Kankles jie derino taip, kaip pamokė tėvai, seneliai, proseneliai ir, pagaliau, – kaip patys tą dieną sąskambius girdėjo. Kartais atrodo, kad senieji kanklininkai iš viso sunkiai skyrė didžiosios ir mažosios sekundos sąskambius.

Turėdami visa tai galvoje, pasirinkdami kankliuoti vieną ar kitą sutartinę, kanklių garsyną turėtume sederinti pagal tos sutartinės dermę. Tą visiškai nesunku padaryti, susirašius sutartinės garsyną nuo žemiausiojo garso iki aukščiausiojo ir pagal tai sederinus kanklių stygas.

Dabar bandykime pasimokyti skambinti P. Lapienės įkankliuotą sutartinę „Obelyt gražuolyt“. Patikslinkite kanklių darną pagal sutartinės garsaeilį a, h, cis¹, dis¹, e¹:

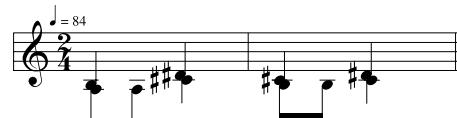

Instrumentą pasidėkite ant kelių, kaire ranka prilaikykite už galo, kad jis nejudėtų:

Dešinės rankos antrojo piršto nagu pirmiausia pabraukykite per vieną dvi stygas nuo savęs netoli kanklių plongailio. Jeigu jau įgudote užgauti sekundų sąskambius, galite pradėti šią sutartinę skambinti.

Obelyt gražuolyt

(I)kankliavo P. Lapienė. TD p. 304. LTR pl. 596 (1). 1086 (35). Iššifravo J. Čiurlionytė

Pirmajį didžiosios sekundos sąskambij a–h stenkite užgauti braukdami kartu per abi stygas, o kitą, aštuntinę natą a, tik per vieną stygą. Tolimesnį sekundų sąskambij užgaukite suvirpindami kartu dvi stygas, dar kitą – taip pat, o aštuntinę natą – užkabindami tik vieną stygą. Šitaip skambinkite visą sutartinę. Kadangi giedamosios sutartinės, kurias skambino senieji kanklininkai, yra polifoninės (jų abu balsai savarankiški), patartina paskambinti ir jų atskirus balsus. Šitaip išgirsime, jog polifoniniame kūrinelyje tikrai skamba dvi skirtinės melodijos:

Obelyt gražuolyt

I balsas

II balsas

Po to vėl paskambinkite abu balsus kartu.

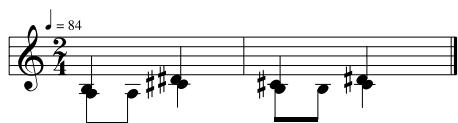
Jeigu sutartinę išmokote skambinti, pabandykite kairės rankos pirstais, laikydami riešą virš varžiklių, pridengti nu-skambėjusias, bet dar gaudžiančias stygas:

Dangstyti jas reikia šitaip: užgavus antrajį sekundų sąskambij, uždengiamos prieš tai skambėjusios dvi stygos. Pavyzdžiu, skambinant sutartinės „Obelyt gražuolyt“ pradžią,

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

užgavus antrajį sekundų cis¹ – dis¹ sāskambį, prieš tai skambėjusias a–h stygas (pirmasis sāskambis) uždenkite kairės rankos pirštais. Penktuoju pirštu prispaudžiame pirmąjį stygą a, o ketvirtuoju antrąjį stygą h:

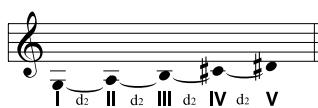

Kankliuojant šią sutartinę toliau, nuskambėjusias stygas cis¹ ir dis¹ pridenkite cis¹ trečiuoju, o dis¹ – antruoju kairės rankos pirštu ir taip toliau. Šitaip dangstant jau nuskambėjusias stygas, skambės tik tuo metu reikalingi sekundų sāskambiai, stygos per daug neaidės.

Stygų, kaip minėta, galima ir visai nedangstyti, kai kurie kanklininkai (J. Plepys, P. Lapienė, K. Tručinskas) kartais būtent taip ir skambino. Beje, tada daug lengviau kankliuoti, nes gaudžia prieš tai suvirpintos stygos, susidaro daugiau sekundinių sāskambių, tačiau skamba gana gražiai.

Kanklių stygų perderinti nereikės, jei norësite kankliuoti ir J. Plepio įskambintas sutartines. Žinoma, turėsite patikrinti, ar sutartinių dermės tikrai atitinka kanklių garsyną.

J. Plepio įkankliuotos sutartinės „Du žali berželiai“ garsaeilj sudaro g, a, h, cis¹ ir dis¹ garsai:

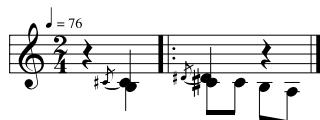
P. Lapienės paskambintos sutartinės „Obelyt gražuolyt“ ir J. Plepio įkankliuotos sutartinės „Du žali berželiai“ garsaeiliai skiriasi tik aukščiausiosios stygos derinimu. Visas garsaeilis yra didžiaja sekunda aukštesnis, tačiau jo garsų seka bemaž tokia pati, išskyrus paskutinią sekundą. P. Lapienės derinimu, ši sekunda yra didžioji, o J. Plepio – mažoji:

Du žali berželiai

(Įkankliavo J. Plepys. TD p. 301. LTR pl. 596 (3), rink. 1086 (36a). Iššifravo J. Čiurlionytė)

Taigi kanklių perderinti neverta, užtenka tik paaukštinti penktąjį stygą puse tono, o kankliuojant stengtis jsiidéméti, kuria stygia išgauname natomis pateiktos sutartinės garsus. Taip įmanoma skambinti ir kitas sutartines, patikslinant jų dermes. Bet jeigu siekiama gerai suderinti kankles, geriausia būtų derinti tiksliai pagal sutartinių garsynus. Tada tekėti visas stygas atleisti, žeminant garsyną (J. Plepio derinimas) arba vėl jį paaukštintant (P. Lapienės derinimas) sveiku tonu. Tačiau reikia turėti galvoje, kad po šitokios stygų įtempimo kaitos, ypač aukštinant garsyną, reikia, kad stygos nusistovėtų, po to derinimą patikslinti. O tai užims nemazai laiko, be to, dėl padidėjusios įtampos kanklių stygos gali ir nutrūkti. Todėl parankiausia sutartines kankliuoti, atsižvelgiant ne į tikrąjį (natomis pagrįstą), bet į santykinį stygų sederinimo tvarką pagrįstą garsaeilį.

Iš J. Plepio užrašytos sutartinės „Du žali berželiai“ kankliavimas panašus kaip ir P. Lapienės skambintų. Skirtumas tik toks, kad J. Plepio sekundų sāskambius išgaudavo išretintai, tarsi foršlagus:

Šitaip skambindami, pirmajį garsą cis¹ staigiu judesiui išgaukite dešinės rankos antrojo piršto nagu nuo savęs, po to greitai nuslyskite ant antrosios stygos, išgaudami garsą h. Jei šitokį stygų užgavimą išreikštume skiemenumis, atrodytų šitaip: ta – tą („ta“ yra gana trumpas, o „tą“ – pakankamai ilgas). Tuos du skiemenumis verta įsivaizduoti mintyse, skambinant visus J. Plepio įkankliotų sutartinių sekundinius sāskambius.

Braukydami per stygas dešinės rankos antrojo piršto nagu, kairės rankos pirštais pridenkite jau nuskambėjusias stygas. Šitaip skambinkite visas J. Plepio įkankliotas sutartines, kur sekundinių sāskambių išgavimas užrašytas išretintai, tarsi atliekant ir foršlagą. Tačiau jei foršlagas yra ne prie aukščiausiosios, bet prie žemesniosios natos, išretintą sekundos sāskambį išgaukite kitaip. Dešinės rankos antrojo piršto minkštaja dalimi į save užkabiname žemesniją stygą su gretima styga (išgauname foršlagą), o toliau – braukiame dešinės rankos antrojo piršto nagu nuo savęs.

Sutartinės „Tutoj, saduta“ (Įkankliavo J. Plepys) pradžia:

Foršlagą (nata h) greitai užgaukite į save dešinės rankos antrojo piršto minkštaja dalimi ir nuslyskite ant kitos stygos (nata cis¹). Toliau aštuntines dis¹, cis¹ ir h natas skambinkite dešinės rankos antrojo piršto nagu užgaudami atitinkamas stygas nuo savęs.

Šitaip pabandykite paskambinti visą sutartinę:

Tutoj, saduta

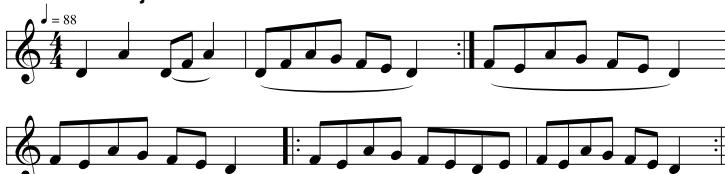

(Iankliavo J. Plepys. LTR pl. 402 (16), rink. 1086.
Iššifravovo V. Palubinskienė)

Kadangi senieji kanklininkai, kiek žinoma, buvo tik vyrai ir daugiausia ūkininkai, tad jų nagai, suprantama, buvo kieiti ir stiprūs. Brauktukai jiems buvo visai nereikalingi. Tačiau tie muzikantai, kurių nagai minkštū ir trapūs, skambino žabeliu arba degtuku. Mūsų dienomis kankliuoja daugiausia moterys, o jų nagai brauktuko atstoti negali, todėl tenka naujoti mediniu arba plastmasiniu brauktuką.

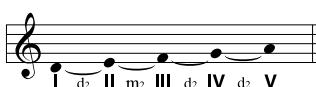
Visiškai aišku, kad skambindami sutartines, šiaurės ryty aukštaičiai kairės rankos dangstymo padėtimis nesinaudojo ir tikriausiai jų visiškai nežinojo. Tačiau atlikdami vėlesnės kilmės kūrinėlius, jie, galimas daiktas, kairės rankos pirštus padėdavo ant stygų, taip parengdami savotišką kankliavimo padėtį. Šitokio stygų dangstymo požymių galima pastebeti ir A. Sabaliausko²⁵ šiaurės ryty aukštaičių kanklininkų melodijų, kurių, tiesą sakant, néra gausu, užrašymuose. Nors tų melodijų grojimo būdai ir liko neaptarti, (A. Sabaliauskas jų tiksliau neaprašė), galima manyti, jog vėlesnės kilmės melodijos buvo skambinamos irgi dešinės rankos antrojo piršto nagu, tačiau, skirtingai nei skambinant sutartines, kairės rankos pirštais buvo dangstomos atitinkamos stygos. Taigi, galima sakyti, buvo naudojamos savotiškos stygų dangstymo kairės rankos pirštais padėtys. Pavyzdžiu gali būti M. Lapienės įkankliuota melodija, kurią A. Sabaliauskas vadina „Pjese“:

Pjese

(Iankliavo M. Lapienė. Sabaliauskas A. Lietuvių dainų ir giesmių gaidos. – P. 153.)

Norėdami ją paskambinti, pirmiausia patikslinkite dermę:

Matome, kad kanklių stygos suderintos didžiosios, mažosios ir dar dviejų didžiųjų sekundų intervalais, t.y. minoriniu pentachordu.

Atsižvelgdami į A. Sabaliausko pastabą, jog „pustonis tarp e ir f néra toks mažas kaip fortepijono ir fisharmonijos ir gali būti „visas (čielas) tonas“²⁶, patartina antrają stygą šiek tiek atleisti. Tada jos išduodamas garsas e¹ nežymiai pažemės, ir kanklių darna beveik atitiks etninio intonavimo taisyklės.²⁷ Perderinę kanklių stygas, uždékite kairės rankos ketvirtajį pirštą ant antrosios, o antrajį pirštą – ant ketvirtosios stygos:

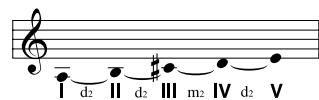
Skamba

Kad būtų patogiau, kairės rankos delno šoną galite truputį atremti į ketvirtajį varžiklį:

Šitaip laikydami kairės rankos pirštus, galite paskambinti visą pirmajį „Pjesės“ taktą. Antrajame take išgaudami natą g¹ pakelkime kairės rankos antrajį, o skambindami natą e¹ – ketvirtajį pirštą. Po to pirštais vėl denkite tas pačias stygas, nuo kurių tuos pirštus pakélėte. Šitaip kilnodami pirštus, nekeisdami vienintelės kankliavimo padėties, galite nesunkiai pagroti visą „Pjesę“.

Prieš kankliuodami P. Lapienės skambintą „Astriškų maršą“ („Kazoką“), pirmiausia patikslinkite kanklių garsaeilį:

Uždékite kairės rankos ketvirtajį pirštą ant antrosios stygos h, o antrajį – ant ketvirtosios d¹ stygos:

Skamba

Kairės rankos delno šoną truputį atremkite į ketvirtajį varžiklį kaip buvo parodyta nuotraukoje.

Skambinant „Maršo...” ketvirtajį ir penktajį taktus,

ketvirtajame take kairės rankos antrajį pirštą, dengusį ketvirtąjį stygą d¹, perkelti ant trečiosios stygos, o pagaskambinibus jį vėl grąžinti atgal. Ketvirtajį pirštą penktajame take, dengusį antrają stygą h, perkelti ant trečiosios stygos ir vėl jį grąžinkite atgal:

Skamba

Panagriniukime „Maršo...” šeštajį taktą:

Pirmają aštuntinių ir antrają šešioliktinių terciją a–cis¹ užgaukite nuo savęs dešinės rankos antrojo piršto nagu, o antrają šešioliktinę h užkabinkite kairės rankos ketvirtuoju pirštu į save. Po to šį kairės rankos pirštą greit grąžinkite atgal ant tos pačios stygos.

Tokiu pačiu principu skambinkite ir „Maršo...” dvidešimt šeštajį taktą:

Ketvirtą stygą d¹ užkabinkite kairės rankos antruoju pirštu į save ir vėl grąžinkite ant stygos.

Septintajį taktą kankliuokite kaip ir penktajį, tik vietoj vieno garso h užgaukite sekundinį saskambį a–h:

Beliko paaikiinti „Maršo...” tryliktojo takto skambinimą:

Prie tercijos a–cis¹ dešiniosios rankos antrojo piršto nagu arba brauktuku skambinimą foršlagas h staigiu judesi užkabinamas kairės rankos ketvirtuoju pirštu. Foršlagą kairės rankos pirštu išgauname taip, kad jis nebūtų labai stip-

rus, nes pagrindinis kirtis ir ritminė atrama turi tekti tercijai a–cis¹.

Perpratę šiuos paaikiinimus, galite nesunkiai paskambinti visą „Astriškų maršą”:

I dalis

(Iškankliavo P. Lapienė. LTR pl. 597 (44), rink. 1086 (43).

Iššifravo V. Palubinskienė)

Besimokydami pastebėsite, kad „Maršo...” atlikimui tenka naudoti beveik visus mums žinomus šiaurės ryti aukštaičių kankliavimo būdus: vienos ir dviejų stygų užgavimą dešinės rankos antrojo piršto nagu, stygų užkabinimą kairės rankos pirštais bei kairės rankos pirštų pastovią numanomą padėtį.

* * * * *

Šie bendrais bruožais aptarti vakarų aukštaičių, žemaičių, suvalkiečių ir šiaurės ryti aukštaičių kankliavimo metodikos pagrindai, tikiuosi, įgalins lengviau išmokti skambinti tradicinėmis kanklėmis.

NUORODOS:

24. Žarskién R. Skudučiai ir jų giminaičiai. Lyginamieji tyrimai. – Vilnius, 1993. – P. 34.
25. Sabaliauskas A. Lietuvių dainų ir giesmių gaidos. – Helsinki, 1916. – P. 153 – 154.
26. Sabaliauskas A. Žiemiu – rytiečių lietuvių tautinė muzika // Lietuvių tauta. – Kn. 2. – D. I. – Vilnius, 1911. – P. 96 – 108.
27. Apanavičius R. Etointonavimas // Tradicija ir novatoriškumas meninėje kūryboje. Mokslienės konferencijos medžiaga J. Švedo 85-mečiui. – Klaipėda, 1994. – P. 38.

ETHNIC REALITIES

Playing on the kanklės (the psaltery)
in traditional repertory

Vida PALUBINSKIENĖ

Music making with the psaltery by north-eastern
aukštaičiai

A series of the studies on traditional playing the psaltery is being prolonged by this article. This chapter provides the information on the traditional psaltery of north-eastern aukštaičiai as well as music making with the psaltery.

Amatas – peilių gaminimas

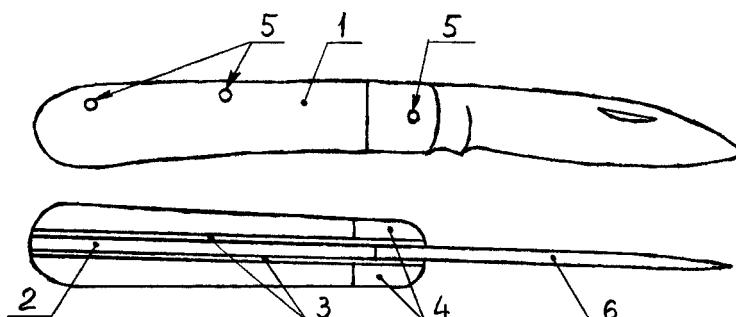
Jonas VAIČIŪNAS

Antrojo pasaulinio karo metu ir tuoju po jo aš gyvenau savo tėviškėje, Šakių rajone, Gegužių kaime. Parduotuvėse nebuvo daugelio pačių būtiniausių būtinų prekių. Po kaimus vaikščiodavo nežinia iš kur ateinančios moterys, vadintos spekuliantėmis, pardavinėdavo prieškarinius drabužius, indus ir kitus daiktus. Ypač sunku buvo nusipirkti lenktinį peilių. Iš Rusijos atvežtų peilių geležtės buvo minkšto plieno, todėl su jais būdavo neįmanoma drožti medžio. Tai matydamas mano brolis Vincas mūsų tévo kalvėje (apie mano tévą Joną Vaičiūną ir jo kalvę jau rašyta „Liaudies kultūroje”, 1998, Nr. 1) dar vokiečių okupacijos laikais pradėjo daryti pirkliams peiliams geležtes, o vėliau ir pačius peilius. Vincas pagaminti peiliai greitai pasidarė populiarūs ne tik aplinkiniuose kaimuose, bet ir visame tuometiniame Paežerėlių valsčiuje ir net toliau. Peilius Vincas pradėjo gaminti partijomis po 10 – 20 vnt. Pardavinėdavo iš namų ir turguose. Atsirado žmogus, kuris nupirkdavo iš karto didesnį kiekį peilių ir veždavo į turgus, žmonės pirkdavo, siūsdavo į Sibirą tremtiniams.

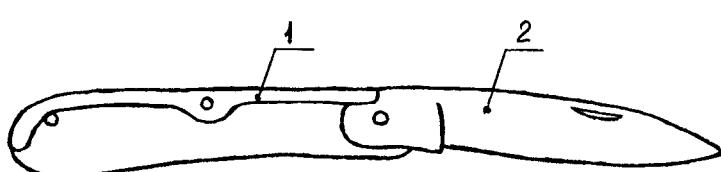
Populiariausias buvo ūkiškas lenktinis peilis su viena geležte. Vincas padarydavo peilių ir su keliomis geležtėmis, su šakute, taip pat mažų, suvenyrinių, peiliukų.

Peilių geležtes kaldavo iš sudilusių angliskų plūgų noragų, prieštankinės patrankos skydo ir rusiškų pjautuvų, randamų praėjus frontui. Jų buvo atsinešę rusai, manę, kad Lietuvoje néra kuo pjauti javų: pamatę, kad čia pjaunama dalgiai, kuriais dirbtai daug sparčiau, pjautuvus išmetė. Jų plienas buvo geras. Peilių auseles gamindavo iš žalvarinės (misinginės) patrankų gilzių skardos. Išlenkdavo specialiais štampukais. Geležtes ir plunksnas nukaldavo, apdildydavo dilde (*apipliuodavo pielyčia*) ir užgrūdindavo (*uzartavodavo*). Kriaunas darydavo iš ažuolo (*aržuolo*), uosio ar kito drūtmedžio ir juodindavo (*apdegindavo* virš žaizdro ugnes, *jtrindavo* tepalu). Peilių kriaunas darydavo iš briedžio rago arba dailios plastmasės. Surinktus peilius galasdavo tekiliu. Tai ilgas ir įkyrus darbas. Tekilą sukti tekldavo ir man. Gerai išgalastas peilis skusdavo kaip skustuvas. Pasitaikydavo plieno rūšių, iš kurių pagaminti peiliai neišsigalasdavo. Saatydavo, kad tai *kurčias* plienas.

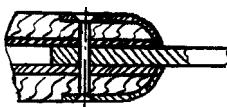
Keletą metų peilių gaminimas buvo pagrindinis Vincos pajamų šaltinis. Peilius Vincas gaminė iki 1950 m. Vėliau jų pradėjo atsirasti parduočių. Vincas dirbo kolūkio pagalbinių įmonių (kalvių, šaltkalvių, stalių, šiaučių, rimorių) vedėju, dar vėliau – tekintoju. Dabar jis pensininkas. Gyvena Gerdžiūnų kaime.

Ūkiško lenktinio peilio konstrukcija:
1 – kriaunos, 2 – plunksna, 3 – blėtis, 4 – auselės, 5 – nitai, 6 – geležtė.

Ūkiško lenktinio peilio konstrukcija nuėmus vieną kriauną, blėtą ir auselę:
1 – plunksna, 2 – geležtė.

Ūkiško lenktinio peilio kriaunų konstrukcija
geležtės ašelės vietoje (pjūvis).

PEOPLE NARRATE

The craft of making knives

Jonas VAIČIŪNAS

During the Second World War and in the difficult post-war years when people were in a pressing need for the indispensable household goods Vincas Vaičiūnas in the smithy of his father in the village of Gegužiai, Šakiai district, employed ploughshares of old English ploughs, cannon shields, Russian sickles in producing knives, which were readily purchased by the locals right up to 1950 and even transported to Siberian deportees.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA**LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS**

LIAUDIES KULTŪRA 2002 Nr. 4 (85)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai**REDAKCIJOS ADRESAS:**

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIU REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCAIAS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINÉ KOLEGIJA:Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvų kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 VilniusHabil. dr. Ingé LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 VilniusHabil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvų
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 VilniusJuozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusProf. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 VilniusDr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 VilniusDoc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, 2001 VilniusDoc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, VilniusProf. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 VilniusDr. Marija ZAVJALOVA, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия, el. p.
marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2002 08 06

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,69 Lt.

Pardavimui – sūtartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

<http://www.lfcc.lt>

email: liaudies.kultura@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moniuškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Vlada STANKŪNIENĖ. Demografinė situacija: mitai ir tikrovė.

Pokalbis 1•

MOKSLO DARBAI

Daiva VAITKEVIČIENĖ. Namų laimė 9•

Petras KALNIUS. Gyventojų migracijos ir subjektyviųjų
veiksnių įtaka antroponimų kaitai XIX a. 22•Erika DRUNGYTĖ. Dichotominės struktūros kaip pagrindiniai
polifoninio teksto elementai Vytauto P. Bložės kūryboje ... 30•**REGIONŲ KULTŪRA**

Rita BALKUTĖ. Žemaičių Kalvarijos atlaidai 34•

Liudvikas GIEDRAITIS. Vilniaus Kalvarijų
Kryžiaus kelio eisenoj 52•**LATVIJOS BALSAS**

Pēteris ŠMITS. Latvių mitologija 59•

SKAITYMAI

Elias CANETTI. Masiniai tautų simboliai 66•

KNYGOS

Rasa PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ.

Lietuvų etnologijos ištakos ir raida: Vacio Miliaus
„Lietuvų etnologijos bibliografija“ 70•Rimantas BALSYS. Nauji sakmių ir padavimų
klasifikacijos kriterijai 71•Bronislava KERBELYTĖ. Nauja knyga apie
jaunimo bendravimo tradicijas 72•**KONFERENCIJOS**

Egidija RAMANAUSKAITĖ.

Etnologai konferenciją paskyrė dabarties kultūros
savimonės ir raiškos analizei 74•**ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS**

Tarp rusejimo ir anglėjimo: kaip išlaikyti žemaitiškumą?

Su Žemaičių kultūros draugijos Informaciniu centro
vadove Danute MUKIENE kalbasi Juozas ŠORYS 76•Vida PALUBINSKIENĖ. Tradicinio repertuaro
kankliavimas. Šiaurės rytų aukštaičių kankliavimas 82•**ŽMONĖS PASAKOJA**

Jonas VAIČIŪNAS. Amatas – peilių gaminimas 87•

VIRŠELIUOSE: **Elena KNIŪKŠTAITĖ.** Du žvejai. 2001 m. 100x118,
drobė, aliejus.**Rudenėja.** 2001 m. 90x70, drobė, aliejus.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.